

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C
H
Í
V
U
M

Tüntetés, szimbólum, katarzis

- Földesi Margit–Szerencsés Károly: Elátkozott szabadság?
- Nagymihály Zoltán: Kezdet és vég – március 15.
- Szalai Attila: Tudósítás 1989. június 16-áról
- Az 1989. október 23-án elhangzott Kossuth téri beszédek

2019. március

REJÖRKI
RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ
INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

IV. évfolyam 1. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3

Vezérfonal

Földesi Margit – Szerencsés Károly: Elátkozott szabadság? Fogalmak, szimbólumok és társadalmi közérzet az 1988–90-es változások tükrében	4

Műhely

Halmy Kund: A rendszerváltás politikai sarokpontjai 1989-ben.	13
Nagymihály Zoltán: Kezdet és vég. 1989. március 15-e a Kádár-korszak ünnepei és a rendszerváltás tükrében.	20
Szalai Attila: Útilapu a rendszernek	34

Portré

„Úgy tetszik, beszélni már szabad”. Visszaemlékezések a Magyar Demokrata Fórum vidéki szervezeteinek 1989. március 15-ei ünnepléseire.	43

Rendszerváltó és Archívum

Tüntetések évei.	51

Történeti szöveggyűjtemény

Harminchárom év, egy pillanat	68

Aktuális

Jónás Róbert: A múltra emlékezni, felelősséget vállalni a jövőért. Beszéd a kommunizmus áldozatainak emléknapiján Cegléden.	79
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	84

Recenzió

Bakos István: Magyar csoda Amerikában. Az ITT-OTT fél évszázada – Magyar Baráti Közösség a nemzeti összetartozás szolgálatában.	87

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei.	91
A Rendszerváltó Archívum 2019/1. számának szerzői.	95

A címlapon lévő képek forrásai: A nagy kép 1989. március 15-én a Március 15. téren készült. Fortepan, képszám: 131454 / Marics Zoltán adományozó. Felső sor (balról): 1. kép (Pozsgay Imre az Országház előtt 1989.10.23. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum), 2. kép (Kádár János temetési menete, 1989.07.14., Fortepan, képszám: 67206 / Magyar Rendőr adományozó), 3. kép (Megemlékezők a Bem rakparton, 1989.10.23., Fortepan, képszám: 136614 / Vészi Ágnes adományozó), 4. kép (Az '56-os hősök újratemetése a Hősök terén, 1989.06.16., Fortepan, képszám: 05854 / TM adományozó), 5. kép (A Münnich Ferenc utca visszakeresztelése Nádor utcára, 1989. július, Fortepan, képszám: 60437 / Philipp Tibor adományozó); Alsó sor (balról): 1. kép (Hősök tere, az erdélyi falurombolás elleni tüntetés 1988. június 27-én. Képszám: 74146 / Várhelyi Iván adományozó), 2. kép (Hősök tere, az erdélyi falurombolás elleni tüntetés 1988. június 27-én. Képszám: 74144 / Várhelyi Iván adományozó), 3. kép (Tüntetés 1989. március 15-én a Kossuth téren, képszám: 131459 / Marics Zoltán adományozó), 4. kép (A 301-es parcella 1989. június 16-án., Fortepan, képszám: 137039 / Vészi Ágnes adományozó), 5. kép (Vörösmarty tér, tüntetés a Bős-nagymarosi Vízlepcsőrendszer felépítése ellen, 1988. szeptember 12-én. Fortepan, képszám: 60401 / Philipp Tibor adományozó)

Tüntetés, szimbólum, katarzis

Mindennapjainkat megszakító ünnepeink nemcsak az adott évforduló hőseit és a korszak kihívásait idézik elénk, de alkalmat adnak a megállásra, összegzésre, a mögöttünk hagyott időszak értékelésére is. Nem csupán az adott ünnepkör kimagasló szereplőit emeljük fel és mutatjuk meg a nagyvilágnak, de magunkat, valamint az általunk megélteket is szívesen mérjük hozzájuk. A rendszerváltás harmincadik évfordulóján ez a kettősség különleges kihívást rejt mindannyiunk számára. Nem pusztán azért, mert az események meghatározó szereplői és átélői egy emberöltő távlatából még szerencsére nagy számban köztünk vannak, hanem mert tulajdonképpen még mindig a rendszerváltás korszakában – kevésbé szigorúan: a rendszerváltás által létrehozott politikai, társadalmi, gazdasági rendben – éljük napjainkat.

Tüntetés, szimbólum, katarzis. Talán e három szóval írható le leginkább idei első számunk, amely a rendszerváltás demonstrációira fókuszál. Vegyük észre: az új és a régi ünnepek abban az évben szabályozták és meghatározták a mindennapokat is. Pozsgay Imre év eleji, népfelkelésről szóló nyilatkozata szimbolikusan jelezte azt az átértékelést, amely az év során a közösség által a gyakorlatban is megvalósult. Szabad, kokárdás és zászlós március 15-e, az áldozatok június 16-ai újratemetése, majd a hősöknek való nyilvános tiszteletadás október 23-án egyaránt százezres tömeget vonzott. Az idén harminc éves, retinánkba égetett jelképeket sokáig sorolhatjuk: a farmerkabátját szokás szerint a hátára dobva „televíziót foglaló” Csengey Dénes, a szovjet csapatok hazaküldését követelő, a társadalom többsége számára még ismeretlen, szakállas fiatal, Orbán Viktor, a beszéde szövegét a zuhogó esőben széttépő George Bush amerikai elnök, vagy éppen a Münnich Ferenc utcát jelképesen Nádor utcává visszakeresztelő, létrán álló Krassó György egyaránt előttünk van.

E gesztusok nemcsak látványosságuk, de őszinteségük miatt is biztosították a katarzist. A mindennapokból sokan éppen ezt az őszinteséget, a határozott kiállást, a választóvonal meghúzását hiányolták.

Élhetünk-e szabadságban? – a rendszerváltás mindenek feletti kérdése valószínűleg valahogy így hangozhatott. *Elátkozott szabadság?* – olvashatjuk vezető írásunk és egy egykori népszerű televíziós műsor címeként. A ma kérdése sokkal inkább úgy hangzik: élünk-e a szabadsággal? Azzal, amely a rendszerváltó program kiindulópontja volt.

A három évtizedes álmok, tervek, élmények felidézése talán ennek megválaszolásában is segíthet bennünket.

Budapest, 2019. március 15.

Földesi Margit–Szerencsés Károly

Elátkozott szabadság?

Fogalmak, szimbólumok és társadalmi közérzet
az 1988–90-es változások tükrében

E sorok írói történészként az Echo TV *Elátkozott szabadság* és *Az áruló kacsintott* című műsorának szerkesztői voltak 2006 és 2008 között. A műsorok a rendszerváltoztatás legfontosabb szereplőit szólaltatták meg, gyakran ütköztetve a véleményeket. Az adásokat Földesi Margit vezette. A bő tizenöt éves távlat lehetővé tett bizonyos távolságtartást, objektivitást az eseményektől, habár a résztvevők véleménye erősen szubjektív volt. Éppen úgy, mint ahogy a műsorokhoz érkezett levelek is, amelyek a nézők véleményét, kételyeit, félelmeit, javaslatait tartalmzták. E levelek tartalmát összegezték a szerzők egy 2014-ben készült tanulmányukban. A következtetések természetesen nem mindig egyeznek meg a „hivatásos elemzők”, történészek vagy politológusok, még kevésbe politikusok értékelésével. A levelekből ugyanakkor jól látszik, hogy a nézők véleményében éppen olyan sok eltérő – sokszor szélsőséges – álláspont rajzolódik ki, mint ami a szakirodalmat, a visszaemlékezéseket is jellemzi. A most következő írás első két fejezete egy hosszabb, a RETÖRKI számára készített tanulmány bevezetője. (A tanulmány teljes egészében megjelent: Földesi Margit–Szerencsés Károly: *Egy nemzet kétségek között. Adalékok Magyarország 20. századi történetéhez*. Budapest, Kairosz, 2015.) A harmadik, társadalmi közérzetről szóló rész egy szintén hosszabb tanulmány részlete, amelyben a szerzők az 1945-ös és 1990-es rendszerváltás lefolyását vetették össze a különböző részterületeken zajló változások összehasonlításával. (A teljes tanulmány a közeljövőben a RETÖRKI kiadásában *Két rendszerváltás Magyarországon* címen jelenik meg.)

RENDSZERVÁLTÁS – LEVELEK ÉS SZIMBÓLUMOK TÜKRÉBEN

Rendszerváltás – leginkább ezzel a szóval szokták jelölni a 20. század legnagyobb horderejű politikai, gazdasági, társadalmi sorsfordulóját, amelyre 1989–90-ben került sor Magyarországon. Sokan értekeznek úgy az eseményről, mintha ez csak egy lenne a 20. századi rendszerváltások sorában. Mások – elkerülendő ezt a csapdát – inkább *rendszerváltoztatásnak* titulálják az eseményt, hangsúlyozva ezzel egyediségét, illetve a nemzet aktív részvételét a történetekben. Mind a közbeszédben, mind a szakirodalomban a mai napig igen különbözőek az elnevezések. E sokfé-

leség oka az lehet, hogy mindegyikben van valami igazság. Akik az esemény fogatékosságait hangsúlyozzák, gyakran nevezik *módszerváltásnak*, mások, akik támadják az eseményt, *genszterváltásnak*. A visszaemlékezésekben, szakirodalomban szerepel *elhervadt forradalomként*,¹ máshol *rosszkedvű rendszerváltásként*. Sajátos hangulata van a *langyos rendszerváltás* kifejezésnek.² A két rendszer közti kontinuitást is magában hordozza a *békés átmenet* minősítés.

¹ Bíró Zoltán: *Elhervadt forradalom*. Budapest, Püski, 1993.

² Horváth Béla: *Levettük a vörös csillagot*. Budapest, Papirusz Book, 2008.

A vitatott kérdések közül igen gyakran kerül elő, hogy mikor is kezdődött a rendszerváltoztatás. A folyamat lefolyását legszélesebb körben 1985 és 1995 közé teszik. A közkeletű konszenzus szerint azonban a rendszerváltoztatás évének 1989-et tekintik. Akörül is komoly vita folyik, hogy mi volt a rendszerváltoztatás legfontosabb eseménye. Ez akkor is fontos kérdés, ha tudjuk, hogy ilyen horderejű változások nem egyik pillanatról a másikra, nem is egy napon történnek. Szimbolikus pillanatokra szükség van, hogy az eseményt meg tudjuk ünnepelni, konkrétumhoz tudjuk kötni. Ilyen március 15-e, vagy éppen október 23-a. E jelképes pillanatok aztán a nemzet emlékezetének részévé válnak, az emlékezet ki is színezi őket, ünneppé, legendává alakulnak át.³ Ezért is fontos, hogy a 20. század legfontosabb politikai, gazdasági, társadalmi változását eredményező fordulat köthető legyen egy szimbolikus eseményhez. Melyik ez?

Talán 1989. június 16-a, Nagy Imre és társainak újratemetése? Túl erős benne a gyász momentuma, annak ellenére, hogy Orbán Viktor először itt mondta ki – televíziós közvetítés révén – az ország egészének nyilvánossága előtt, hogy meg kell történnie a szovjet csapatok kivonásának Magyarországról. (Azt csak nagyon szűk kör tudhatta, hogy Gorbacsov szovjet párt-

főtitkár már 1989 márciusában közölte a magyar miniszterelnökkel, hogy kivonják a szovjet csapatokat Magyarországról. Hogy ezt nem verték nagydobra, az az állampárt vezetőinek tudatos döntése lehetett.)⁴

Lehet ilyen szimbolikus esemény a köztársaság kikiáltása, 1989. október 23-a. Ez egyben az 1956-os forradalom ünnepe is, amely így alátámaszthatja a kontinuitást a két esemény között. Mégsem érezzük, hogy ez lenne az az esemény, amelyhez e nagy horderejű változást köthetnénk. Valahogy nem rögzült, hogy e napon nem pusztán eltűnt a „köztársaság” elől a „nép”, de az elfogadott sarkalatos törvények révén az államforma lényege, valója is megváltozott. Talán mert az állampárt ismert politikusa hirdette ki, talán mert még hónapokig alig változott a felszínen valami. Bár üres keretként, de szimbolikusan maradt az 1949-es alkotmány. Nem hívtak össze alkotmányozó nemzetgyűlést, amit pedig sokan – joggal – elengedhetetlennek tartottak (volna). S persze elmaradt a Bastille ostroma és a „labdaházi eskü” is. Vagy – miként 1848. március 15-én – a „politikai státusfogyok” kiszabadítása is. (Igaz, akkor is csak egyetlen politikai foglyot „találtak”, Táncsics Mihályt, de őt legalább kiszabadították). Az 1956. október 23-ához hasonló tömegtüntetésről szó sem volt.

³ Ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy 1848. március 15-én nem dőlt el semmi, kézzel fogható jelentősége sokkal inkább április 11-ének volt, a polgári Magyarország alapjainak törvényi megalkotásával (*Áprilisi törvények*). 1956. október 23-án sem győzött a forradalom, a nagy horderejű politikai változásokra október 28-ától került sor.

⁴ Pethő Tibor: Mozgástér. Németh Miklós a Gorbacsovtól kapott titkos ígéretéről, Kádár faggatásáról és Grósz Károly praktikáiról. *Magyar Nemzet (Magazin)*, 2014.11.22. 19.

A SZENT KORONA ORSZÁGHÁZBA SZÁLLÍTÁSA, 2000. JANUÁR 1.

„A nemzedék, amelynek megadatott, hogy a történelmet tagoló évezredek egyikéből átlép-
hessen a másikba, egyaránt pillant a múltba, hogy számvetést készítsen a nemzet elmúlt ezer
esztendejéről, s a jövőbe, hogy felkészüljön a következő évezredre.

Ezer évvel ezelőtt első királyunk, Szent István megkoronázásával a magyar nép a keresztény hitben
egyesült Európa népeivel. Azóta Magyarország a keresztény Európa szerves része. Ez biztosította a
magyarság fennmaradását és évszázadokon át betöltött meghatározó szerepét. Magyarország
ma is Szent István államalapító művén nyugszik. [...]

A magyar állam és a magyar nemzet Szent István látnoki személyisége, isteni gondviselésben
bízó küldetésstudata és vasakarata révén vált alkalmassá arra a történelmi szerepre, amelyet ezer
éven keresztül betöltött. A keresztény hit felvétele és a keresztény állam kiépítése tette lehetővé,
hogy a magyarság visszaverje a léteire törő támadásokat, hogy ne csak győzelmeiben, de a
hódoltságok, megszállások, feldarabolások és diktátumok idején is megőrizze erkölcsi tartását, és
túléljen öröknek hitt, hódító birodalmakat.

A Szent Korona a magyar állam folytonosságát és függetlenségét megtestesítő ereklyeként él a
nemzet tudatában és a magyar közjogi hagyományban.

Az államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából Magyarország méltó helyére emeli a Szent
Koronát, és a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezi.”

2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról (Részlet)

Később a szimbólumok kapcsán vita kere-
kedett az ország címeréről is. Az nyilván-
való volt, hogy az 1957 óta érvényben lévő
„Kádár-címer” nem maradhat, de felmerült
a Kossuth-címer és a koronás kiscímer
dilemmája. Egész kis kultúrharc kezdő-
dött, amelyben azonban a heraldikusok és
történészek alig vettek részt, sokkal inkább
az önjelölt politikusok és népboldogító
„értelmiségiek”. Bonyolult és zavaros vita
keletkezett, melynek lényege mégiscsak az
lett, hogy a Kossuth-címer hívei a „haladó
hagyományok” továbbvivői, a modern, pol-
gári állam hívei, ellenben a koronás címer
a „reakciós múlt”, a „feudális”, „elnyomó”,
„horthysta” stb. Magyarország („Nagy-
Magyarország”) szimbóluma. Már ebből
a vitából érezhető volt, hogy mire számít-
hat a magyar közélet a későbbiekben.⁵ A
szimbólumokért való harc jegyében került

a keresztűzbe a Szent Korona is, ame-
lyet a „haladók” múzeumban láttak volna
szívesen (vagy még ott sem), a nemzeti
elkötelezettségűek pedig méltóbb helyen,
például az Országházban, esetleg a Budai
Várban. A vita addig mérgesedett, hogy
a Szent Koronát végül az előbbieik közül
„micisapkának” is titulálták.⁶ A **Szent**

Sándor Péter, Vass László. Budapest. Ökonómiai
Alapítvány, 1991, 234–241.

⁶ A „micisapka” kifejezést általában Kis Jánosnak, az
SZDSZ egykori elnökének tulajdonítják, de pontos
és autentikus idézet nem lelhető fel ezzel kapcso-
latban. A jelző hivatkozási pontként mindenestre
gyakran felmerült a későbbi publicisztikákban.
Majsai Tamás teológus, egyháztörténész írása
ugyanakkor fellelhető, aki 2001-ben a következő-
képpen fogalmazott a Szent Koronáról és a Szent
Jobbról: „El lehet temetni példának okáért a náci
Horthy, kísérgetni lehet István király tetemca-
fatját és soha nem használt tökfödőjét, kongatni
lehet a vészharangot különféle nemzetszaporu-
lati ügyekben vagy mondjuk eutanázia- (veszély-
ben az utolsó kenet!) és hálózobakérdésekben.”
In: Majsai Tamás: Dávid és Jonatán. Egyházak,
keresztények, Biblia és homoszexualitás I. *Magyar
Narancs*, 2001. augusztus 30.

⁵ Magyarország címeréről végül 1990. július
3-án döntött az országgyűlés. 1990/XLIV. tör-
vény a Magyar Köztársaság Alkotmányának
módosításáról. Lásd erről: Kapitány Ágnes–Kapitány
Gábor: Politikai szimbólumok. In: *Magyarország
politikai évkönyve*, 1991. Szerk. Kurtán Sándor,

Korona az Országházba került,⁷ mindez azonban egyre szélsőségesebb megnyilvánulásokhoz, kvázi szellemi polgárháborúhoz vezetett. A szimbólumok kikezdése annak a stratégiának a része, amely megfoszt egy nemzetet a múltjától, állandó lelkiismeret-furdalásra készítve a jelen generációit. A (dicső) múlt elvesztése együtt jár a nemzeti identitás elvesztésével, szétmállóvá, védtelenné teszi a közösséget. Hogy ezek a törekvések már a rendszerváltoztatás idején megjelentek, figyelmeztető jel. Tény, hogy a rá adott – gyakran alacsony nivójú – válaszok sem mindig érték el a kellő hatást.

Sokan kötik, kötnék a rendszerváltoztatást az 1990. tavaszi első szabad választásokhoz. A két forduló, a pártosodás és az engesztelhetetlenné váló ellentétek, a

⁷ A dátum jelképes volt: 2000. január 1-jén szállították át a Szent Koronát a Nemzeti Múzeumból az Országház épületébe.

kampányban elmérgesedő ellenségeskedés ezt is megnehezítik.

Végül logikusnak tűnne az 1991. június 19-i dátum, az utolsó orosz katona távozása hazánk területéről, amellyel szimbolikusan végleg megszűnt a 46 évig tartó szovjet megszállás. Akkorra azonban már túl voltunk számos olyan eseményen, amelyek mellett szinte elsikkadt ez a dátum. (Parlamenti és önkormányzati választások, népszavazások, államfőválasztás, **taxisbloká**d stb.)⁸

A hozzánk érkezett levelekből mindenestre bizonytalanság érződik, amit eloszlalni azóta sem sikerült. Márpedig, ha

⁸ Annál is inkább, mert ez a dátum tovább bonyolítja a kérdést, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltoztatás és az első választások idején még Magyarországon tartózkodtak a szovjet csapatok. Hogy ez mennyiben befolyásolta az eseményeket, külön tanulmányt érdemelne.

TAXISBLOKÁD, 1990. OKTÓBER 25–28.

„1990. október 25-én, két nappal az első szabadon ünnepelt '56-os forradalom és a köztársaság kikiáltásának első évfordulója után, fél évvel az első szabadon választott kormány hatalomra kerülése után, a taxisok és a fuvarozók egész országra kiterjedő blokádot szerveztek a kormány által kihirdetett drasztikus benzináremelés elleni tiltakozásul. Az ország egy nap leforgása alatt a teljes bénultság állapotába került. [...]

25 év után sem lett sokkal könnyebb a történetek szabatos és hiteles bemutatása. Segítséget adhatna ebben a történelemtudomány által feltárt ismeretek sokasága, amelyek válaszokat adhatnának a kérdésekre, amelyekre az események érintettségében még nem lehetett választ találni, ezek közül is leginkább a blokáddal kapcsolatban felvetett és igen fajsúlyos problémára: állt-e valamilyen erő e magát spontán népmozgalomnak tekintő akció mögött, vagy sem? Erre azonban a megfelelő dokumentumok hiányában nem tudunk felelet adni. [...]

Tovább nehezíti az események elfogulatlan elemzését az a helyzet, hogy a taxisbloká

d idején fennálló politikai és társadalmi törésvonalak mögött meghúzódó ellentétek mai napig élő és napjaink törésvonalait is meghatározó tényezők. Ha számos módosulással és hangsúlyeltolódással is, de még ugyanabban a történelmi korszakban élünk, mint amiben éltünk a taxisbloká

d idején. [...] Fontosnak tartom [...] hangsúlyozni, hogy a taxisbloká

d nem csupán a kormány és a taxisok érdekkülönbségéből eszkalálódott válsághelyzet volt. Az események mögött a társadalmon és a politikai eliten belüli, valamint e két szféra közötti konfliktusok igen sűrűn szövött hálózata rejlik, ahol mindenkinek megvan a maga igaza, amely igazság mögött lappangó feszültség a történetek intenzitásából következően drámaian tör a felszínre.”

Szekér Nóra: Rendkívüli Átmeneti állapot. In: Taxisblokád. *Egy belpolitikai válsághelyzet története I. Tanulmányok, interjúk.* Szerk. Szekér Nóra, Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2015, [13–31] 13–14.

az 1989–90-es rendszerváltoztatás nem találja meg a maga szimbólumrendszerét, legendáriumát, jelentősége is elhalványulhat a magyar közgondolkodásban.

ELÁTKOZOTT SZABADSÁG – MA IS?

A hozzánk érkezett levelek dokumentálható források.⁹ Gyakran előfordul, hogy az idézett vélemények nem egyeznek, vagy akár gyökeresen ellentétesek a tudományos elemzések következtetéseivel és a „bennfentes” résztvevők véleményével. Talán ezekből a gondolatokból is kiderül, hogy újabb tíz év elteltével még mindig aktuális-e a cím: *Elátkozott szabadság*. Ha igen, akkor kétségkívül nagy a baj.

Az olvasói levelek – nyilván a műsor tematikájához és szereplőihöz igazodva – jellemzően tárják fel a rendszerváltoztatás és az azt követő másfél évtized dilemmáit, problémáit, hiányosságait és – ritkábban – erőnyeit. Mivel semmiképpen sem képzeljük, hogy a vélemények egy reprezentatív közvélemény-kutatással érnek fel, az itt következő gondolatok nyilván egy jól körülhatárolható társadalmi csoportra, az Echo TV nézőire korlátozódnak. A vélemények azonban nagyon is szerteágazóak, gyakran egymással szögesen ellentétesek: ezért is gondoljuk, hogy az *Elátkozott szabadság* és *Az áruló kacsintott* című műsorfolyamokat korántsem csak az akkor még korlátozottan fogható Echo TV egyébként hűséges és politikailag viszonylag jól beazonosítható közönsége nézte. A műsorokban – néhány kivételtől eltekintve – megszólalt a rendszerváltoztatás csaknem minden jelentős szereplője. A nézőkre és a véleményformálókra kétségkívül jellemző volt bizonyos elégedetlenség a rendszerváltoztatás lefolyásával és következményeivel kapcsolatban.

Ezért is tartjuk újra rögzítendőnek, hogy az 1989–90-es rendszerváltoztatás hatásaiban a 20. század, sőt a magyar történelem egyik legjelentősebb sikertörténete, minden hibájával, csökevényével egyetemben. Megteremtette a szabad, demok-

ratikus Magyarország politikai, gazdasági és társadalmi kereteit. Ez akkor is így van, ha a levelekből valamiféle olyan általános hangulat tűnik ki, hogy a rendszerváltoztatáskor – és főleg utána – számos dolgot elmulasztottunk, s így összességében elszalasztottunk egy talán soha vissza nem térő lehetőséget. E lehetőség legnyilvánvalóbb eleme az volt, hogy egy történelmi pillanatra Közép-Európa, s benne Magyarország is megszabadult a közvetlen nagyhatalmi beavatkozástól, katonai megszállástól, s az a hatás, illetve nyomás, ami Nyugat-Európa és az USA részéről érte, megegyezni látszott a magyarság, valamint az itt élő más népek évtizedes (évszázados) óhajával.¹⁰

Akkor mégis mi ez a jól kitapintható érzés, amelynek lényege az elszalasztott lehetőség? A levelekből az derül ki, hogy tizenöt évvel a rendszerváltoztatás után a magyar társadalom jelentős része úgy érezte, hogy az országnak nem sikerült kiépítenie azokat a védelmi mechanizmusokat, amelyek megóvhatták volna az újabb erőteljes negatív külső és belső hatásoktól.¹¹ „Rengeteg engedményt lehetett volna kicsikarni” – fogalmazták meg többen általános érzésüket. Leginkább e tekintetben az adósság kezelésének kérdése került elő (elengedés, átütemezés), de a határmódosítás felvetése is (a Szovjetunió, Csehszlovákia, majd Jugoszlávia felbomlásakor, vagy éppen a romániai „forradalom”, majd később a NATO Jugoszlávia elleni akciója idején is). A külső hatások jelei a már jól ismert eladósodás, gazdasági kiszolgáltatottság, politikai szervilizmus jelenléte. Ezek az elemek már 2006–2008 között is jelen voltak, s drasztikusan erősödtek fel a 2008-as gazdasági világválság következtében.¹²

¹⁰ Parlamentáris demokrácia, liberális piacgazdaság, emberi jogok tiszteletben tartása stb.

¹¹ A Gyurcsány Ferenc vezette kormány idején járunk, a hírhedt őszi beszéd kiszivárgása (2006. szeptember) után.

¹² Mint azóta kiderült, a magyar választópolgárok mégis hisznek abban, hogy az akkor elszalasztott lehetőségeket meg lehet ragadni később is. Valószínűleg erre adtak példátlanul nagy felhatalmazást a 2010-es, majd 2014-es parlamenti választásokon is.

⁹ A levelek a szerzők birtokában.

TÁRSADALMI KÖZÉRTET KÉT RENDSZERVÁLTÁS TÜKRÉBEN

A szellemi élet jelentős mértékben meghatározza a társadalmi közérzet állapotát. A közérzet nem azonos az életszínvonalal, illetve az életminőséggel sem – viszont nagyon is erőteljesen befolyásolhatja a társadalmi folyamatokat, a kreativitástól az erkölcsön keresztül egészen a demográfiáig. (Éppen ez utóbbi bizonyítja leginkább, hogy az életszínvonal és a gyermekvállalási kedv nemhogy egyenes arányban erősítene egymást, inkább fordított arányosság tapasztalható.) A közérzet persze erősen függ az anyagi viszonyoktól, de a szellemi élet állapota felülírhatja ezeket a viszonyokat – pozitív és negatív irányban egyaránt. Előbbire inkább egyéni, kisközösségi léptékben, utóbbira sajnos tömegméretekben láthatunk példát. Ennek oka, hogy a média – talán irtózva a sok évtizedes hamis „sikerpropagandától”, talán az ember énjének rosszabbik felére apelálva, talán vélt vagy valós anyagi érdekből, esetleg tudatos politikai szándék által vezérelve – inkább a közérzetet romboló „szenzációkat” favorizálja, semmint a közérzetet javító érzéseket. 1945–49 között is így volt ez, aztán varázsütésre megváltozott a hatalom teljes kisajátítása után. 1990 után is így lett, s így van ma is, ami kiábrándultságot, letargiát, bizonytalanságot, félelmeket gerjesztett az elmúlt negyed században.

Ez a szellemi invázió tette lehetetlenné, hogy az 1989–90-es óriási jelentőségű pozitív változásnak felhőtlenül tudjunk örülni, s ez teszi lehetetlenné, hogy az azóta elért és természetessé vált szabadságnak, eredményeknek – azok egy nemzeti minimumban is manifesztálódó kifejeződésében – együtt tudjunk örülni. A szellemi élet állapota nem enyhített félelmeinken, inkább csak növelte azokat. A szellemi élet állapota nem erősített meg nemzeti elkötelezettségünkben, küldetésünkben, hanem inkább elbizonytalanított abban. Ez is a közérzetben nyilvánult meg. Ez nem objektív, nem is nagyon mérhető (legfeljebb közvélemény-kutatásokkal szondázható valamennyire). Mindenesetre, az ilyen típusú kutatások

során a magyarokat rendre a legpesszimistább, legrosszabb közérzetű népek közé sorolják.¹³ Ilyen eredményű közvélemény-kutatást százával találhatunk a magyar és nemzetközi sajtóban. Hogy megemlítjük, annak egyetlen oka van: saját szubjektív tapasztalatunk megerősíti, hogy ez a rossz közérzet kísér minket 1990 óta. Ennek nyilvánvalóan mélyebb nemzetkarakterológiai gyökerei vannak, melynek szála minimum a 19. századig, a reformkorig visszanyúlnak. Kulcsszó: a „nemzethalál”. Érdekes módon a nagy emberáldozatot hozó katonai bukás után a magyarság élni akarása mindig megmutatkozott: 1241, 1526, 1849, 1918 és 1945 után is. Ady, a vátesz tudta volna jól, hogy *nekünk Mohács kell*, s egy katonátlan Világos, egy bitótlan Arad félezer évre megásta volna a nemzet sírját? 1918-at, látva Erdély vesztét s a készülőkatasztrófát, Ady már csak remegve élte meg, és a *győzők* jóindulatára apellált.¹⁴ Tisza István is úgy vélte, hogy egy akár letiport, férfias küzdelem, ha százezrek életébe is kerül, záloga egy nemzet szebb jövőjének.¹⁵ 1945 után is volt erő felállni.

1989–90-ben nem volt sem Világos, sem Arad, sem Trianon, sem „felszabadulás”. S mintha a közérzetünk ettől nemhogy jobb, hanem bizonytalanabb lett volna. Tényleg az a nép vagyunk, amely államot volt képes alkotni, kultúrát, virágzást, amelynek küldetése van? A rendszerváltoztatás talán legfontosabb tudati hiányossága volt, hogy nem „felszabadulásként” élte meg az ország (ahogy egyébként és valójában 1945-öt sem). A csalódottság így érthető volt mindkét sorsforduló idején. Túl sok volt az illúzió politikai és anyagi téren is (függetlenség, szuverenitás, szabadság, nyugati életszínvonal).

¹³ E felmérések leginkább persze a globalizmussal a felszínen – a szellemi életben – dacoló „jobboldali” kormányzás idején kerülnek elő.

¹⁴ „Ne taposatok rajta nagyon, / Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szegény szép szívünkön, / Ki íme száguldani akar.” (Ady Endre: Üdvözet a győzőnek.)

¹⁵ Tisza István beszéde 1904. november 14-én. In: Östör József: *Tisza István saját szavaiban*. Budapest, Franklin-Társulat, 1927, 47.

AZ MTV OSTROMA, 2006. SZEPTEMBER 18.

„2006. május 26-án Gyurcsány Ferenc miniszterelnök, nem sokkal az ismét megnyert választásokat követően, a Magyar Szocialista Párt zárt frakcióülésén mondott beszédet, melyben – eléggé keresetlen szavakkal – feltárta az előző évek kormányzati hazugságait. A beszédről készült hangfelvételt valakik átadták a sajtónak, és a magyar társadalom szeptember 17-én, vasárnap délután, a rádiók, majd a tévék adásaiból ismerkedhetett meg a miniszterelnök nem mindennapi beszédével. Egyes részletek először a Magyar Rádióban hangzottak el. A beszéd hatalmas felháborodást keltett. Szinte azonnal többbezer tömeg gyűlt össze a Parlament előtti Kossuth téren. A tüntetők a kormány lemondását és új választás kikiírását követelték... [...]

Szeptember 18-án a Kossuth téren folyamatosan tartózkodó tüntetők petíciót fogalmaztak meg a kormány lemondása/lemondatása és új választások kikiírása érdekében. [...] Este már tízezres tömeg volt a Kossuth téren. Este 9 óra tájban az események csúcspontja a Szabadság téri MTV székházhoz helyeződött át. Toroczkai László, a Hatvannégy Vármegye Mozgalom vezetője nem tudta elérni, hogy petíciójukat beolvassák, sőt – állítólag – arrogánsan is viselkedtek velük az MTV illetékesei. A Kossuth térre visszatérő Toroczkai rávette a tömeget, hogy menjenek a televízióhoz. [...]

Az MTV épületét védő rendőröket kockakövekkel és üvegekkel kezdték hajigálni, akik gumibottal és könnygázzal védekeztek. Vízágyúval próbálták visszaszorítani az ostromlókat. Válaszul a tüntetők elkezdtek felgyújtani a téren parkoló, főleg MTV-s autókat. [...] Az épületet védő rendőrök végül visszavonultak, és sor került az épület kiürítésére. A hírigazgató átvette a petíciót, de az MTV adását nem sokkal később felfüggesztették, mely 1 óra 20 perctől 5 óra 51 percig szünetelt. Két óra tájban szinte teljes egészében a tüntetőké lett a székház, igaz, legtöbbször csak nézelődni, egymást fényképezni mentek be. [...] Közben a téren egy másik csoport a szovjet katonai emlékművet rongálta meg. [...]

Az eseményeket egyenes adásban közvetítette a Fidesz közelinek nevezett Hír TV. Adását átvette a CNN, a BBC, az Euronews és a Sky News televízió is. [...] A riporter, Császár Attila a rohamozókat többször »forradalmároknak« nevezte, és az eseményeket 1956-hoz hasonlította, amiért később heves bírálatok érték."

Katona András – Kiszelly Zoltán – Salamon Konrád – Simon János – Zachar Péter Krisztián: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988–2013). Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014, 151–154.

Ezek a kérdések azonban csak közvetetten érintik a milliók közérzetét. 1945 után a hírek a naponta történő kivégzésekről, az infláció rohanásáról, a rablásokról, erőszakról, összeesküvésekről és egyebekről nyomasztóan hatottak. 1990 után viszont az elmaradt számonkérés, a közrend felbomlása (amely valójában nem bomlott fel, de a sajtó híradásai nyomán úgy tűnhetett, hogy mégis), ismét infláció, sztrájkok, blokádok, tüntetések stb. Ezek mögött az emberek – jó érzéssel – összeesküvést sejtettek. Mindezek szimbóluma a taxisblokád (1990) vagy éppen az **MTV ostroma** (2006). Közben

robbantások, gyanús gyilkosságok történtek. A napilapok pedig minden nap közlik a forint árfolyamát – amely persze egyre csak romolhat... Korábban egész generációk azt sem tudták, hogy a forintnak van árfolyama. Minthogy valóságban nem is volt – mivel nem volt valódi pénz (valuta), csak egy központi eszköz a „szocialista piacgazdaság” lebonyolítására.¹⁶

¹⁶ Ennek legjellegzetesebb kifejeződése a „transzferábilis rubel” volt, a KGST országok közti elszámolás – a multilaterális klíring jellegű szisztémák egyik – esz-

Mindezek a közérzeti problémák 1945 és 1990 után is elvezettek az apolitikussághoz, úgymint a közéletből való kivonuláshoz, sőt akár a konkrét meneküléshez is (emigrációhoz 1945 és 1948 között, kívándorláshoz és külföldi munkavállaláshoz 1990 után). Meggyőződésünk, hogy ez utóbbinak nem kizárólag, sőt nem is alapvetően a gazdasági nehézségek voltak az okai, és ma sem ez a döntő tényező, hanem az „elhagyott közérzet”, amely elsősorban 1945 óta jellemzi a társadalmat (bár bizonyos elemeit már a '30-as évek végétől érzékelhetjük). Ebben az országban milliók érezték úgy, hogy menni kellene. Mentek is. Ez persze 1949-től már csak komoly kockázatok árán volt lehetséges. 1956-ban újra százezrek indultak útnak, amíg lehetett. A Kádár-korban is minden informális társadalmi szellemi csatorna arról szólt, hogy „kint” mennyivel jobb. Ez a közérzet a '80-as évekre teljesen elhatalmasodott a magyarságon. A „disszidálás” komoly virtussá vált. Egy-egy ismert személyiség „kint maradása” évekig beszédtema és ösztönző volt, főleg a fiatalok körében. Varga Zoltán labdarúgó, Barta Tamás rockzenész, Baksa-Soós János nemzedéki bálvány, s nyomukban ezrek „disszidálása” arra készítette a kádári hatalmat, hogy megoldást találjon erre a problémára.¹⁷

Ezúttal is a tiltás, tűrés, támogatás módszerét választották. Volt, akinek bevonták az útlevelet, és titkosszolgálati eszközök-

köze. A jelenség lényegéről bővebben és részletesen: Botos Katalin: A Kádár-korszak külkereskedelme. Tények és anekdoták. *Valóság*, 2018/10, 108–112.

¹⁷ Varga Zoltán (1945–2010) a Ferencváros legendás labdarúgója, magyar bajnokságot és Vásárvárosok Kupáját (később UEFA-kupa, ma: Európa-liga) nyert a csapattal. 1968-ban, a mexikói olimpia idején hagyta el az országot. Külföldön többek között a Hertha BSC-ben és az Ajax Amszterdamban játszott. Edzőként 1996-ban tért haza, amikor egyebek mellett a Ferencváros, majd a Győr szakvezetője lett. Barta Tamás (1948–1982) a Hungária és az LGT gitáros volt, az LGT 1974-es amerikai turnéjáról nem tért haza. 1982 februárjában lőtték agyon, de halálát „öngyilkosságnak” minősítették. Baksa-Soós János (1948) előadóművész, a legendás Kex együttes frontembere. 1971-ben hagyta el az országot, és távozott az NSZK-ba, ahol képzőművészként dolgozott.

kel „jobb belátásra bírták”, volt, akinek (elsősorban a művészek közül) eltűrték, hogy Nyugaton is dolgozhasson, házasodjon, sztár lehessen, de cserébe itthon is megkapta az elismerést és a lehetőségeket. Illetve volt, akiket támogattak: menjenek, vagy azért, mert kényelmetlenné váltak „ellenzéki” megnyilvánulásaik révén, vagy mert információk gyűjtésére is alkalmasak voltak. A közérzet szempontjából mindez most csak azért érdekes, mert a „bent” és „kint” érzése egyet jelentett a „rossz” és „jó” érzésével. Aki itthon maradt, az volt a „lúzer”, aki kijutott, az a „nyerő”. Ez korántsem volt így, és ma sincs így. Aki azonban már elindult, nehezen vallja be, hogy nem élete vágya volt kispadon vagy a kórusban/tánckarban statisztálni. Sőt, inkább azt igyekszik elhitetni, hogy diplomával a kezében is jobb „kint” pizzát hordani, mint „bent” embereket ápolni...

A közérzet e hihetetlen leromlása azonban – legalábbis remélhetően – csak felületi sérülés. Csak a kórra hajlamosakat érinti, és nem képes megbontani a magyar társadalom szellemi bázisát, amelyet semmiféle erő sem volt képes megtörni több mint ezer év alatt – a vándorlás, a honfoglalás és az európai beilleszkedés idején sem. Lehet, hogy még mindig a beilleszkedés stádiumában vagyunk, a „kalandozások” idejét éljük? A közérzet és a szellemi élet viszonyát azért emeltük ki, mert jövőnk szempontjából is meghatározónak tartjuk. Ezer évig befogadó nemzet voltunk. Addig fogadtuk be a jövevényeket: kunokat, szászokat, oláhokat, szlávokat, németeket (főleg svábokat), zsidókat és más nációk fiait és lányait, hogy mire kiteljesedhetett volna a mi kis „multikulturális” Kárpát-medencénk magyar államisága, államunk csonkká vált. Ebből a tanulságból is tudjuk, hogy a multikulturalizmus és a globalizmus könyörtelen érdekharca: a gyengébbet elsöpri vagy aláveti.

1867 és 1918 között megmérettettünk, és könnyűnek találtattunk. Most már küldetésünk valóban nem más, mint a megmaradás – de nem a túlélés. A megmaradás felvirágzás és vonzás. Ma sem tudhatunk más módot, mint Bethlen István és Klebelsberg Kunó idején: erre a

legmegfelelőbb eszközünk a kultúra, az oktatás. Az elképesztően nehéz, Trianon utáni helyzetben képesek voltak stratégiai gondolkodásra. Távlatos, hosszú távú, ugyanakkor a mindennapok kormányzását is magában foglaló politikára. Ehhez volt szükségük a stabilitásra. Tíz év megadatott: sok eredménnyel. Mindez azonban kevés volt. Azóta sem született ilyen távlatos, stratégiai program,¹⁸ vagy ha mégis, elsodorta/elsodorja a nemzetközi kihívások és a belső tehetetlenség árja. A kettő együtt szokott járni: '30-as évek, 1945 utáni időszak, a Kádár-korszak harminc éve, s az elmúlt negyedszázad.

Csak nívós szellemi élet alapozhatja meg a távlatos politikai programot, ezek együtt biztosíthatják a stabilitást. Így lehet talán esély kezelni a globalizmus hatásait és a nem várt külső inzultusokat. Abban biztosak lehetünk, hogy az inzultusok rendre érkezni fognak.¹⁹ Ebben is hasonlóságot látunk 1945–49 és 1989–2015 között. Nem kétséges, hogy a magyar szellemi élet is felelős azért, hogy a szomszéd népekkel, államokkal nem sikerült a szabadság keretei között sem előre lépni a 20. század eleji viszonyokhoz képest. (Mindez akkor is igaz, ha a román, szerb, horvát, szlovák szellemi élet összehasonlíthatatlanul nagyobb felelősséggel tartozik ezért, éppen úgy, mint az adott államok politikai elitje. Az ő felelősségük emblematikusan szánnalmas megnyilvánulása a legutóbbi kor-

szakból, amikor a migránsinvázió elleni kiállítás kapcsán Magyarországot újra a holokauszt felelőtlenségével vádolták.) A szomszédos államok nem próbálnának/akarnának/tudnának emberiségre és humanizmusra tanítani bennünket, ha Közép-Európában legalább 1990 után kialakult volna egyfajta szellemi szolidaritás.

A szellemi élet 1990 utáni közérzetének jellemzésére álljon itt egy idézet Gyurkovics Tibortól: „Rendszerváltás után ez a hisztero-liberális [csoport] olyan ellenséget látott bennem, hogy szinte elkerülnek az utcán, igyekeznek nem köszönni, ha összefutunk a Rádió folyosóján. Ez fölfoghatatlan számomra. Mint a nemzeti irodalom prototípusát emlegetnek, és magukkal szemben állónak tekintenek. Ez ellen nincs fegyver... Összegzésként csak azt tudom mondani, amit egy lengyel politológus fogalmazott meg: A kommunizmusban a legrosszabb, ami utána következik. Álmomban sem gondoltam, hogy az úgynevezett nemzeti irodalom sorsa jószerivel nehezebb lesz, mint a Kádár-rendszerben volt. Nincs direkt tilalom, nyílt üldözés. Helyette van elhallgatás, félretolás, mellőzés, nevetségessé tétel, piszkatúra. Ami megdöbbenő, hogy a nemzeti szellem milyen nehezen lobban lángra.”²⁰

Ma már nemcsak érezzük, tudjuk is, mi ennek a „nehéz ébredésnek” az oka. Meggyőződésünk, hogy a közérzetet alapvetően a szellemi élet bántóan alacsony nívója és a gondolkodást béklyókba záró jellege alakítja. Kulcskérdés tehát, hogy fenn tudjuk tartani a gondolkodás valódi szabadságát. Ehhez azonban az kell, hogy sikerüljön végre – legalább valamely mértékben – érvényesíteni nemzeti érdekeinket, merthogy ez – legalábbis olyan mértékben, ahogy szerettük volna – sem 1945, sem 1990 után nem sikerült.

¹⁸ A legutóbbi átfogó kísérletnek a helyzet felmérésére talán *Az idők jelei* című, a Keresztény Értelmiségi Szövetsége, a Magyar Polgári Együttműködés Egyesület és a Professzorok Batthyány Köre által készített vitairat tekinthető. A dokumentumot többek között Orbán Viktor miniszterelnök mutatta be 2015 októberében. (*Az idők jelei*. Szerk. Osztie Zoltán, Náray-Szabó Gábor, Tordáné Petneházy Judit, Tőkéczi László, Hegedűs Zoltán. Budapest, Lexica Kiadó, 2015.)

http://www.keesz.hu/content/dokumentumok/azidokjelei_beliv_vegleges_1_56.pdf (Utolsó letöltés: 2019.02.20.)

¹⁹ Példák csak az elmúlt évekből: globális fenyegetéssel fenyegető „ukrajnai válság”, az Európai Unió pénzügyi rendszerének és az eurónak az összeomlásával fenyegető „görög válság”, migránsinvázió Európa felé, bombázások Szíriában.

²⁰ Fazekas Valéria: *A sas repülni vágyik. Beszélgetés Gyurkovics Tiborral*. Budapest, Kairosz, 2006. 76–77.

Halmy Kund

A rendszerváltás politikai sarokpontjai 1989-ben

A közép-európai emberek számára 1989 több mint szimbólum, több mint történelmi jelentőségű esztendő. Azoknak, akik megélték – akár gyermekként is – ezt a mámoros eseményekkel teli időszakot, örök emlék, fényesen világító esztendő, idő- és térbeli kiterjedésű mérföldkő, mely az egyértelműen pozitív változást, a rossz és a jó közötti világos átmenetet jelentette – bárhogyan is módosultak a régió későbbi történetével kapcsolatos megítélések. A következőkben megkíséreljük áttekinteni e jelentős év azon politikai sarokpontjait, melyek meghatározták a későbbi évtizedek lényegesebb történéseit, társadalompolitikai folyamatait Magyarországon, és részint Közép-Európában.

*A szerző történész, politológus,
a RETÖRKI munkatársa.*

Sokan – joggal – a kommunizmus bukásával azonosítják ezt az esztendőt, hiszen – bár a szabad választások a következő esztendőben történtek meg – a diktatórikus szocializmus ebben az évben kapott olyan, végsőnek bizonyuló ütéseket, amelyek kétségtelenné tették teljes vereségét, és fenntartó-működtető eszméjének kudarcát. Nehéz kiragadni egy esztendőt a történelem sodrából, mégis – a szervetlenséget elkerülve – a nyolcvanas éveket lezáró rövid szakaszt érdemes hónapokként görcső alá venni, mert ez az időszak fókuszpont, vagy ha úgy tetszik, csúcspont volt. Errefelé emelkedtek a nyolcvanas évek, és

innen lejtettetek – mert lejtettek sajnos, globális szempontokat is figyelembe véve – a kilencvenes évek.

A politikai eseménytörténet taglalója – ez szinte triviális – a bőség zavarával küzd a múlt felidézésekor, de 1989-ről kijelenthetjük: az év története önmagáért beszél. Mind az emlékek, mind a források sora ösztönösen a felszínre hozza, és sorrendbe állítja a kardinális történések láncolatát. Az 1989-es esztendő, és az egész magyarországi rendszerváltási folyamat egyik legfontosabb indukátora és döntő emlékezetpolitikai lépése volt az, amikor január 28-án Pozsgay Imre, az MSZMP PB tagja, államminiszter interjút adott a *168 Óra* c. rádióműsornak. Pozsgay ekkor kijelentette, hogy az általa vezetett történelmi albizottság a jelenlegi kutatások alapján népfelkelésnek minősítette az 1956-os eseményeket, és Nagy Imre szerepét vitatottnak ítélte. Pozsgay sürgette az utóbbi 15-20 év, és általában a Kádár-korszak hibáinak elemzését, de kijelentette: személyes leszámolásról nem lehet szó. Ez a pár mondat meghatározta az esztendő hangulatát Magyarországon.

Az év kiemelkedő jelentőségű nemzetközi eseménye zajlott február 5-én: befejeződött a szovjet csapatok kivonulása Afganisztánból. Ezzel az évtized, és talán a 20. század egyik leginkább értelmetlen és embertelen konfliktusa ért véget, ami

hosszú távú világpolitikai következményekkel járt.

A magyarországi eseményekre visszatérve, ebben az évben nagyszabású, sőt ha lehet úgy fogalmazni, gátszakadásszerű volt az 1848–49-es forradalom és szabadságharc megünneplése. Százezrek emlékeztek meg országszerte békésen és – a kommunista berendezkedés óta először – szabadon. Budapesten a Nemzeti Múzeumnál politikai nagygyűlésen beszédet mondott az MSZMP, valamint az újjáalakult MSZDP és az FKGP képviselője. Ezzel egyidejűleg a fővárosban 31 független szervezet több helyen külön demonstrációt tartott. Becslések szerint 60–80 ezer ember vonult a Petőfi-szobortól a Szabadság térre, ahol jelképesen lefoglalták a Magyar Televíziót. Cserhalmi György színművész az MTV épületének lépcsőjén felolvasta a független szervezetek *Mit kíván a magyar nemzet?* című 12 pontját. A dokumentum valódi népképviselőt, többpártrendszer, semleges és független Magyarországot követelt. A hivatalos tömegtájékoztató (elsősorban a televízió) továbbra is hiányosan és torzítva számolt be a tüntetésekről.

A márciusi erőfelmutatás egyik következménye volt, hogy a demokratikus szervezetek március 22-én létrehozták az Ellenzéki Kerekasztalt, amelyet elsősorban a Független Jogász Fórum kezdeményezett és szervezett meg. Az ellenzéki tömörülések (köztük a legerősebbek, az MDF, az SZDSZ, az FKGP és a FIDESZ) erőiket egyesítve, erős tárgyalópartnerként léphettek fel az állampárttal szemben. Április 19-én dőlt el, hogy tárgyalásokat kezdeményeznek az MSZMP-vel. A két fél június 10-én egyezett meg arról, hogy Nemzeti Kerekasztal néven az állampárt, az ellenzékiek és a társadalmi szervezetek bevonásával háromoldalú tárgyalások kezdődnek a Parlamentben az alkotmányos rendszer átalakításáról. Az MSZMP az Ellenzéki Kerekasztallal folytatott tárgyalásokon 1989 nyarán megállapodott a békés átmenet programjában és a többpárti szabad választások kiírásában. Ezek a döntések az ún. sarkalatos törvények formájában lettek kodifikálva az ősz folyamán. Az

Ellenzéki Kerekasztal és az állampárt megállapodását két párt, az SZDSZ és a FIDESZ nem írta alá. Ennek oka a köztársasági elnök megválasztásának mikéntje volt: A megállapodás szerint az elnököt a későbbiekben az Országgyűlés választja meg, de az átmenet időszakában először a nép közvetlenül, szavazás útján dönthetett volna. A két párt ebben az utóbbi kitételben a pártállam hatalomátmentési kísérletét látta, mivel egy népszavazáson a változásokat elősegítő Pozsgay Imrének – aki mégiscsak a párt képviselője volt – komoly esélyei lettek volna. Ezért inkább népszavazást kezdeményeztek, melyet november végén rendeztek meg, és amely az SZDSZ és a FIDESZ sikerét hozta.

Az orwelli jellegzetességeket magukon viselő szocialista típusú diktatúrák közös jellemzője volt a szinte hermetikus határok felállítása, a ki- és beutazások teljes kontrollja. Ezért szimbolikus jelentőségű, ugyanakkor nagyon is valóságos lépés május 2-án a „műszaki határzár” bontásának megkezdése a magyar-osztrák határon, Kőszeg közelében. Ez a felszín alatt történő – a reagani-gorbacsovi enyhülési folyamat részeként lezajló – szovjet-magyar egyeztetések nélkül elképzelhetetlen lett volna. (Jelképesen június 27-én vágta át a szögesdrót kerítést Alois Mock osztrák külügyminiszter és magyar kollégája, Horn Gyula.)

Nem lenne teljes 1989 politikai eseményeinek feltárása az Európán kívüli világ megidézése nélkül. Az egyik legdrámaibb esemény, mely a kommunista államok globális átalakulásához kapcsolódott, Pekingben zajlott. Június 4-én a Tienanmen terén a kínai hadsereg vérbe fojtotta a diákok egy hónapja tartó erőszakmentes tiltakozását. A beavatkozásnak több mint ezer halottja volt. A világot bejárta a „fehéringes férfi” képe, aki karját felemelve rövid időre megállította a tankok menetoszlopát. A kínai rendszer nem ingott meg, ugyanakkor a Teng Hsziao-ping által megkezdett óvatos reformok, és lassú átalakítás már nem volt visszafordítható.

Az eseménydús nyárelő legfontosabb magyarországi eseménye a június 16-i

PÁNEURÓPAI PIKNIK, 1989. AUGUSZTUS 19.

„A Páneurópai piknik gondolatát Habsburg Ottó debreceni előadását követően vetette fel a demokrata fórumos Mészáros Ferenc, aki Filep Máriával közösen érte el, hogy az MDF megyei vezetése is az ügy támogatója lett. [...] Megnyerték az MDF elnökségének és a martonvásári Sorsközösség tábor résztvevőinek támogatását, valamint felvették a kapcsolatot a Soproni Ellenzéki Kerekasztallal, azaz az ottani MDF-fel, SZDSZ-szel és a kisgazdapárttal is. Az emblémát, a szögesdrótot átszakító fehér galambot Varga Ákos grafikus készítette el. A rendezvény védnöke Pozsgay Imre államminiszter és Habsburg Ottó, az Európai Parlament képviselője, a Páneurópai Unió elnöke lett, bár végül egyikük sem volt jelen az eseményen. Az augusztus 19-i rendezvény alkalmából az osztrák és magyar kormány is beleegyezett, hogy 15 órakor három órára kölcsönösen megnyitják a határátkelőt Szentmargitbánya és Sopronkőhida között. Azzal azonban nem számolt senki, hogy az esemény hírére odaérkező közel ezer NDK-s állampolgár 15 óra előtt pár perccel áttöri a kaput, és mindenféle útlevélkezelés nélkül – ámde jelentős nemzetközi médiafigyelemtől övezve – a régi pozsonyi úton átrohan Ausztriába. Szerencsére a határőrség nem használta a fegyverét, és nem akadályozta meg a keletnémetek tömeges áttódulását.”

Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon. Szerk. Katona András, Kiszelly Zoltán, Salamon Konrád, Simon János, Zachar Péter Krisztián. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014, 79–81.

ünnepi megemlékezés, Nagy Imre és mártírsáinak újratemetése volt a budapesti Hősök terén. A több százezres emlékező nagygyűlés a kommunista hatalomgyakorlás elleni nyílt demonstráció volt. A szertartást Göncz Árpád nyitotta meg, majd felolvasták a mártírok névsorát. Vásárhelyi Miklós, Nagy Imre vádlott-társa, Rácz Sándor, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács egykori elnöke, Mécs Imre egykori halálraítélt, Zimányi Tibor, a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) elnöke, Király Béla, a forradalom idején a Nemzetőrség főparancsnoka és Orbán Viktor, a FIDESZ választmányának tagja mondott gyászbeszédet. Orbán bátor, nagy hatású beszédében követelte a szovjet csapatok kivonását.

A viharebességre gyorsuló események sorában a következő, szinte transzcendens jelentőségű momentum volt, mikor július 6-án a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa az 1958-ban, Nagy Imre, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc, Vásárhelyi Miklós és Szilágyi József ügyében született ítéleteket hatályon kívül helyezte, és az érintetteket bűncselekmény hiányában felmentette

a korábban ellenük emelt vádak alól. Az ítélet kihirdetése idején, szinte abban az órában meghalt Kádár János, 1956 óta az MSZMP és ezzel Magyarország első számú vezetője.

Kádár, aki Reagan látogatását mindvégig ellenezte, nem érte meg, hogy a következő amerikai elnök, idősebb George Bush július 11-e és 13-a között Magyarországra látogasson. Bush az állami vezetők mellett az ellenzék képviselőivel is találkozott, ez nagy lökést adott a demokratizálódási folyamatnak és a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásainak.

A nyár folyamán a lefojtott, feszültséggel terhes légkörű Romániából magyar menekültek százai érkeztek Magyarországra, előrevetítve az ősszel eszkalálódó erdélyi, majd összromániai válságot. Az év során a fenti jelenséghez hasonlóan tömegesen érkeztek keletnémet állampolgárok Magyarországra, akik különböző helyszíneken, nyitott táborokban várták soruk jobbra fordulását. Augusztus 19-én **Páneurópai piknik** elnevezéssel magyar, osztrák és nyugatnémet politikusok találkoztak Sopron közelében az MDF és az osztrák Páneurópa Mozgalom közös ren-

dezvényén. Az ekkor ideiglenesen megnyitott határon át mintegy 300 keletnémet állampolgár menekült Ausztriába, az ezt követő pár napban pedig sok száz, különböző helyszíneken várakozó keletnémet lépte át az osztrák-magyar határt.

A nyáron éleződő magyar-román helyzet ebben az időben pattanásig feszült, amikor augusztus 28-án Romániában a kultuszminisztérium vallásügyi főosztálya menesztette tisztségéből Tőkés László temesvári református lelkészt, aki a nyár folyamán bátor, rendszerellenes megnyilatkozásokat tett Romániában, és interjút adott a *Panoráma* című MTV-műsornak is. Ezzel az erdélyi magyarok menekült-hullámmal járó kálváriája csúcspontjához közeledett.

A továbbra is megoldatlan keletnémet kérdésben előrelépést jelentett, hogy a magyar kormány hivatalosan közölte, szeptember 11-én 0 órától engedélyezi az országban tartózkodó NDK állampolgárok kiutazását nyugati országokba is. Helmuth Kohl, az NSZK kancellárja köszönetét fejezte ki a magyar kormánynak az NDK-menekültek ügyében hozott humanitárius döntésért. A menekültek kiutazása még éjfél előtt megkezdődött, ekkor mintegy 60 ezer NDK-állampolgár tartózkodott Magyarországon. Másnap délutánig körülbelül 6500 keletnémet távozott Magyarországról Ausztriába.

Az évtized végére a magyar gazdasági teljesítmény meredek zuhanása kezelhetetlen méretűre duzzadó államadósságot eredményezett. Ezzel párhuzamosan a magánszféra működésének erősödése volt tapasztalható, mellyel együtt jelentkezett az állami vagyon magánkézbe történő átjátszásának folyamata. 1989 nyarán az MSZMP beismerte, hogy közvetlenül mintegy 16 milliárd forint állami vagyont birtokol („kezelői joggal rendelkezik”). Szeptember 22-én ülést tartott az MSZMP parlamenti képviselőcsoportja. A KB titkára ekkor bejelentette, hogy a párt ingatlanvagyonának értéke több mint 7,5 milliárd forint, és az elmúlt 33 évben az MSZMP 5,5 milliárd forint állami támogatást kapott.

Ezek a hírek megelőzték az MSZMP XIV. kongresszusát, melynek során október 7-én a Magyar Szocialista Munkáspárt jogutód nélkül feloszlatta önmagát. Megalakult a Magyar Szocialista Párt (MSZP). Az új párt – bár sokáig tagadták – jogutóddá vált, diszponált az MSZMP vagyona fölött. Ezzel a lépéssel a poszt-kommunista párt és holdudvara évtizedes, szinte leküzdhetetlen előnyre tett szert, amit a privatizációs manőverekkel, valamint az állami vagyon saját kft-kbe mentésével gigászi méretűre növelt.

A drasztikus politikai változásokat nem tudták megakadályozni az MSZMP vezetői, de lassítani próbálták, sőt érdekeik szerint formálták azokat. Ebben a felfokozott légkörben érkezett el **október 23-a**, az első valóban szabad és felszabadító erejű megemlékezés ideje, a forradalom 33. évfordulóján az ötvenhatos hősök emlékeztének méltó megünneplése. Délben a Kossuth téren Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, ideiglenes köztársasági elnök a Parlament erkélyéről **kikiáltotta a Magyar Köztársaságot**. Este a Kossuth téri nagygyűlésre 100-150 ezren gyűltek össze, ahol elhangzott: „soha többé kommunizmust”.

Az erdélyi falurombolás elleni tüntetés mellett a rendszerváltás legfőbb civil akaratnyilvánítása, mondhatni az ellenzéki törekvések zászlóshajója a bős-nagy-marosi vízlépcső építésének leállításáért folytatott küzdelem volt, mely 1989 őszén szintén megnyugtató módon zárult. Október 31-én az Országgyűlés határozatot hozott a vízlépcsőrendszer magyarországi munkálatainak végleges leállításáról, és felhatalmazta a kormányt, hogy kezdjen tárgyalásokat a Csehszlovákiával kötött 1977. évi szerződés módosításáról.

A nemzetközi szintén az ősz folyamán addig elképzelhetetlen változások történtek. November 9-én az NDK vezetése a diplomáciai és a tömegnyomás hatására utazási könnyítésekről döntött. Egon Krenz pártfőtitkár délután informálta a KB-t az új utazási rendelkezésekről. Az NDK vezetése – szándéka szerint ideiglenesen – engedélyezte a két Berlin közötti

A KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA, 1989. OKTÓBER 23.

„1989. október 23-án több tízezer, egyes vélemények szerint százezer ember gyűlt össze a Kossuth téren, ahol katonai díszegység is felsorakozott. Ünnepelesen felvonták az állami zászlót, és az ünnepeken szokásos módon a történelmi zászlókat is felvonultatták. A déli harangszót követően megjelent az erkélyen Szűrös Mátyás, és beszéddel köszöntötte a megjelenteket. Ekkor történt meg az új köztársaság kikiáltása. Aznap első ízben emlékeztek meg legálisan – a Szűrös Mátyás által, Pozsgay Imre január végi bejelentése nyomán még népfelkelésnek nevezett – 1956-os forradalomról a fővárosban és vidéken egyaránt. Budapesten a Műegyetemen, a Magyar Rádiónál, a Bem téren, a Kilián laktanyánál, a Corvin közben, a Hősök terén is megemlékezést tartottak, majd este a Kossuth téren ismét tízezrek gyűltek össze a fővárosi rendezvénysorozat központi eseményén. [...] Nemzeti ünneppe azonban csak 1990. május 2-án, az első szabadon választott Országgyűlés döntése nyomán vált október 23-a, mint az 1956-os forradalom és szabadságharc évfordulója.”

Tüntetések könyve i. m. 2014, 82–84.

szabad átjárást. A döntést este, előben közvetített sajtótájékoztatón Günter Schabowski, az NSZEP kelet-berlini bizottságának első titkára ismertette. A sajtótájékoztató után egy olasz újságíró még a felvételt közvetítő kamerák előtt megkérdezte, hogy mikortól érvényes a döntés. Schabowski némi tanácstalanság után a következő választ adta: „Nos... Szerintem azonnal hatályba lép... Igen, azonnal.” A tévék előtt ülő NDK-polgárok ezrei indultak meg a berlini határátkelőhelyek felé, ahol egy órán belül hatalmasra nőtt a tömeg. A határátkelőknél a feszültség egyre nőtt, a tömeg az átkelők azonnali megnyitását követelte. 22 óra után Egon Krenz, a párt első titkára utasítására, a Bornholmer Strasse-i átkelőnél megszüntették az útlevelek ellenőrzését, felnyitatták a sorompókat, és átengedték a tömeget. A mindkét oldalról érkező németek vésőkkel, csákányokkal, markológépekkel és puszta kézzel kezdtek hozzá a fal lerombolásához. Ezzel 28 év után megszűnt Berlin kettéosztottsága.

A szomszédos Csehszlovákiában, Prágában november 17-én engedélyezett antifasiszta tüntetést tartottak, hogy megemlékezzenek a Cseh-Morva Protektorátusban a nácik által kivégzett cseh diákokról. A megmozdulást a rendőrség brutálisan feloszlatta, 143 embert letartóztatottak. Ezt követően országos

tüntetéssorozattal megkezdődött az úgynevezett „bársonyos forradalom”.

A magyar rendszerváltozás hátterében húzódó súlyos gazdasági problémák felszínre kerülésének egyik legfontosabb mozzanata volt, hogy november 21-én Németh Miklós az Országgyűlés ülésének első napján bejelentette, hogy Magyarország bruttó külföldi adóssága az év végére eléri a 20 milliárd, a nettó adósságállomány pedig a 14 milliárd dollár, egyúttal elismerte, hogy a vezetés még a nyolcvanas évek közepén is hamis adatokat közölt az adósságállományról, attól tartva, hogy elriasztja a külföldi hitelezőket.

November 26-án az ellenzéki erők sikeres politikai tevékenysége nyomán népszavazást tartottak az országban. A négy kérdésben (az MSZP kivonulása a munkahelyekről; a Munkásőrség feloszlata; a köztársasági elnök választásának módja; a pártvagyonról való elszámolás) kiírt referendumon a részvétel 58,03% volt. A szavazásra feltett négy kérdés közül ekkorra már csak a köztársaságielnök-választás volt aktuális. E kérdésben 50,07% lett az igenek aránya. Az SZDSZ által vezetett tábor érvei győztek, eszerint a parlament általi választás kapott többséget, az 1990. január 7-ére tervezett közvetlen elnökválasztás elmaradt.

Az 1989-es esztendő legválságosabb geopolitikai színterén, Romániában, a Tőkés László melletti, fegyveres konfliktussá dagadt szimpátiátüntetést követően december 22-én Bukarestben tízezrek gyűltek össze az elnöki palota előtt. Amikor Nicolae Ceaușescu pártfőtitkár-államfő a palota erkélyéről szólni próbált, belefojtották a szót, és kifütyülték. A diktátor helikopteren próbált menekülni a fővárosból, de elfogták. December 25-én a temesvári ellenállást követő fegyveres felkelés nyomán, a hadsereg átállásával Romániában megbukott a rendszer. Az ország irányítását a Corneliu Mănescu vezette Nemzeti Megmentési Front vette át. Egy különleges katonai bíróság rögtönzött perben halálra ítélte Nicolae Ceaușescut és feleségét, Elena Ceaușescut. Az ítéletet azonnal végrehajtották.

Prágában ugyanezekben a napokban megegyezés született a kommunista párt, a politikai pártok, a Polgári Fórum, a Nyilvánosság az Erőszak Ellen és a diákok képviselőinek kerekasztal-megbeszélésén Václav Havel köztársasági elnökké (december 29.), valamint Alexander Dubček Szövetségi Gyűlés elnökévé (december 28.) jelöléséről.

Nem lenne teljes 1989 politikai, tranzitológiai sarokpontjainak felidézése annak megemlítése nélkül, hogy az 1988-ban elfogadott társasági törvény adta keretek között megkezdődött az állami vagyon magánkézbe juttatása, illetve ezzel párhuzamosan zajlott az MSZMP folyamatos metamorfózisa az MSZP elnevezésű pártformációvá. Ebben a feltételrendszerben történt meg a posztkommunista politikai és gazdasági erők hatalmának, elsősorban befolyási rendszerének átmentése, átcsúsztatása a következő évtized demokratikus rendszerébe. Mindezt a megbízható pártkáderek kipróbált, bölcs türelmességével, és reformistának, illetve technokratának beállított „szakértői” hozzáállásával. Az átmenet elrendezetlen kérdéseinek nyomán hűszéves, felemás jellegzetességet öltő demokratikus rendszer jött létre, melynek működését meghatározta a szocialista múlt bűneivel történő elszámolás szinte teljes hiánya.

A jövőben meghatározóvá váló Állami Vagyonalapot (később megvalósulva: Állami Vagyonügynökség) és a vagyonkezelőt ebben az időben, 1989 nyarán kezdték egyre gyakrabban emlegetni. Ennek a két területnek a kontrollálójától függött szinte az egész ország anyagi alapja, mely pozíciókat a párt közvetlen holdudvara sohasem engedte ki a kezéből. A meghatározó politikusok mellett folyamatosan működtek a névtelen szereplők, akik lényeges folyamatokat irányítottak, és egyes területek professzionális szakértői voltak.

A bűvópatakokként szétfolyó állami vagyon nyomon követésére a gazdasági és pénzügyi döntéshozók nem voltak képesek, és a leginkább érdekelték nem is kívánták a folyamatokat megakadályozni. Ráadásul megjelentek azok a gazdasági egységek, amelyek közvetlenül érintkeztek az MSZMP-vel. Befejezésképpen következzen négy rövid idézet a korszakból, melyek jól jellemzik a kialakuló, és sokak számára akkoriban ismeretlen folyamatok hátterét.

„Hárommilliós törzstőkével megalakult a Next 2000 Kft., amelynek nem az MSZMP vagyonának átmentése – mint több ellenzéki tömörülés feltételezi –, hanem újfajta gazdálkodási módszer megteremtése a célja. [...] A 8,6 milliárd forint állóeszközt, a 7,4 milliárd ingatlanvagyon az MSZMP 1977-ben önként az államnak adományozta, s fölötte azóta kezelői joggal rendelkeznek. [...] Ami azt a kérdést illeti, hogy a kerekasztal-tárgyalások során az MSZMP miért nem jelentette be az új cég bejegyzését, az osztályvezető-helyettes elmondta, hogy a párt is megtanulta már az üzleti világ íratlan törvényeit, s így a folyamatban levő, le nem zárt ügyekről nem fecseg.”¹ A későbbiekben, hasonlóan az 1990-es kormányváltás előtt ellenzéki nyomásra megszüntetett Next 2000 Kft.-hez hasonlóan nyolc másikat alapított az MSZMP, közvetlenül a pártvagyon átmentése céljából. Az állami vállalatokat hasonlóan,

¹ Tulajdonosból lett ügyintéző, Hován Gábor gazdálkodási osztályvezető-helyettes sajtótájékoztatója a Next 2000 Kft.-ről. *Népszabadság*, 1989.08.29. 5.

Barátaink, Európaiak!

A történelem az évszázadok során igazolta, hogy az egyetemes béke egyetlen útja a népek barátságának elmélyítése, a politikai praktikák által emelt szögcsapok és lélektani sáncok lerombolására.

A 20. század végére el kell érni, hogy Európa a benne élő népek közös háza legyen, ahol nemzetiségre, ideológiára tekintet nélkül a tiszta emberi kapcsolatok dominálnak.

A következő évszázad már nem lehet a marakodások, háborúskodások időszaka!

Erre kötelez minket a jövő iránt érzett felelősségünk!

Ennek szellemében 1989. augusztus 19-től kezdődően minden évben megrendezzük a magyar—osztrák határon a lebontott „vasfüggöny” helyén az európai népek találkozóját.

Minden embertársunkat szeretettel várunk, aki hajlandó ezzel a gesztussal is demonstrálni a kis-emberek sok évszázados álmát, a békés, szabad Európát!

A Páneurópai Piknik többnyelvű ismertető kiadványának magyar nyelvű részlete.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.11.3.17. Mozgalmi szerveződések:

szellemi műhelyek, körök, társadalmi szerveződések egyéb, 52/A. doboz, 102. ő. e.

több kisebb Kft-re bontva osztották szét, illetve játszották magánkézbe (valószínűleg nem megfelelően a párt felé való visszaosztásról sem.)

„Minden ország kormánya biztosítja a maga számára azt, hogy a piaci folyamatokat kézben tartsa. Így meg tudja védeni bel- és külgazdasági érdekeit, a hazai termelőket és egyéb céljait. Minden piacgazdaságban fontos az állam szerepe egyes forgalmi folyamatok befolyásolásában, az iparvédelemben, a nemzetközi köteleességek teljesítésében és a stratégiai feladatok ellátása miatt is.”² A kormány napilapja általában csak adminisztratív folyamatokról írt, egyértelmű állásfoglalásokat közölt, képviselve a pártközpontban és egyéb műhelyekben már egyértelműen kialakított álláspontot. Ezen felül az egyre gyakrabban felbukkanó IMF-fel és egyéb hitelintézetekkel való sikeres, és „örvendetes” tárgyalásokról tudósított. „A nemzetközi pénzügyi szervezet már jó néhány-szor, így most is jó szándékát bizonyította, amikor a többszörösen módosított alapvető gazdasági mutatók dacára, ha nem is egy hároméves kölcsönrel, hanem egy, az átmeneti fizetési gondokat enyhítő,

ügynevezett stand by hitellel hajlandó lenne a magyar gazdaságot, mint tagországot segíteni. Nem a hitel összege lenne a lényeg, hanem a szerződés aláírásának ténye, az, hogy Magyarországot az utóbbi hetek és hónapok kaotikus eseményei és egyre nyilvánvalóbb gazdasági nehézségei ellenére az IMF még mindig hitelképesnek tartja.”³

A fentebb hosszabban vázolt adósságfolyamat egy kis részletébe enged betekintést az előző, illetve az alábbi cikk.

„Az Európai Közösség bizottsága szerdai ülésén úgy döntött, hogy egymilliárd ECU (napi árfolyamon 1,138 milliárd dollár) értékben garantál öt évre kölcsönt Magyarországnak. Az ajánlat azonban csak akkor lép életbe, ha Magyarország megegyezésre jut a Nemzetközi Valutaalappal.”⁴ Egyértelművé vált, hogy az ország ekkor már szinte teljesen az IMF által biztosított hitelező körnek és hitelfeltételeknek megfelelő mozgástérrel rendelkező csupán. Ez végképp meghatározta a következő évtizedek teljes gazdasági és politikai mozgásterét.

² Elek Lenke: Beavatkozások a piacgazdaságba? Interjú dr. Spilák Ferenc kereskedelmi miniszterhelyetessel. *Magyar Hírlap*, 1989.11.13. 5.

³ Lakatos Mária: Pénzügyi kacska? *Magyar Hírlap*, 1989.12.10. 1.

⁴ 1,138 milliárd dollár kölcsön, ha megegyezünk az IMF-fel. *Népszabadság*, 1989.12.07. 8.

Nagymihály Zoltán

Kezdet és vég

1989. március 15-e a Kádár-korszak ünnepei
és a rendszerváltás tükrében

„Talpra, Petőfi! Sírodat rázom: / szólj még egyszer a Szabadságról!”

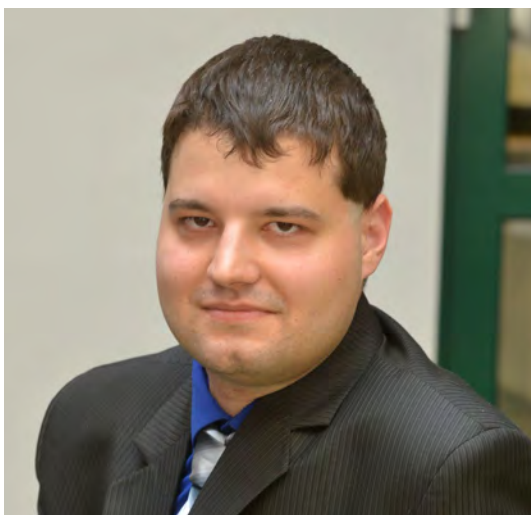
(Utassy József: Zúg Március)

„Egy ünnep sem az engedélytől nemzeti, / a hatalom kegye csak lezüllesztheti...”

(Döbrentei Kornél: Átpingált március)

„Közel múltunk megannyi ellentmondása, szégyene és hősiessége
összetorlódni látszik a Nemzeti Ünnep mikéntjében és hogyanjában.”

(A Magyar Demokrata Fórum Ideiglenes Elnöksége Állásfoglalása
március 15-ével kapcsolatban, 1989. február 7.)

A szerző történész,
a RETÖRKI munkatársa

„A csodák éve”. Nem egy elemző, történész, szemtanú és aktív cselekvő nevezte/érezte így 1989-et. Elsők közt a magyar emigráció egyik legnagyobb hatású esszéistája, Gombos Gyula fogalmazott így. „1989: valami csodaszerű történt ebben a francia forradalom évszámával összecsendő esztendőben. Az évszámok összecsendülnek, de bízom benne, hogy ami utána következik, már nem. [...] Nem tudom, minek fogják a történészek utólag

nevezni, ami 1989-ben történt. A változás mérve és ereje akkora, hogy nemigen lehet találni rá szabatos megjelölést. Így alighanem az marad, aminek újságírók és szónokok már ma is szívesen nevezik: forradalom. Ne is keressünk rá egyelőre más nevet, csak azt tegyük hozzá, és ezt hozzá kell tenni, mert kivételes minősítése: Európa történetében forradalomnak, már csak méretét tekintve is, példátlan: vér és erőszak nélkül (Romániában is csak a zsarnok ölt, nem a nép) korszakos változást idézett elő, világtörténelmi arányút. Nem lehet kétséges ugyanis, hogy Európa jövője merőben más lesz, mint lett volna 1989 nélkül. S az is igen valószínű, hogy a világ többi része sem lehet mentes kihatásaitól”¹ – írta a változások geostratégiai jelentőségét is elemző, Európa jövőjét kutató írásában egy évvel az események után. A kelet-közép-európai változások megnevezésének mikéntjéről szűk témánktól elrugaszkodó lenne hosszú vitát nyitni. (A romániai, valóban erőszakos cselekményeket is hozó „forradalmat” a csehek és szlovákok „bársonyos forradalom”, a magyarok „rendszerváltássá” szelídítették a közbeszédben. Hogy

¹ Gombos Gyula: Ezerkilencszáznyolcvankilenc. *Hitel*, 1990/17, [54–63] 54.

NEMZETI ÜNNEP, 1989. MÁRCIUS 15.

„A múzeumkerti ünnepség több mint négy évtized óta először volt többpárti, amennyiben Nyers Rezső, az MSZMP PB tagja, államminiszter mellett felszólalt Ruttner György, a Szociáldemokrata Párt és Vörös Vince, a Független Kisgazdapárt nevében. Megjegyezzük – bár az MTI hivatalos jelentése ezt nem említette –, hogy őket itt fűttykoncert fogadta.

A »másik« ünnep azonban csak ezután kezdődött. A déli harangszóra zsúfolásig megtelt a Március 15-e tér, sőt az Erzsébet híd pesti hídfője és a Duna korzó is. [...] A beszédek után Vitay András elszavalta a Nemzeti dalt, melynek refrénjét a tömeg visszhangozta. [...]

Orbán [Viktor] a politikai szervezetek működési feltételeinek megteremtése, a Munkásőrség feloszlata mellett követelte a szabad választások megtartását, valamint a szovjet csapatok kivonását is hazánkban. Ez utóbbi két követelést a magyar sajtó nem hozta le, csak a Szabad Európa Rádió említette, amelynek ekkor már helyszíni tudósítója is volt, Kasza László személyében. [...] Ezután – azok nevében és azok helyett, akik nem ünnepelhetik szabadon március 15-ét – a jelenlévők elénekelték a Székely himnuszát. [...]

Ismét csak a SZER tudósításából tudhatta meg a széles közvélemény, hogy az utcákon csak kevés és igen udvarias rendőr volt. Meg azt is, hogy az ellenzéki felvonulók között fel lehetett fedezni több nyugati diplomatát, köztük Mark Palmer amerikai nagykövetet is.”

Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon. Szerk. Katona András, Kiszelly Zoltán, Salamon Konrád, Simon János, Zachar Péter Krisztián. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014, 70–72.

nálunk miért utóbbi terminológia honosodott meg, az szintén hosszabb kifejtést igényelne.) A „csodák éve” meghatározást nem csak a kortárs szemlélő használta. A huszadik és huszonötödik évfordulóra is jelent meg kötet és tanulmány² e gondolat, e dátum és a kétségkívül az egész kontinens életét meghatározó változások bűvkörében.

A rendszerváltással kapcsolatos értékelések és visszaemlékezések gyakran hiányolják vagy keveslik az események során a társadalom egésze által megélt katarzist. Egy-egy ellenpéldaként szinte kizárólag azok a momentumok kerülnek elő, amelyek során az ország egy része úgy érez(-

het)te, hogy az események cselekvő részévé válik: a nagy tüntetések (Erdélyért vagy a bős-nagymarosi vízlépcső felépítése ellen még 1988-ban), az újra szabadon megélt nemzeti ünnepek (március 15-e és október 23-a), vagy éppen a múlttal való szakítás legerősebb szimbolikus aktusa, az '56-os hősokeket újratemető gyászszertartás (június 16-a). Az általános katarzisélmény elmaradásához alighanem az is hozzájárulhatott, hogy a rendszerváltás politikai elitje nem volt képes a régi és új rend közötti éles cezúra meghúzását biztosító cselekvésre: az igazságtételre vagy a tulajdon át- és újrendezésére vonatkozó igények kielégítése helyett így maradtak a szimbolikus közösségi élmények.

Jelentős és nem feledhető élménye volt ennek a különleges évnek „az első szabad március 15-e”.³ Ez a nap egyszerre volt

² Ezt a címet kapta a kormány által kiadott hivatalos emlékkötet a huszadik évfordulón (*A csodák éve Magyarországon és Európában, 1989*. Budapest, 2009), és e gondolatörben fogant egy, a huszonötödik évfordulóra előkészítő tanulmány (Schmidt Mária: *Közös siker – huszonöt évvel 1989/90 után. Heti Válasz*, 2013.12.17.)

³ Sólyom László alkotmánybírósági, majd köztársasági elnök egy tavalyi fórumon a rendszerváltás két

betetőzés és előzmény – vég és kezdet. E nappal lezárultak a Kádár-korszak lényegét elhazudó, „csattogó gumibotok” által fémjelzett március 15-éi,⁴ a nemzet és szabadság addig föld alá szorított értékei nyíltan hangot kaphattak, és egyben megkezdődött és a nyilvánosság elé léphetett egy másfajta, önmagát egyre pontosabban definiáló ellenzéki építkezés. E rövid írás elsősorban tehát az 1989-es tavaszi nemzeti ünnep napjára és különlegességére fókuszál: megidézve, miből merített, megmutatva újdonságait, illetve hogy hogyan előlegezte meg az év további különleges, meghatározó eseményeit, valamint hogy hogyan jelent és maradt meg az utólagos értékelés során; ezáltal jutva vissza kiindulópontunkhoz – 1989-hez és a rendszerváltás *jellegéhez*.⁵

katartikus momentumaként március 15-ét és június 16-át jelölte meg. Azt is hozzátette: a katarzist nem lehet elrendelni. Ez utóbbival természetesen egyetértve fenntartjuk fentebb jelzett álláspontunkat a másféle „katarzis” lehetőségéről és annak ellehetetlenítéséről, amelyben az Alkotmánybíróságnak és első vezetőjének komoly szerep jutott. Szegő Péter: „Lehetett nemet mondani”. A múltföldolgozásról vitatkozott Sólyom László és két történész. *Budapest Beacon*, 2018.01.18.

⁴ Modor Ádám fiatalon elhunyt történész kifejezése 1972. március 15-e kapcsán: Modor Ádám: Amikor csattogtak a gumibotok. Súlyos börtönbüntetések március 15. ünnepe után. In: *A titok meg a nyitja. Titkos szolgák és jelentések*. Budapest, Kairosz, 2004, 269–273.

⁵ Zétényi Zsolt, az első, az Országgyűlés által elfogadott igazságtételi törvény alkotója és betervezője hosszú elemzésében úgy értékelte az Alkotmánybíróság törvényt megsemmisítő döntését, hogy a szervezet a rendszerváltás „filozófiájával”, jellegével ellentétesnek ítélte meg az előző rendszer tevékeny bűnöseinek felelősségre vonását. „Semmiképpen sem védhető [...] alkotmányjogi-szakmai álláspontként akkor, amikor mögötte húzódik meg egy olyan eltökélt politikafilozófiai nézet, amely szerint a rendszerváltozás filozófiájába nem illik bele az elmúlt rendszer súlyos bűnöseinek megbüntetése. Ez a tétel még politikailag is téves, a terjedelmes vitákban igen kevésbé kapott hangot az a téves vélemény, hogy az átalakulás forradalmi vagy békés jellege eldöntené a bűnösök felelősségre vonására adott válasz igenlő vagy tagadó voltát. A súlyos bűnök elkövetőinek alkotmányos garanciákkal övezett megbüntetése nem lehet szükségszerű összefüggésben a rendszerváltozás békés vagy forradalmi jellegével.” Zétényi Zsolt: Néhány őszinte

KÜLÖN „BORDÁBAN SZÓTT” ÜNNEPEK ÉS ÜNNEPLŐK

1989. március 15-e már előzetesen is számos szempontból különlegesenek ígérkezett. Az azt megelőző két évtizedben a tavaszi nemzeti ünnep szinte egyetlen szembehelyezkedési pontként emelkedett fel a Kádár-korszak langyos valóságában. Hiába aktivizálta magát a '60-as évektől a Kommunista Ifjúsági Szövetség, és próbálta meg az 1848–1919–1945 folyamatábrán bemutatni másfél évtized magyar fejlődését a „Forradalmi Ifjúsági Napok” tavaszi ünnepkörével, ez a megcélzottakból inkább eredendő ellenállást, mint szimpátiát váltott ki. „Mintha a három tavaszi napot, március 15-ét, március 21-ét és április 4-ét egy bordában szótték volna. Mintha valami közük is lehetne egymáshoz! Ekkor, mindezen elcsodálkozva, és aztán mélységesen fölháborodva spon-tán megszerveződött – rendszerint a Petőfi-szobornál és a Nemzeti Múzeum kertjében – azoknak a fiataloknak egyre bővülő köre, akik március 15-én csak 1848 forradalmi napjairól és az azt követő szabadságharcról akartak hallani. S nem akartak mást, mint az ismert Petőfi-verseket skandálni, és mámorosan egymásba kapaszkodva a *Kossuth-nótát* meg a *Gábor Áron rézágyúját* énekelni. Persze jött megtorlásként a gumibotolás, kokárdaletépés; egyetemről, főiskoláról való kicsapás. S bizony, még börtön is! Némely budapesti középiskolában meg rendőrkutya-bemutatót tartottak a miheztartás végett. A kutyák viczorogtak a kokárdákra. Mert tán ők is tudták a korabeli pártbrosúrákból: a leginkább megugatni való a bűnös nacionalizmussá kikiáltott, őszinte nemzeti érzés. Az 1970-es évek első fele szinte menetrendszerűen hozta ezeket a »sajnálatos márciusi eseményeket«⁶. A rendszerváltó korszak legendás alakja, Nagy Gáspár tehát egyfajta kollektív élményként, a nemzeti

szó az igazságtételről, avagy megtettünk-e mindent, ami tőlünk tellett? *Hitel*, 2017/12, [36–65] 50.

⁶ Nagy Gáspár: Petőfi és március nyomában. Az 1848-as forradalom és szabadságharc 155. évfordulóján. (Ünnepi megemlékezés Genfben, 2003. március 15-én.) In: *Szavak a rengetegből*. Szeged, Tiszatáj, 2004, [23–30] 24.

szabadság öntudatlan megnyilvánulása-ként mutatja be ezeket a bűvópatakként létező, majd időről időre fellángoló márciusokat – amelyeket az internacionalista hatalom zsigereiből fakadó reakcióként pusztán csak a nacionalizmus feltörése-ként volt képes értelmezni. És valóban: az emberek, akik ismerték az igazi március legendáját, mindig ugyanazokon a kultikus helyszíneken akartak ünnepelni: a Petőfi-szobornál, a Batthyány-örökmécsesnél, a Kossuth térnél, a budai Bem- és Kölcsey-szobornál vagy a Várban; azokon a helyeken, amelyek 1989 márciusának is kulcshelyszínei lettek.⁷

⁷ Érdekes, hogy a '72–73-as március emléke nem igazán elevenedett meg a rendszerváltó folyamatban. A *Beszélő* hetilap 1991-ben interjút készített Szalay Miklóssal, az 1972-es március 15-e fővádlottjával, aki 1 év 8 hónap börtönbüntetést kapott és töltött le. A beszélgetést készítő és a bevezetést író Nagy W. András felvezetésében nem véletlenül állapította meg: „Tebelőled manapság szinte politikai példakép lehetne! Önálló, iparos, vállalkozó, börtönviselt demokrata, majd hogynem kapitalista!” (Nagy W. András: Hitelesen márciusi. *Beszélő*, 1991/11). A témát kutató Laczik Erika szintén a meghurcoltak, ellehetetlenítettek, karrierjüket kettétörték kapcsán fogalmazott így: „Ők voltak azok, akik a megalkuvás korában is őrizték a magyar függetlenség szellemét, akik a nemzet még megmaradt hagyományait ápolták, tovább éltették. Az elmúlt huszonhét évben egyetlen kormánynak sem volt fontos a Kádár-korszakban meghurcoltak felkutatása, jóvátételt nem kaptak; súlyos adósságuk ez a magyarországi rendszerváltó kormányoknak.” (Laczik Erika: Elfelejtett márciusi ifjak. *Magyar Nemzet*, 2017.03.14.) Hogy miért nem lett az a március megnevezett előzménye a rendszerváltó elitnek, arról csak találgatni tudunk. E sorok írója is csupán egy megfontolandó feltételezéssel áll elő. A nemzeti demokratikus hagyományt újjáélesztők a szellemi építkezést helyezték előtérbe, és valószínűleg idegenkedtek az általuk alighanem „túlzott aktivizmusnak” tartott cselekvéstől. A Szabad Kezdeményezések Hálózatát, majd a Szabad Demokraták Szövetségét létrehozó liberális demokraták vezető egyéniségei a '70-es évek elején – akár a Lukács-tanítvány filozófusokra, akár a szélsőbalos maoistákra gondolunk – akkoriban nyíltan szembehelyezkedtek a nemzeti függetlenséget természetes módon hangsúlyozó megmozdulásukkal. Egyik vezéralakjuk, Demszky Gábor maoistaként március 21-ére, a Tanácsköztársaság évfordulójára tervezett tüntetést a március 15-ei „ellenforradalmi”, „nacionalista” tüntetésekkel szemben. (Ez utóbbi, szintén betiltott „vörös kokárdás” tiltakozásokról lásd: Mező

Nem kell persze a '70-es évek közepéig visszamenni az erőszakos hatalmi fellépések után kutatva. Sokkal elevenebb emlék volt az 1986-os „láncchídi csata” mint a nyílt hatalmi provokáció és a brutalitás szimbóluma. Addigra a helyzet is változott: a rendszer már messze nem állt hatalma csúcán – utólag vizsgálva persze a „leszálló ág” is sokkal inkább látható és tapasztalható, mint a korabeli szereplők számára –, ráadásul a vele szembekeverülők, ha nem is teljes pontossággal, de megkezdték saját öndefiníciójukat és megtalálták egymáshoz való kapcsolódási pontjaikat. Túl voltunk már az 1985-ös év különböző eseményein: a monori találkozón, az Európai Kulturális (Ellen)fórumon, de az első '56-os megemlékezéseken (Krassó György, Inconnu, Antológia est) is.⁸ 1986. március 15-e üzenetei már sokkal nyitabb hatalomellenes élt kaphattak: a több ezres tömegben az '56-ot a rendszer számára fájó módon megidéző – addig csak magánlakásokon és zártkörű rendezvényeken felhangzó – *Egy mondat a zsarnokságról* gépelt változatát osztogatták, az erdélyi magyarsággal való szolidaritás jegyében pedig az „Unió Erdéllyel” és a *Székely Himnusz* felhangzása mellett Ceaușescu-ellenes bekiabálások is jól kivehetőek voltak.⁹ A nyílt megfélemlítést célzó hatalmi fellépést hasonló már nem követte 1989-ig – de a szokásos „preventív őrizetbe vételeket” még az 1988-ban is alkalmazták.¹⁰

Gábor: Állambiztonsági jelentések az ELTE „maoista” csoportjáról: Demszky, Báron, Majtényi, Kőbányai, „Mao Laci” és társaik. *Pesti Srácok*, 2018.03.11.)

⁸ A monori találkozó jegyzőkönyve megjelent: *A monori tanácskozás, 1985. június 14–16.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005.; Az Európai Kulturális Fórum és Ellenfórum dokumentumait lsd.: *Európai Kulturális Fórum és Ellenfórum, 1985.* Szerk. Müller Rolf. Budapest, ÁBTL, 2005.; A '80-as évek '56-os megemlékezéseiről lsd.: Modor Ádám: Temetetlen hősök és holtak a nappaliban. Ötvenhatos megemlékezések a besúgók jelentésének tükrében. In: Modor i. m. 2004, 44–57.; Székér Nóra–Riba András László: *A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói.* Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014.

⁹ Az 1986-as március 15. *Beszélő*, 1986/1.

¹⁰ Ebben az évben a későbbi Szabad Kezdeményezések Hálózatát alapítók közül Gadó Györgyöt, Demszky Gábort, Haraszi Miklóst és Solt Ottiliát, az Inconnu

A hatalom azonban 1989-re stratégiát – vagy inkább *taktikát* – váltott. A stratégiai változás szimbolikus jeleként Pozsgay Imre január végi, „népfelkelésről” szóló rádiónyilatkozatát is megnevezhetjük. Szorosabban március 15-éhez kötődő volt az, hogy az Országgyűlés 1988. decemberi döntése teljesített egy legkésőbb 1956 óta eleven követelést: az 1848–49-es forradalom és szabadságharc évfordulóját piros betűs nemzeti ünnepé nyilvánították. Mindez – november 7-e ezzel egyidejű munkanappá tételével – fontos értékválasztást, az internacionalizmustól való valamiféle szakítást volt hivatott tükrözni. Talán ennél is jelentősebb gyakorlati cselekvés volt a gyülekezési törvény 1989. januári elfogadása (1989/III. törvény), amely az eddigi megfélemlítő, meglehetősen önkényes fellépések helyett tisztázni kívánta a gyülekezés feltételeit és megengedhetőségét. A hatalom ráadásul az elfogadott törvény egy vitatott paragrafusából – „Rendezvény szervezése és megtartása az Országház közvetlen környékén (Budapest, V. kerület Kossuth Lajos tér, illetőleg Széchenyi rakpart Országház előtti szakasza) tilos.” – is kihátrált. Az akkor alternatívnak nevezett formációk – akik a március 15-ei helyszínek között az egykori kormányzóról, a szabadságharc szimbolikus alakjáról elnevezett, a kívánt népképviselői Országgyűlésnek is helyszínt adó teret is érinteni kívánták – tiltakozása¹¹ után a *Magyar Közlöny* március

14-i számában (!) jelent meg a paragrafus hatályon kívül helyezése.¹²

1989 márciusa tehát egy hosszas folyamat betetőződéseként is értelmezhető. Ha úgy tetszik: visszatérésként a régi, *eredeti* március igazságához. Ahogy a már idézett Nagy Gáspár megállapította: „Akárcsak 140 esztendővel korábban, most is sugott a történelem Múzsája. Ismét volt új, 12 rendszerkritikus és rendszerváltozást követelő pontunk. S fölötte a *Mit kíván a magyar nemzet?* örök kérdésére az egyértelmű válasz, amelyet kétszázezer, akkor még egy akaraton lévő polgár lelkesült hangja erősített meg. [...] Sokak vélekedése szerint, 1956 őszét kivéve, soha sem volt még ily közel hozzánk s átélhetően 1848 márciusának fölemelő érzése, sohasem volt még ily közel Petőfi sugalló génusza.”¹³

EGYÜTT VAGY KÜLÖN – KI KEZDEMÉNYEZ?

A tiltó tényezők kikapcsolásával egy időben nemcsak a valódi ünnepben való részvétel, de az események irányításának szándéka is érződött a párt részéről – amelyet az ellenzék nem alaptalanul egyfajta „kisajátítási” kísérletként érzékelt. Először ismét a kommunista „ifjak” jelez-

Csoport tagjai közül Molnár Tamást és Pálkás Róbertet, a szamizdat *Demokratát* szerkesztő Nagy Jenőt, valamint az '56-os elítélt Rácz Sándort vették őrizetbe az ünnep hajnalán. Hosszabb tudósítás az elhangzott beszédekről: Tízezren tüntettek Budapesten március 15-én. *Hiány*, 1988. május, 1–2.

¹¹ A március 15-ei ünnepséget előkészítő ellenzéki szervezőbizottság egyik első ülésén – a még érvényben lévő paragrafushely ismeretében – a következő érveket hozták fel a Kossuth téri gyülekezés mellett, illetve ellen: „Pro: a/ Ez a független megmozdulások hagyományos útvonalába esik. b/ Ott áll Kossuth Lajos szobra, amelyet illik megkoszorúzni. c/ Ez az egyetlen nagy tér a Belvárosban, ahol elfér 50-100000 fő. d/ A törvény eme megszorítását nem fogadhatjuk el. e/ Nehezen lehet lebeszélni a tömeget, ha ők oda akarnak menni. f/ A prágaiak is a Vencel térre vonultak, ez analógia. g/ A parlamenti mérföld kordonnal megoldható. [cp. szeptember 12.

– Utalás az 1988. szeptember 12-ei, Bős–Nagymaros elleni tüntetés lefolyására – N. Z.]. Contra: a/ A törvény tiltja. b/ A rendőrség megtilthatja és ez rendőri erőszakot szülhet. c/ A KISZ odaszervezi a maga ceremóniáját – mi ezzel szemben betartjuk a törvényt (mellesleg nem is vegyülünk a KISZ-szel). d/ Az ünnep méltóságát meg kell őrizni, így viszont a rendőrökkel szembeni demonstráció létrejön.” In: Pálmány Béla: *Tájékoztató az MDF Ideiglenes Elnöksége számára 1989. március 15-e közös, független megünneplésének előkészítéséről* (1989. január 30.). Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.15. Március 15., 56. doboz, 20. ő. e.

¹² Az egyesülési és gyülekezési törvény elfogadásának háttéréről, körülményeiről, és konkrétan a Kossuth tér kérdéséről is lásd bővebben: Kukorelli István: *Alapjogi rendszerváltozás* (1989); az „első fecskék”, az egyesülési és a gyülekezési jogról szóló törvények. In: Kukorelli István–Tóth Károly: *Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltozás éveiben*. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2018, 163–182.

¹³ Nagy G. i. m. 2004, 25.

ték a korszakváltást. Nagy Imre, a KISZ KB első titkára – a Hazafias Népfront és a KISZ közös rendezvényeként beharangozott szokásos, múzeumkerti ünnepség meghirdetése után¹⁴ – levéllel fordult az „alternatív” szervezetek képviselőihez, amelyben egy, a „közös ünnepséggel” kapcsolatos megbeszélésre invitálta őket: „A forradalom gondolatát sem nemzedékek, sem pedig politikai csoportok, társadalmi osztályok nem sajátíthatják ki. Legyen e nap példája a generációk s a magyarság jövőjéért tenni kész erők összefogásának.”¹⁵ A Hazafias Népfront több mint egy hónappal későbbi kiáltványa a „kisajátításról” szóló bírálatokra is reagálni kívánt: „Együtt megülni nemzeti ünnepünket: nem megalkuvás, hanem történelmi igazságtétel, hű emlékezés 1848 egységesen talpraállt magyarságának példájára. [...] A Hazafias Népfront nem kisajátítani akarja március tizenötödikét – ellenkezőleg: beolvadni kíván a nemzet nevében emlékező és ünneplő tömegbe.”¹⁶ Már az egyébként előre is borítékolható ellenzéki elutasítás tudatában az MSZMP KB felhívást bocsátott ki a párt tagjaihoz és alapszervezeteihez. A javaslat szerint március 15-e „a nemzeti összetartozás” jelképe, így a mostani ünnepnek is azzá kell válnia. A szöveg erőteljes eufemizmussal a következőképpen „nézett szembe” a múlt bűneivel: „Jóvá kell tennünk az elmúlt években az ünnep gyakorlatában is elkövetett hibákat, elutasítjuk az ünnep kisajátítását, a kizárólagosságra törekvő egységesítést, az ünneplés korlátozását.” A felhívás természetesen nem feledkezett meg arról, hogy március 15-e újra munkaszüneti nap, valamint arról sem, hogy vidéken több helyen közösen ünnepelnek a különböző politikai erők.¹⁷ Szintén

az állampárt részéről megnyilvánuló ünnepi aktivitás jegyében elkészült a KISZ-szel közös nem is 12, hanem 16 (!) pontos követeléslista, amely a már fent is hangsúlyozott „nemzeti összefogás” gondolata mellett¹⁸ hitet tett a „demokratikus szocializmus”, a többpártrendszer, a gazdasági szerkezetváltás, valamint a határon túli magyarság képviselete mellett is.

Az állampárt kezdeményezései jól érzékelhetően az „amit nem tudsz megakadályozni, annak állj az élére” logikáját követték. Bár mindezekben túl kétségtelenül fontos hangsúlyváltás is érzékelhető volt, az ellenzék már csak ezért sem fogadhatta el az arcvesztés terhe nélkül a közös ünneplést. Így a hatalom által összeállított 16 pont nem lett közös nemzeti program, annak ellenére, hogy több pont – a sztrájkjog elismerése, a méltányos közteherviselés, valamint a határon túli kisebbségek védelme – az ellenzéki követelések között is szerepelt.¹⁹ Ahogy a szervezők egyike, a fideszes Rockenbauer Zoltán az 1989 januárjának végén kezdődő ellenzéki tárgyalások alapelveként meghatározta és indokolta: „1. A független szervezetek Budapesten független ünnepséget tartanak és a hatalom által rendezett ceremónián nem vesznek részt: – mert jól látható, hogy a hatalom a független gondolatok integrálására, az ünnep új típusú kisajátítására törekszik; – mert az elmúlt évek atrocitásaitól hivatalos elhatárolódás nem volt, a joghátrányt szenvedteket nem rehabilitálták, a felelősöket nem nevezték meg; – mert a független szervezetek ezen a napon a magyar nép nemzeti függetlenség és polgári demokratikus szabadságjogok iránti vágyára emlékeznek, amelyért három forradalomban: 1848-ban, 1918-

¹⁴ *Legyen március ünnepe mindenkié! A KISZ KB felhívása.* (1989. január 3.). Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.15. Március 15., 56. doboz, 1. ő. e.

¹⁵ *Nagy Imre levele Lezsák Sándornak, a Magyar Demokrata Fórum Ideiglenes Elnökségének tagjához.* (1989. január 3.) Uo.

¹⁶ Együtt, március idusán. A Hazafias Népfront kiáltványa. *Magyar Nemzet*, 1989.02.18. 3.

¹⁷ Az MSZMP Központi Bizottsága felhívása a párt tagjaihoz és alapszervezeteihez március 15-e megünneplésére. (Budapest, 1989. március 1.). In: *A Magyar*

Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. I. Szerk. S. Kosztricz Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György. Budapest, MOL, 1993, 575–576.

¹⁸ Az első három pont a következőképpen szól: „1. Március 15. az egész nemzeté! 2. Legyen béke, szabadság és egyetértés! 3. Nemzeti összefogás – IGEN, széthúzás – NEM”. Murányi Gábor: Az 1989. március 15-ei erőpróba. *HVG*, 2009.03.11.

¹⁹ A párt és a KISZ 16 pontja, illetve az ellenzék 12 pontja egymás mellé állítva többek között: Uo.

ban és 1956-ban harcoltak – és nem ismerik el azt, amit húsz éve sulykolnak az emberekbe, hogy 1848 eszméje 1919-ben és 1945-ben valósult volna meg.” Az ellenzék tehát egyként utasította el a hatalom régi (FIN, az ünneplők elleni hatósági erőszak) és új (az ünnep kisajátítása) március 15-ével kapcsolatos politikáját, egyben a múlttal való igazi szembenézést, a cezúra egyértelmű meghúzását (az áldozatok kárpótlását, a korábbi bűnök világos elítélését) követelte. Úgy vélte: nem kerülhet sor arra az abszurditásra, hogy együtt ünnepeljenek „a mindenkori kisajátítók és a meggumibotózottak, a volt karhatalmisták és az ’56-ban elítéltek, az utcára soha ki nem menők és az utca népe”.²⁰

AZ ELSŐ „VIZSGA”

Március idusának élménye komoly, az év során kibontakozó folyamatok indukálója is volt az ellenzék számára. Kónya Imre az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásának egyik fontos előzményeként nevezi meg a március 15-én történeteket, illetve az ahhoz vezető előkészítő megbeszéléseket.²¹ Az Ellenzéki, majd Nemzeti Kerekasztal-

tárgyalások elindulásán túl a hatalmas, hömpölygő tömeg nyilvánvalóan erőt adott a következő hónapok cselekvéséhez, megalapozta a Nagy Imre-újrateremtés várható „hangulatát”, vagy éppen az ’56-os forradalom első szabad megünneplését. Az akkor létrejött Október 23-a Bizottság hasonló funkciójú előképének tekinthető a Március 15-e Bizottság, amelyben öt szervezet – a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatal Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazda Földmunkás és Polgári Párt, a Magyar Demokrata Fórum, valamint a Szabad Demokraták Szövetsége – képviselői voltak jelen.²² Az ellenzék közös ünnepelését előkészítő megbeszéléseket a Fidesz kezdeményezte. „A FIDESZ álláspontjának a lényege: a szervezet az állami megemlékezésektől mindenképpen külön kívánja megünnepelni március 15-ét, folytatni kívánja az utóbbi években kialakult spontán független felvonulás hagyományát, a szokás által kialakított útvonalon (a pesti Petőfi-szobornál gyülekezés, innen Vörösmarty tér–Kossuth tér–Batthyány-örökmécses, majd Budán a Bem-szobornál, és végül a Batthyány téren álló Kölcsey-szobornál befejezve)” – rögzítette a kezdeményezők véleményét az MDF ideiglenes elnökségéhez írt feljegyzésében Kiss Gy. Csaba. A Fórum legfőbb dilemmáját az alapító-szervező a következő megjegyzésekkel érzékeltette: „Úgy érzem, a hagyományok sok embert vonzanak majd e felvonulásra, nem volna szabad kimaradni belőle. Talán az volna a megoldás, hogy valahol Budapesten, később az MDF egy nagygyűlést tart – külön, ahová tagjainkat mozgósítanánk (a már működő kerületi csoportok segítségével), ugyanakkor a közös felvonu-

²⁰ Rockenbauer Zoltán: Nemzeti ünnep, Budapest. *Beszélő*, 1989/1, [83–84] 83.

²¹ „A Független Jogász Fórumot ez idő tájt már számon tartják. Nemcsak a Fővárosi Bíróságon, ahol az egyesülési törvénynek megfelelően bejegyezték a szervezetet, s nem csupán a Belügyminisztérium III/3-as csoportfőnökségén, hanem ellenzéki körökben is. Ezért kapunk meghívást a március 15-ei közös ellenzéki rendezvényeket előkészítő megbeszélésekre, amelyeket öt szervezet, az MDF, az SZDSZ, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, a Kisgazdapárt és a Fidesz hívott össze. Több alkalommal találkozunk a Kisrabló étteremben, ahol megbeszéljük a közös ellenzéki demonstráció minden részletét. [...] Ott állok a tömegben, és abban a pillanatban meg vagyok róla győződve, hogy a magyar nép nem csupán vágyik a szabadságra, hanem vállalni is fogja a szabadsággal együtt járó felelősséget... Legalább százezren vagyunk a téren. [...] A Kossuth térre és a Bem térre még átmegyek a tömeggel, de az esti fáklyás felvonuláson már nem veszek részt. Otthon felbontok egy üveg bort, s elkezdem fogalmazni a Független Jogász Fórum felhívását az Ellenzéki Kerekasztal létrehozására.” Kónya Imre: *...És az ünnep mindig elmarad? Történetek a rendszerváltástól napjainkig*. Budapest, Alexandra, 2016, 90–92. Mindehhez hozzátartozik, hogy a tárgyalások megfogalmazása

nyilvánvalóan nem „égből pottyanhatott”, inkább valamiféle már létező politikai hangulatot foglalt szavakba. Az ünnepi felszólalók közül ha más-más kontextusban is, de többen – így Mécs Imre, Csengey Dénes vagy Kis János – felvetették a hatalommal való valamiféle tárgyalás kérdését.

²² Az ellenzék később október 23-án sem – mondhatjuk úgy: akkor még kevésbé – akart közösen ünnepelni az állampárttal – illetve akkor már annak utódpártjával. In: Székér Nóra: Záróakkord – nyitószólam. 1989. október 23., a Köztársaság kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából. *Rendszerváltó Archívum*, 2016/1, [9–25] 25.

lás útvonalán is kikötünk magunknak egy helyszínt és szónoklatot, ott is csak egyedül.”²³ E megjegyzések több, 1989 márciusában már hangsúlyosan megjelenő problémát segítenek megvilágítani. A hatalommal szembenálló szervezetek a „közös ellenség” ellen időről-időre képesek voltak ugyan összefogni, de legalább ilyen fontosnak tartották saját arcélük hangsúlyos megjelenítését. Vagyis: a változások közeledtével óhatatlanul megkezdődött az egy-egy akcióval járó politikai haszon mérlegelése – nyilvánvalóan nemcsak az MDF, de minden formáció részéről.²⁴

Az események végül – többé-kevésbé – az előre megtervezett rendben zajlottak:²⁵ a különböző szimbolikus helyszíneken az ellenzéki szervezetek egy-egy képviselője (a Petőfi-szobornál a Bajcsy-Zsilinszky Társaság, a Szabadság téren, a Magyar Televízió székházánál az MDF, a Kossuth

téren a Fidesz és az SZDSZ) szolt az egybegyűltekhöz. Az ünnepségek hangsúlyosan kívánták megjeleníteni a magyar szabadságharcok hagyományait, különösen ’56 addig szigorúan tiltott és sárba tiport, márciussal összezsengő emlékét.²⁶ Ennek megfelelően majd’ minden helyszínen valami/valaki a nemzeti felkelésre emlékeztetett: a Március 15-e téren Mécs Imre a Történelmi Igazságtétel Bizottság nevében szolt az egybegyűltekhöz, a Kossuth téren félperces néma gyásszal emlékeztek az október 25-ei sortűz áldozataira, a Bem-szobornál Dénes János, Fónay Jenő, a kivégzett Kósa Pál családtagjai és Hornyák Tibor, a Kölcsey-szobornál Pákh Tibor szónokolt. Sor került végül az MDF budai nagygyűlésére is, ahol Sinkovits Imre szavalta a *Föltámadott a tengert a Dész téren*.²⁷

Március 15-e – annak tükrében, hogy alig több, mint egy esztendő múlva már szabad választást tartott az ország – kétségtelenül vizsga volt minden ellenzéki formáció számára. Ha ekkor még a média nem is hangosította ki a lejátszódó eseményeket (nemhogy élő közvetítés nem volt, mint három hónap múlva a Nagy Imre-újratemetésről, de a Magyar Televízió tudósításai is igen szűkszavúra sikeredtek),²⁸ a résztvevők közül sokan alighanem „első benyomást” alakíthattak ki a szereplő politikai erőkről, és ennek széles körben híret is vihették. (És akkor a hatalomtól független média lehetőségeinek kibontakozásáról és erősödéséről még nem is szoltunk.) Érdekes megvizsgálni a

²³ A levél korábbi része azt is tartalmazta: a Fidesz-vezetés által az MDF-fel való kapcsolattartásra megbízott Bárány Anzelm felajánlotta: mivel az MDF minden kétséget kizáróan ekkor „a legnagyobb súlyt” képezte, „elővételi joga” van: elsőként határozhatja meg, hogy szónoka hol beszél. Kiss Gy. Csaba erre utalt levele ezen pontján. Kiss Gy. Csaba: *Följegyzés az MDF ideiglenes elnökségének a FIDESZ álláspontjáról március 15. dolgában* (1989. január 19.). Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.5.2.2.1. Pártközi kapcsolatok, 23/A. doboz, 14. ő. e.

²⁴ Alighanem a kezdeményezők részéről is mérlegelés tárgya volt, hogy a hatalommal szembeni radikális fellépés megmutatásán túl az elismerten is legnépszerűbb, legerősebb formációként jelenlévő MDF bevonása egy közös akcióba hosszú távú politikai előnyökkel is járhat.

²⁵ A Független Kisgazdapárt képviselői már az első tanácskozásokon – a többi szervezet némi megrökönyödésére – közölték: a formáció „nem adhatja nevét, csak tagságát” a független ünnepléshez, mivel pártjuk éppen „szerveződik, a fő a párt elismertetése a hatalom részéről”. In: Pálmány Béla: *Tájékoztató az MDF Ideiglenes Elnöksége számára 1989. március 15-e közös, független megünneplésének előkészítéséről* (1989. január 30.). Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.15. Március 15., 56. doboz, 20. ő. e. Az FKGP végül – az ellenzékiinek definiálható szervezetek közül a Szociáldemokrata Párt (egyik szárnya) társaságában – részt vett a hivatalos, múzeumkerti ünnepségen, ahol Vörös Vince mondott beszédet nevükben.

²⁶ Gyarmati György ír március 15-e megünneplését elemelve „március és október ismételt kézfogásáról”. A ’80-as évek végére „1956 után március és október egymástól alig függetleníthetően lett a nemzettudat újabb eleme. Amiképpen annak idején az októberi pontok emeltek szót március (ünneplésének) szabadságáért, most március pártfogolta október »szabadságát«”. In: Gyarmati György: *Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből*. Budapest, Paginarum, 1998, 196.

²⁷ Rockenbauer i. m. 1989, 84.

²⁸ Mindezt hosszas, kortárs elemzésben kifogásolta: Tóth István János: Tömegtájékoztató és párt(tatlanság) avagy Március 15-e a TV Híradóban és az országos napilapokban. *Beszélő*, 1989/1, 92–95.

tőlük érkező lehangsúlyosabb üzeneteket, és azt: az egyes megszólalások mennyire előlegezték meg a későbbi, választásig hangsúlyossá váló véleményeket.

A legemlékezetesebb és legnagyobb hatású események kétségkívül a Magyar Televízió előtt játszódtak le. Az aktualizált *12 pont* Cserhalmi György általi előadása és a szabad sajtó (illetve annak hiánya) jelképévé alakuló Magyar Televízió székháza – mint a korszak „Landerer Nyomdája” – a zsigerekbe hatolva idézte meg 1848 korszakokon átívelő üzenetét. Az MTV – előre bejelentett – jelképes „elfoglalása” ráadásul kellő radikalizmust is sugallt. Az MDF egyik legjobb szónoka, Csengey Dénes beszédében világossá tette: „Sokan azt hitték, vagy azt akarták elhitetni, hogy ide, a Magyar Televízió székházához egy ostromló tömeg készülődik, a fenyegetés és a rombolás szellemétől vezérelve. Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy ez nem igaz! [...] Rosszul ismernek bennünket azok, akik csöcseléknek tartanak, rosszul ismernek bennünket azok, akik azt hiszik, hogy dúlásban és pusztításban leljük örömünket! Tőlünk ne féltse senki a televíziót! Nagyon fogunk vigyázni rá, mert a miénk! És ugyanígy ne féltse tőlünk senki Magyarországot! Nagyon fogunk rá vigyázni, mert a miénk.”²⁹ Az MDF egyik alapítója „nemzeti megújulási programot”,

²⁹ Csengey Dénes [beszéde] a Szabadság téren, a Magyar Televízió lépcsőjén. *Beszélő*, 1989/1, 85. A szavakat harminc év távlatából felidéző szerzőnek nem tud nem eszébe jutni az író-politikus ez év karácsonyára, az egyre hangosodó politikai kampányok és a teljes meghasadást jelentő/sugalló négyigenes népszavazás után megjelent írása. Ebben a márciusi kijelentés – talán a megosztottságra is utalva – már kérdéssé szelídült: „Jövőre elosztjuk Magyarországot. Ebben csendes kérlelhetetlenséggel egyetértünk. Ez a haza a miénk. Szegénységben, szabadságban. Szeretetlenben? Nem árt, ha az osztzkodásig magunk között marasztaljuk az angyalt. Kisegíthet minket jó tanáccsal egy-egy szenvedélyes pillanatban. Sok lesz a teríték. Igen hosszadalmasak, igen átfűtöttek lesznek az imák. És nagyon kevés lesz, amin végül megosztozunk. Senki követelése nem fognak teljesülni. Látjuk előre, hogy senki nem fog igazán jóllakni. De azért nem fogunk rárohanni Magyarországra. Nem fogjuk szétmarcangolni. Ugye?” Csengey Dénes: Szegényen, szabadon szeretetlenben. In: *Mezítlábas szabadság*. Budapest, Püski,

illetve „haladéktalan”, „már a legközelebbi napokban” megkezdődő „nyilvános, mindannyiunk számára nyomon követhető” tárgyalásokat követelt. Csengey a magyar nemzet meghasadtóságára utaló jelként azonosította, hogy ünnepeink nem „emelkedett emlékezéssel” telnek, hiszen „valahányszor egy jeles történelmi nap évfordulója közeledik, szemerkélni kezd, majd bővebben is megered az aggodalmak esője, megérkeznek a gyomorgörcsök, erősítést kapnak az utcai járőrosztagok, elhangoznak a fenyegető jóslatok”. Beszéde végén azt is világossá tette: nemcsak „szabad március 15-ét” kell követelni, hanem szabad „16-át, 17-ét... és így tovább, az örök naptár utolsó napjáig”.³⁰ Vagyis: a politikai és társadalmi változásoknak nem csupán egy napra kell szólnia, jelképes és nagy erejű gesztusokat kell kifejeznie, hanem a mindennapokba, a magyar társadalom minden rétegébe el kell érnie. A beszéd a Magyar Demokrata Fórum kezdetektől jelenlévő, az egész társadalmat – mi több, az egész magyar nemzetet, amely mindannyiunké – megszólítani kívánó programját visszhangozta.³¹

1990, [197–201] 201.

³⁰ Csengey i. m. 1989, 85.

³¹ Csengey Dénes Szent István király ünnepén Tatán mondott beszédet. Itt is a nemzet „meghasadtóságáról” beszélt, úgy vélt: a magyar nép az ünnepeket már „nagy bizakodással és nagy készüllettel” várja, azonban ezzel együtt „kicsi szomorúsággal és kicsi keserűséggel” is, mert bár „az ünnepeinket már visszafoglaltuk, de a hétköznapijaink még nem [...] a mieink”. Valami új csak egy szabad választással, a valódi népképviselőten alapuló Országgyűlés összehívásával kezdődhet. Az MDF derékhada által valószínűleg teljes mértékben osztott demokrácia-felfogását a következőképpen öntötte szavakba: „A nagy kérdés itt most az, hogy a magyar nép tudomásul veszi-e, hogy itt van a történelmi pillanat, amikor jelentkeznie kell, mint tulajdonosnak. Ez itt Magyarország. Itt nincs más tulajdonos, mint a magyar nép. [...] És amire a magyar nép azt mondja, hogy nem, az nincs, és nem létezik. [...] István azon tűnődött, hogy honnét kérjen koronát. A bizánci császártól, vagy a római császártól. Nekünk most nem azon kell tűnődnünk, hogy honnan kérünk engedélyt a demokráciára, Moszkvától, vagy támogatást Washingtontól, itt van az erő, amelyik megteremti a magyar demokráciát, a magyar nép. És ha nem a magyar nép teremti meg, akkor az nem lesz

Tüntetők a Kossuth téren 1989. március 15-én.
 Forrás: Fortepan, képszám: 131459 / Marics Zoltán adományozó.

A szabad demokraták szónokaira kevésbé az emelkedett mondatok, inkább a legsűrűbb gyakorlati tennivalók tisztázása volt jellemző. Kis János a Kossuth téren szintén szolt a kommunistákkal való tárgyalásról, amelynek témája csakis „a szabad választásokon nyugvó, demokratikus többpártrendszer” felé vezető átmenet garanciarendszere lehet. Március 15-e előkészületeinek tanulságaival egybecsengő módon azt is hangsúlyozta: „nemzeti összefogásra” szükség van, ám azt nem irányíthatja az állampárt, előbb a „demokratikus pártok és mozgalmak koalícióját” kell megteremteni, amely az MSZMP „erős, megkerülhetetlen vetélytársa és tárgyalófele” lehet. Egyszerre óvott a „lengyel minta” alkalmazásától („attól még nem lesz népképviselő, ha a mandátumok kisebbik felét új színekben induló politi-

kusoknak osztja ki az MSZMP”) és a szimbolikus értékvitáktól („attól még nem dönt saját sorsáról a nép, ha szabadon választhat a koronás címer meg a Kossuth-címer között”).³² Tamás Gáspár Miklós a Roosevelten szintén az „új demokratikus mozgalmak” közötti torzalkodás abbahagyását tartotta kívánatosnak, a hatalom korábbi gumibotozásaira és mai tehetetlenségére emlékeztetve.³³

A két, az 1990-es választásra legerősebbé váló ellenzéki formáció szónokai mellett érdemes néhány szót ejteni Orbán Viktor Kossuth téren tartott felszólalásáról. A Fidesz választmányának tagja itt beszélt először hasonló méretű tömeg előtt – e tény későbbi visszaemlékezése szerint

demokrácia.” Csengey Dénes: Új országalapítás. In: Csengey i. m. 1990, 54–66.

³² Kis János [beszéde] a Kossuth téren. *Beszélő*, 1989/1, 88.

³³ Tamás Gáspár Miklós [beszéde] a Roosevelten, Eötvös József szobránál. *Beszélő*, 1989/1, 89.

komoly szerepet játszott abban, hogy három hónappal később, a Nagy Imre-újrateremtésén is ő beszéljen a szervezet (és az akkori felkonferálás szerint: a „magyar fiatalság”) nevében.³⁴ A március 15-ei szónoklatban már megjelentek a június 16-ai beszéd fontos elemei. Az „örök március” parancsoló, már-már számonkérő és minden nemzedéket figyelmeztető üzenete („Ettől a pillanattól kezdve egyetlen kormány sem kerülhet el, hogy ezzel a mércével megmérassék.”) után már itt is elhangzott a szovjet csapatok jelenlétének megkérdőjelezése,³⁵ a kommunista politikusok múltjukkal való szembesítése,³⁶ a demokrácia saját erőből való kivívása,³⁷ de még a később szállóigévé váló „hatodik koporsó” gondolatának csírái is felbukkantak.³⁸

Nemcsak az ellenzék építkezett és vizsgázott azonban, hanem az MSZMP is. A „nemzeti összefogást” sugalló üzenetek és a kezdeményező szándék az év nagyobb téttel bíró megmozdulásai és „összezsapásai” során is előkerültek.

³⁴ „Végül azért is döntött a Fidesz választmánya mellett, mert ’89. március 15-én a Kossuth téren egy nagy tömeg előtt már beszéltem, és azt gondolták, hogy a legnagyobb esélyem nekem van arra, hogy ne hibázzak.” „Szívből írtam és szívből is mondtam”. [Interjú Orbán Viktorral]. In: Rákay Philip: *Szabadság tér 89. A rendszerváltoztatás aktái I. (1989. január–1989. augusztus)*. Budapest, MTVA, 2015, [258–265] 259.

³⁵ „De beszélhetünk-e nemzeti függetlenségről, amikor a Magyarországot az 1956-os forradalom után újra megszálló orosz csapatok itt állnak városainkban? Beszélhetünk-e politikai demokráciáról, felelős kormányról, ha 40 éve nem tartottunk szabad választásokat?” Orbán Viktor [beszéde] a Kossuth téren. *Beszélő*, 1989/1, 87.

³⁶ „Emlékezzünk, alig néhány hónapja, hogy amikor függetlenséget és többpártrendszert követelve az utcára mentünk, gumibottal intettek csendre bennünket azok, akik ma pontosan ugyanazt mondják, mint amit mi mondtunk.” Uo.

³⁷ „Mi csak magunkban bízhatunk. Nekünk kell olyan helyzetet teremteni ebben az országban, amikor az uralkodó párt nem tehet mást, mint amit ígért.” Uo.

³⁸ „Azt a csódtömeget, amit a politikai hatalom birtokosai felhalmoztak nekünk, nem csak fiatalként, hanem apaként és nagyapaként is vállunkon kell majd hordanunk. A jövőt felfaló politika ma is folytatódik.” Uo.

Mindez persze március 15-ével kapcsolatban még mindig sokkal kisebb „hátraarccal” volt megvalósítható, mint az újrateremtés vagy október 23-a során, amely újraértékelések az egész rendszer alapjait kérdőjelezték meg. A március 15-én még diktáló és magabiztosabb hangnem később inkább egyfajta kármentésként jelenítődött meg a „nemzeti megbékélés” koncepciójában, de a mozgatórugó hasonló volt: a kezdeményező szerepet meg kell tartani. A Párt teszi nemzeti ünneppé március 15-ét, ő szervezi a közösnek hirdetett ünneplést, sőt ő teszi lehetővé a szabad gyülekezést.³⁹ A néhány, korábban „elkövetett hibán” felülemelkedve, immár megtisztultan – és az eseményeket irányítva – lép a közvélemény elé. Hogy a várt eredményeket finoman szólva sem sikerült elérni, azt Berecz János az „ünnepi rendezvények politikai tapasztalatairól” szóló, KB előtt tartott rövid beszámolójának hangneme is bizonyítja. Berecz – a sajtóban is megjelent „számháborúra” utalva – a következőképpen „magyarázta” a hivatalos és „alternatív” ünnepség között tapasztalható létszámbeli differenciát: „Nem akartunk részt venni a tömegtájékoztatási eszközök számháborús versenyében, amelyek 30 ezertől 60 ezerig tippelték a központi gyűlésen résztvevők számát, és 15 ezertől százezerig más mozgások résztvevőinek számát. Ez pontosan fel nem mérhető. Aki a Múzeumkerti nagygyűlést a Rákóczi út oldaláról

³⁹ Székér Nóra tanulmányában ekképpen írt minderről ’56 újraértékelése kapcsán: „A rendszerváltozás hátralevő időszakában a nemzeti megbékélés mint a társadalomtól elvárt magatartásforma a sajtóorgániumokban, a párt különböző testületeiben és egyéb hivatalos fórumokon újra és újra megfogalmazódik. A nemzeti megbékélés programjából azonban nemcsak az elvárt magatartásformára, hanem arra is lehet következtetni, hogy a párt nem a bűneinek és felelősségének beismerésére készül, hanem a megbékélés kulcsszereplőjeként kíván fellépni, aki elsőként engedi el a sérelmeit, és viszonzásul ezt kéri a társadalomtól is. Ezzel lényegében ő az a jövőben sem nélkülözhető erő, aki megteremtí a sérelmek kölcsönös elengedésének lehetőségét, esélyt teremtve ezzel a társadalmi egységre és együttműködésre, ami a politikai és gazdasági válságból való kilábalás nélkülözhetetlen előfeltétele.” Székér i. m. 2016, 16.

nézte, az 30 ezret látott, aki pedig a Kálvin tér oldaláról, az 60 ezret látott. [...] Legfontosabb ebből a szempontból véleményünk szerint az, hogy viszonylag nyugodtan és minden konfrontáció nélkül zajlottak le a gyűlések.” Úgy vélte: tanulság, hogy szimpatizánsaik bátortalanabban mozogtak, tartottak az ellenzéki provokációktól, ezért a jövőben „bátrabban kell élni a tömegmozgósítás eszközeivel, határozottabban meg kell mutatni magunkat és jelszavainkra is szükség van”. A régi módinak megfelelően – habár ki nem mondva, de utalásszerűen – nacionalistának minősítette a tüntetők egy részét, akiket demagóg szólamokkal meg lehet tévesztetni: „Azok a zömében fiatalokból álló tömegek, akik a Szabadság téren és a Kossuth téren részt vettek a gyűléseken, rendkívül élénken és gyorsan reagáltak a hazafias szónoklatokra. Amelyekből kinőttünk, részben szemérmességből, részben pedig azért, mert a demagógia határát súrolja jó néhány mondat. Azt ma a tizen-huszonévesek isszák, lelkesen reagálnak rá, és élénken részt vesznek a gyűléseken. Ez nagy tanulság. Sőt, bizonyos – az uszítás határait súroló, vagy azt elérő – jelmondatoknál pedig még skandáltatni is lehet ezt a tömeget. Talán jónéhány esetben [pontosan] nem is tudja, hogy miről van szó.” Problémának minősítette azt is, hogy sem a blokkbeli, sem a nyugati sajtó nem állt igazán az MSZMP álláspontja mellé. Berecz hangsúlyosan beszélt a várható (közel)jövőről: „Úgy gondoljuk, ezeknek az eseményeknek a tanulságai azt mutatják, hogy az ellenzéki szervezetek egy militáns magja forszírozni fogja a továbbiakban is azokat a lehetőségeket, és kihasználni, megpróbálni kihasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket úgy ítéli meg, hogy tömegeiket növelhetik, illetve érezhetik ezeknek a tömegeknek a politikai hangulatát. [...] Gondoljuk, hogy május 1-jén, július 16-án [sic!], október 23-án és november 4-én politikai csatározásoknak lehetünk tanúi. Erre föl kell készülnünk megfelelően.”⁴⁰

⁴⁰ Jegyzőkönyv a Központi Bizottság 1989. március 29-én megtartott üléséről. Berecz János hozzászól-

A párt hivatalosságai tehát nem voltak „teljes mértékben” elégedettek a március 15-ei ünnep lefolyásával. E tanulmány utolsó fejezete arra keresi a választ, hogy vajon az ellenzék – és a magyar társadalom – teljesen elégedett lehetett-e vele.

UTÓHANG

„Működő országgyűlésünk ontja a fekete törvény-füstfellegeket. Soha még ennyi törvényt nem gyártottak azok, akiknek éppen az volt a különös ismertetőjelük, hogy fittyet hánytak minden törvényre. [...] Március idusa tüneményes volt Budapesten, Magyarországon. Kitarulkozás, egynapos szabadságünnep. Budapest értelmisége bevonult a belvárosba, dalolt, radikális jelszavakat kiáltozott, belefürdött saját 12 pontjaiba, Márciust játszott. Erre az egy napra elhitte, hogy vége van annak a rendszernek, amelyik eddig nem engedte márciusi szabadságtort ülnie. [...] Felirat is volt, amelyik ezt hirdette: »1945–1989. Ennyi volt – Elég volt«. Mindent, amit csak akartak, az arcába vágta Budapest értelmiségi polgárai a »fennállónak«. És az még csak le se törülte. Mert a külváros hallgatott. A rákosszentmihályi kiskertek tulajdonosai fübe tett táskarádió mellett veteményeztek, családok inkább elvonultak kirándulni, vagy halaszthatatlan otthoni elfoglaltságot találtak maguknak, és a borostás képű fizikai dolgozók ugyanúgy a kocsmát és az üveges sört választották, mint más munkaszünetekkor, mígnem a tehetősebb közömbösök ismét elindultak a Császárvárosba, a Mariahilferstrasse felé hűtőládaért – amibe holnap nem lesz mit tenni.”⁴¹ Elsőre megdöbbenő keserűség árad Csurka István 1989. májusi szavaiból. A *Hitel*ben megjelent hosszú írásának hangvétele markánsan elüt az „első szabad március” ellenzéki értékelései közül. Rövid ismertetését e záró fejezetben azonban nem csak ezért tartjuk jelentősnek. A sorjázó gondolatok és figyelmeztetések – amelyek nem egyedül

lása. In: Az MSZMP 1989. évi jegyzőkönyvei. I. i. m. 1993, 664–665.

⁴¹ Csurka István: „Munkát, kenyeret!” *Hitel*, 1989/10, [34–38] 34.

benne fogalmazódtak meg, de kétségtelenül az elsők között öntötte ezeket szavakba – szinte teljességükben és a maguk korai valójában ábrázolják a rendszerváltás következő évtizedek során felhalmozódott legfőbb csalódásait.

A zajló „légiparádé”, a megszülető „törvény-füstfellegek” szimbólumai a felszínen zajló változásoknak, amelyeket alapvetően az éppen reformerként tündöklő állampárt, a még el nem bukott „régí rend” irányít és formál. Ő a kezdeményező, ő nyit lehetőséget a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság megnyilvánulásaira, miközben összes régi bűnét a vezetésből kibuktatott egykori pártfőtitkár, a rendszer névadójára vetíti. Csurka ezzel kapcsolatos megállapítása a következő: „Ugyanez a nómenklátúra hatalmon tud maradni nem kommunista nómenklátúraként is. A személyek ugyanazok, legfeljebb egy kis fáradsággal kiderítik magukról, hogy tulajdonképpen már börtönőr korukban is reformerek voltak. Ez most sokkal kisebb ügy, mint a háborús időkben volt árja származást igazolni. Most már nem »kuss«-sal, hanem »elnézést, uram«-mal őriznek bennünket.”⁴² A hatalomátmentés e korai megfogalmazása nem volt egyedi a magyar közbeszédben és a *Hitel*-ben sem (a folyamatokat kifogásolók száma, mint tudjuk, csak nőtt a gazdaságira váltott politikai, majd politikaira váltott gazdasági hatalmak kialakulásának évtizedeiben). Az 1989. március 15-ei szám második oldalán már ott virított Döbrentei Kornél azóta legendássá váló verse, az Átpingált március. „Uramisten, mennyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda, / s míg jó szokás szerint / törvényt tisztelni int, / cinkelt pakliból oszt, nem veszhet a parti, / minden gesztenyét magának kapar ki, / meghamisul s tisztátalan lesz az ünnep”.⁴³ Március 15-e és közvetlen

előzményei csupán ihletői a versnek, amelynek következtetései egybecsengenek Csurka későbbi megállapításaival: a március 15-ei „számháborút” hiába nyerte meg az ellenzék, ha a rendszer lényege mozdíthatatlan, és a mélyben zajló folyamatok megállíthatatlanok.

Csurka másik legfontosabb kifogását – mint láttuk – a változások „látványpékség” jellege, a tömegek mozdulatlansága és hallgatása jelentette. „Észtországban, Lettországban és Litvániában az egész nemzet fogott össze és együtt megy ki az utcára, együtt nem vesz tejterméket, ha kimondják, és egy lélekkel ülne le a tárgyalóasztalhoz, ha leülhetne, mert az a végzetes megosztottság, amelyik most a magyar társadalmat jellemzi, hogy tudniillik a reformerek hajlandóak elfogadni a szabadon beszélést a nép egyre nagyobb elnyomorodása közepette, ott ismeretlen. Az ötvenéves sztálinista uralom a Baltikumban legyalult majdnem minden egyenlőtlenséget. Itt viszont a Kádár-korszakban mandarinvilág alakult ki.” A szerző ennek, a diktatúra a hagyományos közösségeket szétverő jellegének – a közösségi és egyéni tevékenység közti összhang tulajdonképpeni megbontásának – tulajdonítja a rendszerváltás alapvetően békés mivoltát. Amit természetesen önmagában erénynek és pozitívumnak tart – hiszen bosszút, vért, tragédiát senki sem akart –, ám az nemcsak a tömegek mérséklenségének, sokkal inkább *közöny*ének tekinthető.⁴⁴ Ugorjunk előre gondolatban az egy évvel későbbi országgyűlési választásokig – a szabadság beköszöntésekor az emberek kevesebb, mint kétharmada (63%) gondolta úgy, hogy részt szeretne venni a jövőről szóló közös döntésben. Ráadásul a kommunista elit, a még nem letűnt rendszer funkcionáriusai máshogy reagáltak az ellenzéki erők egybehangzó, „magasrendű kinyilatkoztatására”. A nemzetföltést gyengeségnek vélték, megkezdték „a konvertálást, mégpedig a rossz

⁴² Uo. 34–35.

⁴³ Döbrentei Kornél: Átpingált március. *Hitel*, 1989/6, 2. A költő évtizedek távlatából így emlékezett vissza arra a március 15-ére: „Az Átpingált március című vers születése, megjelenésének körülményei, sorsa életem sugárzó »örökmécspillanatai« közé tartozik. A verset Nagy Gáspár kérte a *Hitel* számára... [...] A verset Csegey Dénes – a virágjában elhunyt nagy

ígéret – felvitte Bubik Istvánhoz, aki a Várban több ezer ember előtt elszavalta az első szabad március 15-én.” In: *A Lyukasóra tíz éve. Tíz éves a Magyar Írók Egyesülete*. Szerk. Polgár Ernő. Budapest, Magyar Írók Egyesülete, 2001, 70–71.

⁴⁴ Csurka i. m. 1989, 35.

tulajdonságok, az izléstelenség, a korrupció és a bitorolt javak átszállítását a jövő készülő részvénytársaságaiba”.⁴⁵ A szabad március sem hozott katarzist mindenki számára, sőt! Egy keserű (bár valahol természetes) példa erre a „Gorenje-turizmus” jelensége, de Csurka nem felejt el megemlíteni az elmúlt évtizedekben emberi ronccsá váltakat sem.

A tömegek közönye persze nem csodálható az MDF alapítója szerint. Egyszerűen kimaradtak és kimaradnak a folyamatokból. Így az „elit” és a „nép” végzetes kettészakadása következhet be. „És közben itt demokrácia lesz? Nem lesz. Egy olyan rohadt, népnűző, mandarinvilág lehet ebből így, egy olyan önző, idegenszerű, kloákás élet, ami sokkal fertelmesebb lesz, mint amilyen a Kádár-rendszer utolsó szakasza volt.”⁴⁶

És itt elérkeztünk a rendszerváltással kapcsolatos legsúlyosabb kifogásokig. A szerzőnemállítja, hogy a rendszerváltásnak azonnali jobblétet és a gyakran példaként emlegetett ausztriai életszínvonalat kell (lehet) hoznia. De társadalmi igazságosságot sugallnia kellett volna. „Az elit kiváltságait most nem azért kell megszüntetni, mert ennek közvetlen gazdasági haszna van, ámbár azért is, hanem azért, hogy a szegény emberek elemi igazságérzete kielégüljön. Háromszoros és tízszeres nyugdíjukat élvezni annak a »szocialista hazának« a szolgálataért, amiről most kiderült, hogy nem szolgálat volt, hanem haszonélvezet és a haza tönkrement bele – súlyos igazságtalanság. Addig, amíg ezt látják a tömegek, nem hisznek el semmit. S igazuk van.”⁴⁷ Hányszor beszéltünk az elmúlt harminc évben a lusztráció hiányáról, az átvilágítás semmibe vételéről, a kommunista vezetők luxusnyugdíjainak igazságtalanságáról, vagy éppen a diktatúra utcanéveinek fennmaradásáról?

Visszatértünk a kiindulópontához. A résztvevőket felemelő és bátorságot adó tömegtüntetések, a múlt hőseinek szóló tisz-

teletadások komoly szimbólumai voltak egy változásnak. Az sem lehet ugyanakkor véletlen, hogy harminc esztendővel „a csodák éve” után a legtöbben nem valamiféle felhőtlen sikertörténetre, hanem elszalasztott lehetőségekre, elmaradt katarzisra, legrosszabb esetben „cseberből vederbe” esésre gondolnak. És mindez nem csak lelki alkatból, az alapvetően a negatívumokat jobban észrevenni kész emberi természetből adódik. A rendszerváltás – az elmúlt évtizedek egész világon végigsöprő radikális modernizációjával egyetemben – kétségkívül szabadságot, a szólás, a véleménynyilvánítás és a gondolat kifejeződésének lehetőségét biztosította. Valami mégis hiányzik. Alighanem a kelleténél jóval több mindent hoztunk át a „tűlsó partról”, és még a két rendszert világosan elválasztó határokat sem húztuk meg.

„Szabadság csillaga volt hajdan a magyar, / de ma már maga sem tudja hogy mit akar: / talány zaja, csöndje / és úgy támo lyog az idők sikátorán, / mint átvezetett rab a fogház udvarán / börtönből börtönbe.” Babits Mihály *Petőfi koszorúi* című, a '70-es évek Magyarországon a hatalom ellen lázadó fiatalok kezében „izgatónak” minősített verse⁴⁸ sokak mai érzését fejezi ki 1989–90-nel kapcsolatban is. Az 1989-es március 15-e persze határozott életerőt és derűs reménykedést sugárzott, a résztvevők jelszavaikkal világos irányt jeleztek. A mindenki számára szabad és méltó életet biztosító, érdekeiért kiálló Magyarország megteremtése, a nyugodt, békés „március 16-ák” kivívása azonban láthatóan egy másik történet.

⁴⁸ Az 1972. március 15-én a vers kinyomtatott példányait osztogató Ulveczki Gábort 10 hónap börtönbüntetésre ítélték. A *Petőfi koszorúi* c. költemény szétosztása „alkalmas a Btk 127. §-a (2.) bekezdés a) pontjába ütköző nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás megállapítására.” A gyanúsítottkénti kihallgatás jegyzőkönyvét idézi: Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23.–március 15.–június 16. a Kádár-korszakban*. II. Budapest, Magvető, 1996, 52.

⁴⁵ Uo. 38.

⁴⁶ Uo. 36.

⁴⁷ Uo. 38.

Szalai Attila

Útilapu a rendszernek

A következő részlet Szalai Attila most bemutatott *Lengyel földön. Emlékek, naplók, 1976–1990* című munkájából származik. Intézetünk külsős munkatársa a naplójegyzetek írásakor Lengyelországban élt, onnan követte a szülő- és választott hazájában zajló eseményeket. 1989 legfontosabb pillanatait részben Magyar-, részben Lengyelországban élte át. A most következő naplójegyzetek a Nagy Imre-újrateremtés átélt tapasztalatáról –amelyen a Szolidaritás lapja, a *Gazeta Wyborcza* tudósítójaként volt jelen –, Kádár János haláláról és október 23-a magyarországi megünnepléséről szólnak. A szövegek varázsát a mélyen megélt események kellős közepén lejegyzett gondolatok időtállósága adja. A kötet a Magyar Napló és a Waclaw Felczak Alapítvány kiadásában jelent meg 2018-ban, a munkát a szerző a RETÖRKI-vel kötött szerződése keretében készítette.

*A szerző politológus, újságíró,
a RETÖRKI külsős munkatársa*

1989. JÚNIUS 13., VARSÓ

Én [...] indulok Pestre. **Nagy Imre és társai újrateremtésén** ott kell lennem. Nemcsak lelkiismereti okokból, hanem azért is, mert Kamiński haverom¹ felkért, hogy tudósítsam az eseményről a *Wyborczát*.²

¹ Wojciech Kamiński (1954): Id 14. lj.

² *Gazeta Wyborcza (Választási Újság)*: Az 1989. június 4-ei félig szabad választás előtt a Szolidaritás Állampolgári Bizottsága által létrehozott országos napilap. Az eredetileg *Gazeta Wyborcza Solidarność (Szolidaritás Választási Újság)* néven létrejött lap eredetileg csak a választások lezárultáig működött volna. Az Adam Minchnik szerkesztésében megje-

1989. JÚNIUS 15., BUDAPEST

Épp anyámnál jegyzeteltem a holnapi nagy napra készülődve, amikor Korolovszky Andris barátom³ telefonált, hogy tüntetők gyülekeznek a szovjet nagykövetség előtt, ha érdekel, siessek oda. A helyszín a Bajza utca és a Benczúr utca sarkán levő lakásától csak egy köpésre van a Népköztársaság úton, szemben a MÚOSZ-székházzal. Azt mondja, ő ott lesz mindjárt, és – biztos, ami *zicher* – az ablakon át, mintegy páholyból szemléli, mi lesz, találkozunk ott.

Pattanok, mint a nikkelbolha, fél órán belül már dugom is ki a fejemet a kismetrő Bajza utcai állomásának feljárójából.

Mint kiderült, András látott a MÚOSZ kávézójának ablakából, integetett is, de engem azonnal lekötött a látvány, nem vettem észre. Nem voltak valami sokan, talán két-háromszáz ember, a táblákról kiderült, hogy fideszesek, a Nagymaros Kör⁴ meg a Republikánus

lent lap az évek során Lengyelország legnagyobb példányszámú napilapja lett, fokozatosan megszilárdult baloldali, liberális beállítottsága.

³ Korolovszky András (1946–2002): grafikus, keramikus művész, szerkesztő. 1977 és 1989 között a *Magyar Hírlap* szerkesztője, karikaturistája volt. A rendszerváltás után a *Pesti Hírlap*nál, az Új Magyarországnál és a *Magyar Nemzet*nél dolgozott.

⁴ Valószínűleg a Nagymaros Bizottságról van szó. A szervezet 1988 júliusában jött létre, és a környe-

PÁKH TIBOR (1924)

„Százötven. Közel százötven elektrosokk-kezelést kapott Pákh Tibor a börtönben, különböző orvosoktól, éber állapotban, fájdalmat, áramot ájulásig. Politikai fogolyként, azért mert nem engedett az igazságból, nem engedett ötvenhatból, éhség-sztrájkolt, lázadt, beszélt, szembesített, leleplezte a kommunista diktatúrák aljasságát, szánalmasságát. Túlélte. Sokan nem éltek túl.

Pákh Tibor közel száz éves, de még mindig kristálytisztán beszél. Egyedül él egy otthonban, saját lakásában, de magányosan. Nevét nem viszi tovább senki, imádott felesége akkor szülte meg gyermeküket, amikor őt letartóztatták, kegyetlenül bántak vele az orvosok, nyomkodták, préselték az asszony hasát, az újszülött csak néhány napot élt. Amikor 1971-ben Pákh Tibor kiszabadult, hitvese már túl idős volt a gyermekáldáshoz. Nem próbálkoztak többé. Már ahhoz is végtelen szeretet és szerelem kellett, hogy az asszony ne hagyja el, ügyvédek és állambiztonságiak, a rezsim különféle csatornalényei zaklatták, hogy végre váljon el. Nem tette. Nagyon sokan engedtek a zsarolásnak.

A lakás egyik falán polcok állnak, rajtuk babák ülnek, rengeteg baba, Pákh Tibor felesége gyűjtötte őket, néhány éve elhunyt, az idős jogász természetesen meghagyta emlékül a gyűjteményt. Párás volt a tekintete, amikor az interjú közben a babákra nézett és róla beszélt, alig várja, hogy találkozzanak odaát. Mélyen vallásos ember, tudja, hogy így lesz."

Mező Gábor: Milyen az az ország, ahol most is ellenforradalomnak lehet nevezni ötvenhatot?
Pesti Srácok, 2019.02.25.

Kör⁵ hívei merészkedtek ide meghúzgálni a jegesmedve bajsát. A követelések, a jelszavak a szovjet csapatok kivonását, a Varsói Szerződésből való kilépésünket célozták. Régi szép skandalást hallottam: „Ruszkik haza!” Nézegettem körül, jön-e már a rohamrendőrség. De nem jött. Csak a sisakrádiójukba magyarázó motoros zsaruk meg zavart képű gyalogrendőrök vették körül laza láncban a tüntetőket. Semmi igazoltatás vagy agresszió. Rengeteg kamera, forgatócsoport, sajtófotósok hada.

Ismerős arcokat kutatok, de sikertelenül. Most érzem, mennyire le vagyok maradva a hazai eseményekről. Neveket ugyan ismerek, de alig van meg hozzájuk az arc. Egyszer csak lengyel szót hallok.

zetvédelemmel foglalkozó szervezeteket kívánta tömöríteni. Elsődleges célja a bős–nagygyarosi vízlépcső építésének leállítása volt.

⁵ 1988 áprilisában megalakult, elsősorban magánlakásokban és éttermekben rendszeresen összegyűlő társaság alkotta vitafórum. A rövid életű szervezet tagságának egy része később a Magyar Október Pártban talált politikai otthonra.

Odakapom a fejemet. Egy csoport fiatal srác és lány, amennyire hallom, angolul és oroszul, kifejező gesztikulálással komázik magyar ifjakkal. Pillanatok alatt velük vagyok a sűrűjében. A lengyelek a még mindig nem legalizált Független Diákszövetség (NZS) képviselőjében⁶ érkeztek, kapcsolatteremtés céljából a magyar ellenzéki szervezetekkel, no meg persze a holnapi ünnepségre.

Alig kezdenék barátkozni velük egy cirill betűs, „go home” feliratú transzparens közelében, amikor látom, egy disztigvált öregúr kapja kezébe az egyik hordozható hangosító mikrofonját. **Pákh Tibi bácsi** az, aki 1980 májusában kijött Lengyelországba, hogy Podkowa Leśnában csatlakozzon a Szent Kristóf-templomban

⁶ Független Diákszövetség (*Niezależne Zrzeszenie Studentów*): 1980 szeptemberében alakult, 1981 februárjában bejegyzett, a felsőoktatás hallgatóinak szabad és független egyesülete. A hadiállapot idején működését betiltották. A szervezet 1988 májusában született újjá, 1989 szeptemberében jegyezték be újra a bíróságon.

NAGY IMRE ÉS TÁRSAI ÚJRATEMETÉSE, 1989. JÚNIUS 16.

„Az építész ifj. Rajk László, az SZDSZ akkori politikusa által tervezett – monumentálisában is egyszerű – ravatalnál díszőrségek váltották egymást, végezetül a kormány tagjai. [...] A várakozás perceiben két '56-os elítélt, ismert színművész, Darvas Iván és Mensáros László sorolták a megtorlás áldozatainak felettébb hosszú névsorát. [...]

Délben megkondult a harang, és az ekkor már mintegy negyedmilliós tömeg elénekelt a Himnusz. Eztán a hangszórókból Nagy Imre hangját lehetett hallani, 1956. október 30-i beszédének örökké időszerű részletét. [...]

A mintegy este hat óráig tartó méltóságteljes gyászszerbartást – beleértve a délelőtti Hősök téri búcsúztatást is – ezúttal már egyenes adásban közvetítette a Magyar Televízió. Az eseménnyel egyértelművé vált a Kádár-rendszer közeli bukása.”

Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon. Szerk. Katona András, Kiszelly Zoltán, Salamon Konrád, Simon János, Zachar Péter Krisztián. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2014, 73–75.

éhségstrájkoló ellenzékiekhez.⁷ A kommunistákkal szemben egész életében gyémántvágó keménységgel kitartó csodaembermosttöbbekköztarrólbeszél, hogy Magyarország tragikus eladósodása is szovjet praktikák következménye. Míg fordítom a szöveget a lengyeleknek, elröhögöm magam: mellettem ugyanis elsétál egy fickó, kezében levágott tetejű műanyag vizeskanna, amiből jókora zöld levelű növény kandikál ki, s a kannán felirat: „útilapu”. A ruszoknak persze. Ugyancsak természetes útilapuvál integet valaki egy „A vendégszeretetünknek is van határa” feliratú transzparens alatt. A

⁷ Pákh Tibor (1924): Részt vett az 1956-os forradalomban, a Kossuth téri sortűzben megsebesült. 1960-ban a forradalomról szóló, angol nyelven fogalmazott írásai és az elhunyt fiatalokúak listájának összeállítása miatt a katonai bíróság 15 év börtönbüntetésre ítélte. A börtönben többször éhségstrájkot folytatott, a börtönkórházban elektrosokkal és gyógyszeres kezeléssel próbálták annak abbahagyására kényszeríteni. 1971-ben elmebetegnek nyilvánították, szabadlábra helyezték, de rendőri felügyelet alatt tartották. 1980-tól komoly kapcsolatokkal rendelkezett a lengyel ellenzékkel, 1981-ben lengyelországi útját megakadályozandó elvették útlevelét. A magyar ellenzék egyik legkiemelkedőbb személyisége volt. A '80-as években újra kényszergyógykezelést alkalmaztak vele szemben, a határon magával hozott könyveit elkobozták, bevonták az útlevelét. A rendszerváltás után Podkowa Leśna díszpolgárának választották.

lengyelek kérdezik, mit jelképez a növény. Fogalmam sincs, hogy van lengyelül az útilapu, egy lány kisegít, biológushallgató, mondja, hogy „babka zwyczajna”. De ettől sem jutottunk előbbre, mivel az „útilaput kötnek valakinek a talpára” idióma semmilyen lengyel megfelelője nem jut eszembe, így más nem marad, mint lefordítanom szó szerint, magyarázva, hogy népi kifejezés arra, hogy valakit, aki kellemetlen társaságot jelent, elhajtunk a fenébe. Csakhogy ez itt most nem alkalmas idő filológiai eszmefuttatásokra, a hosszadalmas magyarázat nem köti le őket, mindegyikük társalog valakivel, egyedül a biológus leányzó veszi a fáradságot, hogy megköszönje a felhomályosítást, mielőtt elsodródnom tőlük.

Végül bemegyek Andráshoz a MÚOSZ-ba. „Ha elvisznek – vigyorg a barátom –, legalább tudtam volna szólni anyádnak.” Csóválja a fejét: nem kellett volna pont ezt, pont ma és pont itt. Elég zűr *ezeknek*, ami holnap lesz. Apa, győzködöm, látod, hogy nem mernek már lecsapni! Próbálta volna csak meg valaki ugyanezt akár csak egy évvel ezelőtt is!

Késő este otthon hallgatom a rádiót. Nem tudom, a magyarok összebeszéltek-e a varsóiakkal, de ma Varsóban próbált ugyancsak mintegy kétszáz tüntető végigvonulni a városon hasonló, a rusz-

kik kivonulását követelő jelszavakkal, táblákkal. Ezt a Szolidaritás radikális ága, a kerekasztalt is elutasító Harcoló Szolidaritás (SW)⁸ és a még betiltás alatt álló Lengyel Szocialista Párt (PPS)⁹ szervezte. A rendőrség útjukat állta, mire elrepült feljük néhány benzines palack. A hírekben nem szólnak személyi sérülésről, de őrizetbe vételről sem.

Letérszem a tollat, mert van mire felkészülnöm: összeraktam mindent, kazettás zsebmagnót, fotótáskát, '56-os karszalagot, sajtós igazolványt. Anyám még egy félliteres műanyag flakókat is rám tukmált, mondván, hogy az előrejelzések szerint holnap meleg lesz, és jól jön majd, ha a tömegben megszemjárom.

1989. JÚNIUS 18., BUDAPEST

A Hősök terén egykettőre kiderült, hogy kutyagumit sem ér a sajtós igazolványom. Illetve pusztán annyit, hogy felkerülhettem a tudósítók tribünjére. Én meg naivan azt hittem, szabadon mozoghatok majd mindenfelé azzal a nyakbavalóval. A magnómmal persze így is mindent felvehettem, ami elhangzott, a teleobjektívemmel pedig elég jól behoztam jó néhány jelenetet, de döntenem kellett: vagy a sajtós dobogó, vagy a tömegben kóringyálás.

Embertenger a horizontig. Órákon át hallgattuk az ötvenhatos áldozatok névsorát, majd a beszédeket. Anyám vize nagyon

jól jött, égette a fejünket a nap. Visszavisszatérően azon morfondíroztam, vajon Kádárnak van-e tévéje, s nézi-e, mi történik. Azt pletykálják, hogy a Kútvölgyiben fekszik, mebuggyant, ott kezelik. Nem ver az Isten bottal!¹⁰ Ha mebuggyant, nagy kár. Megérdemelné, hogy tiszta fejjel üsse meg a guta azt, aki Haynaunál is nagyobb hóhér volt. S ami az ünnepségen kifejezetten zavart: derék MSZMP-s apparatcsikok is álltak díszőrséget a kivégzettek koporsóinál.¹¹ Elképzeltem, hogy hosszú évtizedekig uralkodik az NSZAP, eljut a gulyásnácizmusig, és a párt alkonyának késői árnyai, az elkövetett borzalmak örökösei helyes kis horogkeresztes jelvényekkel a hajtókájukon megadják a végtisztességet a nemzetiszocializmus minden áldozatának...

Orbán Viktor beszédéig bírtam ki a dobogón, aztán leléceltem onnan, hogy megmérítkezzem az emberek között, „kis színesekeket” gyűjtve. Mivel nem sikerült „belső” szervezői-rendezői körökbe jutnom, Kiss Gy. Csaba sem tudta ezt elintézni, képtelenség volt részt vennem más programokon, szégyenszemre a 301-es parcellába sem mentem ki.¹² Forgalomkorlátozások szerte a városban, saját kocsival reménytelen lett volna a mozgás, tömegközlekedéssel pedig végképp lemaradtam volna mindenről. Michnik,¹³ akit mindvégig

⁸ Harcoló Szolidaritás (*Solidarność Walcząca*): A hadiállapot kihirdetése és a Szolidaritás Szakszervezet betiltása után, 1982 elején alakult földalatti, radikálisan antikommunista szervezet. A Kornel Morawiecki által alapított mozgalom konspiratív módon épült fel: földalatti újságokat bocsátott ki, sztrájkot szervezett, de a kommunista titkosszolgálatba is megpróbált beépülni. Az elinduló kerekasztal-tárgyalásokat erőteljesen bírálta, és az első „részben szabad” választások bojkottjára hívott fel.

⁹ Lengyel Szocialista Párt (*Polska Partia Socjalistyczna*): 1892-ben, párizsi lengyel emigránsok által alapított baloldali párt. 1948-ban a kommunisták nyomására létrejött a pártegyesítés, így önálló erőként megszűnt, betagozódva a Lengyel Egyesült Munkáspártba (LEMP). 1987-ben alakult újjá Jan Józef Lipski vezetésével, ám a rendszerváltás után nem tudott komoly erővé válni.

¹⁰ Kádár Jánost 1989 júniusában már valóban a Kútvölgyi kórházban kezelték.

¹¹ A díszőrségben az MSZMP-s politikusok közül Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke, Németh Miklós miniszterelnök, Pozsgay Imre államminiszter és Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes állt.

¹² A budapesti Hősök terén Orbán Viktor mellett Vársárhelyi Miklós, Rácz Sándor, Mécs Imre, Zimányi Tibor és Király Béla mondott beszédet. A 301-es parcellában Molnár Miklós újságíró, Gyenes Antal, Harmati Béla evangélikus püspök, Méray Tibor, Kopácsi Sándor, Lőcsei Pál újságíró, Forgách Ferenc és Fónay Jenő búcsúzott az áldozatoktól.

¹³ Adam Michnik (1946): Lengyel történész, esszéista, politikai újságíró, a *Gazeta Wyborcza* alapító főszerkesztője. 1968 óta volt a lengyel ellenállás fontos szereplője: a Munkásvédelmi Bizottság (KOR) alapítója, a Repülő Egyetem ötletgazdája, a Szolidaritás tanácsadója volt. 1968 és 1969, 1981 és 1984, illetve 1985 és 1986 között börtönbüntetését töltötte. A '80-as években Magyarországról elsősorban a demokratikus ellenzék tagjaival – így Kis Jánossal,

láttam a sajtós emelvényről, egy csomó SZDSZ-es figurával tartott egész idő alatt. Már lent voltam, tülekedtem fotózni, le akartam kapni, amikor leteszi a virágjait, ami sikerült is. Észrevett és intett, szólt: ők még mennek ide meg oda, de aztán Kis Jánoséknál találkozunk.

Az SZDSZ ügyvivőjénél annyian gyűltek össze, hogy szinte meg se lehetett mozdulni. Kiharcoltam, hogy leülhessek a konyhában, gyorsan meg akartam írni a tudósítást. Három flekket mondott Wojtek,¹⁴ nem volt könnyű beleférni. Úgy egy óra alatt meglettem vele, s kértem,

Konrád Györggyel, Haraszi Miklóssal, Tamás Gáspár Miklóssal és Rajk Lászlóval – tartott kapcsolatot. 1989 és 1991 között parlamenti képviselő volt. A *Gazeta Wyborcza*t Lech Wałęsa kérésére alapította, ám az 1990-es elnökválasztáson Wałęsával szemben az akkori miniszterelnök Tadeusz Mazowieckit támogatta. A lap irányítása alatt Lengyelország legbefolyásosabb és legnagyobb példányszámú napilapja lett.

¹⁴ Wojciech Kamiński (1954): A Varsói Tudományegyetemen filozófia szakot végzett. Első munkahelye 1977-ben Budapesten a lengyel nyelven, Bába Mihály szerkesztésében megjelenő *Przegląd Węgierski (Magyar Szemle)* című folyóirat szerkesztősége volt. (Felesége Bába Mihály egyik lánya, Gabriella lett.) 1978-tól Krajowa Agencja Wydawnicza (Országos Kiadó Vállalat) népszerű-tudományos osztályán dolgozott szerkesztőként. 1980-81-ben a Szolidaritás Kiadó Vállalat (Agencja „Solidarności”), 1982-től az egész hadiállapot alatt hivatalosan a *Murator* építészeti szaklap szerkesztőségi titkára volt, miközben a „második nyilvánosság”, vagyis földalatti kiadványok terjesztését szervezte és szerkesztőségeikben tevékenykedett, olyan nagyobb példányszámú szamizdat lapoknál, mint az *NTO* vagy a Szolidaritás legfontosabb hetilapja, a *Tygodnik Mazowsze (Mazóviai Hét)*. 1989-ben, amikor a kerekasztal-tárgyalások nyomán létrejöhett az első legális, nem kommunista napilap, a *Gazeta Wyborcza (Választási Újság)*, a külpolitikai rovat vezetője, majd a szerkesztőség titkára lett. Ezt követően a lap kiadóvállalata, az Agora Rt. vezérigazgató-helyetteseként többek között olyan befektetésekért felelt, mint az Rt. székházának és a napilap saját nyomdájának kivitelezése. A lapot kiadó – és ekkorra már több rádió- és tv-csatornát, valamint különféle kiadványok egész sorát működtető – mammutcég 2004-ben Agora Holding Kft nevet felvéve szerkezetileg átalakult, az új struktúrában vezérigazgatóvá nevezték ki, és ő kapta az igazgatótanács elnöki posztját is.

hadd hívjam fel Varsót, ahonnan majd visszahívnak, hogy leadjam az anyagot. Kész szerencse, hogy a *Wyborcza* külpolitikatárgyalások rovatában működött a szerkesztőség egyetlen faxa, amelynek vonalán beszélni is lehetett, mert a lap másik három vonalát képtelenség volt felhívni, folyton foglalt volt. Kamiński felvette magnóra, amit nyomtam, azzal, hogy majd arról írja le a szöveget egy gépirón.

A meló kész, mehettem társasági életet élni. Michnik, aki eddig az egyik szobában négyszemközt beszélgetett Kis Jánossal, ugyancsak előkerült. Hangosan mérgelődött éppen, Orbán beszédén háborgott, hogy mi a fenének kellett hazazavarnia az oroszokat, ez szerinte fölösleges provokáció volt: „Ku-ku-kurwa – harsogta dadogva, lengyelül –, to b-b-była przesada!” („Bassza meg, ez azért túlzás volt!”)

Több minden miatt nem értettem, mi baja. Hová lett a nagy radikalizmusa? Mi ütött belé? S egyébként is, Orbán, feljegyeztem szó szerint, egyáltalán nem zavarta haza a ruszkikat. Pontosan azt mondta: „Ha nem tévesztjük szem elől ’56 eszméit, olyan kormányt választhatunk magunknak, amely azonnali tárgyalásokat kezd az orosz csapatok kivonásának haladéktalan megkezdéséről.” Próbáltam is erre felhívni a figyelmét. Leintett: ez tulajdonképpen ugyanaz! Vitatkoztam volna még vele, de hát nem voltam én olyan „fontos elvtárs” ott, úgylát visszavonultam.

Szombaton reggel, megbeszélésünkhöz híven hívtam Tar Karcsit Varsóban.¹⁵ Ő minden reggel azzal kezdi a napot, hogy újságokat vásárol. Nem tagadom, szerettem volna learatni a babéromat a tudósításomért. S akkor jött a jeges zuhany:

¹⁵ Tar Károly (1945): Tolmács, fordító, Varsóban él, feleségéhez költözött ki. A *Lengyelország* című, több nyelvi mutációban, így magyarul is megjelenő, a lengyel Interpress által kiadott havilap Engelmayer Ákos (a rendszerváltás utáni első varsói magyar nagykövet) által vezetett szerkesztőségében dolgozott olvasószerkesztő-korrektorként a kiadvány fennállásáig. 1982-től a lap megszűnt, innentől fogva az Interpress sokszorosító üzemében kapott állást.

A lengyel Független Diákszövetség (NZS) képviselői az újratemetésen, 1989. június 16.
 Forrás: Fortepan, képszám: 77268 / TM adományozó.

Karesz sajnálkozva közölte, hogy tőlem egyetlen szó sincs a lapban, a temetésről maga Michnik jegyzi a lap anyagát...

Mi a túró folyik itt?!

Késő délután értem el Wojteket. Azt mondta, már be volt tördelve a szövegem, amikor péntek este Michnik telefonált, hogy bármit írtam, oké, de nem az megy, hanem az ő anyaga, amit mindjárt átfaxol. Ugye megérted, hümmögött zavartan Kamiński, mégiscsak ő a főszerkesztő, meg politikus is végső soron, világszerte ismert ember. De, köszörülte a torkát, ne aggódj, attól még kifizetjük a melódat. Na, kösz! Itt volt egy történelmi esemény, amiről írva nevet szerezhettem volna, s most ennek lóttek. A jó édes nénikéjét Adamnak, látta, hogy dolgozom, s azt is, hogy Kis Jánoséktól adtam le telefonon a cuccot, hát akkor és ott nem tudott szólni, hogy ne darizzak hiába?!

Korolovszky Andris vigasztalt szombat este némi vörösborok mellett. A jó

újságírónak rinocéroszbőr van a pofáján, mondta, sok mindennek le kell pattannia róla. „Ha szegény apám élne, mesélhetne neked erről – tette hozzá. – Hiszen tudod, volt a Cserépfalvi lektora, dolgozott a népi írók lapjánál, a *Szabad Szónál*, ő volt az MTI első londoni tudósítója, s hiába volt jó a munka, hol itt tették félre, hol ott, végül a tévében landolt, de mindig feljött, újra meg újra. Emlékszel, ő kezdeményezte az olyan műsorokat, mint a *Fórum*, a *Kerekasztal*, a *Panoráma*...¹⁶ Ismered. Van fogalmad róla, mit össze kellett alakoskodnia, hogy hasznos munkát végezhessen?”

Nos, igen, értem, ismertem Lajos bácsit, Isten nyugosztalja. Oké. Csakhogy az a helyzet, hogy Michniket is ismerem. És nem ilyenek ismertem meg. [...]

¹⁶ Korolovszky Lajos (1915–1977): Újságíró, szerkesztő. 1937-től volt a Cserépfalvi Kiadó lektora. 1945 után a *Szabad Szónak* külpolitikai rovatvezetője volt. 1968-tól volt a Magyar Televízió rovatvezetője.

1989. JÚNIUS 21., VARSÓ

[...] A „Kárpátok Géniusza” által uralt Románia hörög Nagy Imre és társainak temetése kapcsán, egy prágai KB-tag pedig ellenforradalmi irányzatok felbukkanásaként értékeli azt,¹⁷ Kína és Albánia is nyávog. A mai lengyel sajtó ezeket ismertetve párhuzamosan közli Horn Gyula magyar külügyminiszter rádiónyilatkozatának lényegi részét, amelyben visszautasítja a vádakat. A LEMP hetilapja, a *Polityka* Jerzy Robert Nowak¹⁸ helyszíni beszámolóját közli a budapesti eseményről. (Hol a fenében volt, nem láttam őt a sajtópódiumon.) Méltatja Pozsgay szerepét 1956 átértékelésében, s kiemeli: a Hősök terén Albánia, Kína, a KNDK, az NDK és Románia kivételével valamennyi Budapesten akkreditált diplomáciai testület képviselője jelen volt. Ugyanakkor aggódva jegyzi meg, hogy míg az MSZMP-ben a reformszárny tört előre, a magyar társadalom jelentős hányada hallgatagon, mintegy apatikusan szemléli az átalakulási folyamatokat.

Nowak megfigyelését sajnos csak alátámasztani tudom. Nálunk szinte mindent az értelmiség „zsíroz le” (hm, „hivatalos forradalmárok”?). Nagyítóval sem találni olyan tömegmozgalomnak még a csíráit sem, mint amilyen a Szolidaritás. 1956-ra hivatkoznak sokan, noha annak, ami most folyik, az égadta világon semmi köze sincsen az egykori Magyar Októberhez,

¹⁷ Jan Fojtík (1928): Újságíró. A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, a CSKP Politikai Főiskolájának rektora a Szlovák Tanácsköztársaság hetvenedik évfordulóján tartott ünnepségen tette e kijelentéseket.

¹⁸ Jerzy Robert Nowak (1940): Történész, publicista, diplomata. 1972 és 1974 között a Lengyelország budapesti nagykövetségén szolgált másodtitkárként, külszolgálat idején élesen bírálta a magyar kultúrpolitikát, idő előtt hazarendelték. Magyar kapcsolatai eltávolodtak tőle, amikor 1982-ben a *Rzeczpospolita* című lengyel kormánylapban méltatta a kádári konszolidáció eredményeit. A rendszerváltás után a katolikus, karakteresen jobboldali Radio Maryja és a Trwam tv-állomás meghatározó szereplője volt. Egy tanulmány levéltári dokumentumokra hivatkozva a lengyel állambiztonság munkatársaként tüntette fel.

amikor az egész világ ösztönösen tudta, mi a dolga. Hát igen, akkor még alig egy évtizedre voltunk a háború végétől, az emberek javának a gerince egy másik világban nőtt. Aztán jött a kádári megtorlás, agy-mosás hipóval, „aki nincs ellenünk, az velünk van”, meg a kaparj kurta, neked is lesz, megszakadhatsz akárhány állásban, de a pofádat befogod!

Számomra úgy tűnik, az istenadta nép tojik holmi demokráciára, szabadságjogokra, valójában semmi másra nem vár, csak a gazdasági helyzet megváltozására, más szóval, a saját helyzetének javulására. Arra fog szavazni, aki ezt ígéri neki. Legyen kenyér és cirkusz. És ha nem történik meg egykettőre, másnap már anyázní fogja a hatalmat gyakorlókat, bárkik legyenek is azok. Az én drága honfitársaimnak hiába állna ki fennkölt pedagógiával egy vezető politikus, hogyszongya, Kennedy módra, ne azt kérdezd most, mit adhat neked az ország, hanem azt, hogy te mit adhatsz neki!

Ezt a valódi '56-os hozzáállást hatékonyan kiradírozta Kádár elvtárs rendszere. Reménykedem, de egyúttal sötét aggodalmaim is vannak. A világnak e szerencsétlen táján, ahova évtizedekre oda-kenődött a kommunizmus rohasztani a lelkeket, egyik napról a másikra csak úgy lehetne megszerettetni a demokráciát és piacgazdaságot, ha a Nyugat egy újabb Marshall-tervvel állna elő. És elő is állhatna, ha volna lelkiismerete. Ám aligha van neki. Pénztárgépe azonban van dögi-vel. Nyilván azokon is van „törlesztés” gomb, lehetséges lenullázni egy-egy számlát. Megérdemelnénk, hogy legalább nulláról indulhassunk újra. Már ennyi is hatalmas segítség lenne.

1989. JÚLIUS 7., VARSÓ

Meghalt Kádár. Előbb-utóbb mindenki megkapja a magáét az Úrtól. Kádárnak mennie kell – írta Kis János a *Beszélő* 1987. februári számában.¹⁹ Persze a szerző

¹⁹ Utalás a *Beszélő* 1987/2. különszámára, amelyben a demokratikus ellenzék *Társadalmi Szerződés* című programja megjelent. Kis János *Válságban*

KÁDÁR JÁNOS TEMETÉSE, 1989. JÚLIUS 14.

Szokták mondani, hogy az »Élet a legnagyobb rendező«. Kádár János még megérhette annak a Nagy Imrének az újratemetését, akinek a vére jelentős mértékben az ő kezéhez tapadt. Az eseményt már megrendült egészségi és mentális állapota miatt nem igazán tudta feldolgozni magában, s július 6-án meg is halt. E napon mentette fel a Legfelsőbb Bíróság Nagy Imrét és mártírtársait az elítélésüket 1958-ban megalapozó hamis vádak alól. Állítólag az ítélethirdetés hallgatósága kezében az esemény idején »köröztették« a kis cédulát, amelyen ez állt: »meghalt Kádár János«. A két nagy ellenfél itt is »találkozott«. [...]

Kádár koporsóját a temetés előtti napon ravatalozták fel a Duna-parton levő MSZMP székház aulájában, a híres-hírhedt »Fehér Házban«, melyben ma az országgyűlési képviselők irodái vannak. [...]

A ravatal előtt tisztelegni akaró több tízezres tömeg hosszú sora a Kossuth térig ért és részben azt is megtöltötte, órákon át várakozva a tűző napon arra, hogy kegyeletét leróhassa. Csak éjfél felé szűnt meg az áradat, de reggel hét után újra sok búcsúzni kívánó jelent meg. A július 14-ei gyászszertartást a Magyar Televízió élőben közvetítette. [...] A munkatársak nevében a főtákarri poszton utód Grósz Károly búcsúztatta. Délután négy órakor indult a gyászmenet az akkor még Mező Imre úti (ma Fiumei út) vagy más néven Kerepesi temető Munkásmozgalmi Pantheonjához, ahol egyes becslések szerint mintegy százezer ember gyűlt össze. [...] A temetőben Nyers Rezső, az MSZMP elnöke – ezen a poszton ő váltotta Kádár Jánost –, Straub F. Brunó, az Elnöki Tanács elnöke (ez az akkori államfői testület volt) és Kolláth Pál, a Ganz Danubius Angyalföldi Hajógyár lakatos csoportvezetője búcsúztatta. [...]

A diktatúrába kényszerített társadalom belső ellentéteit jól mutatta, hogy ifj. Rajk László – ekkor az SZDSZ politikusa – a temetés napján tett közzé egy nyilatkozatot, miszerint el kívánja vitetni szülei hamvait a Munkásmozgalmi Pantheonból. Nyilvánvalóan azért, mert Kádár Jánost is ide temették, akinek ugyanis belügyminiszterként jelentős szerepe volt az SZDSZ-es politikus édesapja, Rajk László és társai 1949-es elítélésében, kivégzésében. A Kerepesi temető nem bizonyulhatott Kádár János végső nyughelyének, hiszen 2007 májusában máig ismeretlen tettesek meggyalázták sírját, elvitték csontjai egy részét, sőt még az utóbb meghalt felesége hamvait tartalmazó urnát is."

Tüntetések könyve i. m. 2014, 76–78.

vélhetően nem ennyire radikális menésre gondolt, de most az „Öreg”, ahogy elvtársai érzelmesen becézték, megkapta a behívót a másvilágra. S a Mindenható nagy dramaturg. Meg kellett, hogy érje Nagy Imre és társainak újratemetését. Kíváncsi volnék, nézte-e a televíziós közvetítést, és értett-e valamit belőle. [...]

Az összes mai lengyel lap első oldala híre lett belőle. Kommentár szinte nincs,

---

cselekedni című bevezetőjében szerepelt az idézett kitétel.

kivéve a *Gazeta Wyborczą*, amely feltalálja a spanyolviaszt: azt írja, hogy ma Kádár Jánost Magyarországon hivatalosan is felelőssé teszik az 1956-os eseményekért, majd az azt követő megtorlásért. A lap szerint a mostani magyar politikai nyitás elképzelhetetlen lett volna 1956 tisztázása és Kádár visszavonulása nélkül. Ez az egyfelől, aztán jön a másfelől: a GW elismeri, hogy Kádárnak a hatvanas évek végétől sikerült Magyarországról a legnyitottabb, a leginkább reformszellemű ország képét festeni a keleti blokkban. Erdemének nevezi azt is, hogy 1968-ban

DRÁGA BARÁTAINK!

Szívélyes üdvözetünket küldjük ünnepek napján. 1848 évfordulója nemcsak nektek drága: azt is jelképezi, hogy törekvéseink – a szabadság, a demokrácia, a függetlenség – közösek.

Ma, mindkét ország társadalmában érezhető állampolgári és nemzeti megélénkülés korában, különös jelentőséget nyer ez a jelkép.

A magyar forradalom azt mutatja, hogy az az út, amely elvezet a célhoz, a nemzetek szolidaritásának az útja, különösen Közép-Kelet Európában. Eppen ezért alapítottuk meg ez év február 18-án a

Lengyel-Magyar Szolidaritás nevű szervezetet.

És ezért is követeljük együtt veletek a demokráciát, a szabadságot,

Az emberi jogok tiszteletben tartását. Mélyen hisszük, hogy közös törekvéseinkkel eljutunk célunkhoz.

Varsó-Wrocław 1989. március 14.

Wojciech Maziarski - Varsó

Andrzej Szczechniak - Wrocław

A Lengyel-Magyar Szolidaritás üdvözlője az 1989. március 15-én ünnepelő magyaroknak, 1989. március 14. A februárban alakult csoport tagjai lengyel és magyar ellenzékiek voltak, lengyel részről többek között Adam Michnik és Jacek Kuroń, magyar részről elsősorban az SZDSZ-hez kötődő értelmiségiek (Kőszeg Ferenc, Fényi Tibor, Konrád György, Mécs Imre, Göncz Árpád) csatlakoztak hozzá.

Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.5.2.1.1.1. MDF Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága (Joó Rudolf), 17. doboz, 48. ő. e.

az új gazdasági mechanizmus bevezetésének kezdeményezője volt Magyarországon.

A „legvidámabb barakk”, a „gulyáskommunizmus” áráról, a rendszer fenntartására felvett irgalmatlan kölcsönökről már nem szól a kommentár. Ezeket, ha a Nyugat nem engedi el, hamarosan vissza kell fizetni. Ugyan miből? Akárki kerül is kormányra, kénytelen lesz megszorításokkal élni, és akkor már kódolja is magá-

nak a bukást. A magyarok megszokták a viszonylagos jólétet, és lesznek annyira hülyék, hogy a rosszabbodó életkörülményeket az újak nyakába varrják. Van egy rossz érzésem: Kádár árnyéka még sokáig rajtunk lesz.

1989. NOVEMBER 3., VARSÓ

Tele voltak a lengyel lapok a Magyar Köztársaság kikiáltásával, s azzal, hogy most első alkalommal lehetett megemlékezni hivatalosan és szabadon az 1956. október 23-án kitört népfelkelésről. A kommentárok némi irigységgel történelmi jelentőségű eseménynek tartják, hogy az eddigi sztálini modell helyett az új alkotmány, a választási törvény és a pártokról szóló törvény elfogadásával Magyarország valóban a politikai pluralizmust elfogadó, a parlamenti demokrácia talaján álló ország lett. A *Trybuna Ludu*, a LEMP lapja²⁰ nem állja meg, hogy az alkalmat kihasználva ne menessze mennyibe a komcsi tesóit: cikke szerint a rendkívül gyors magyar átalakulási folyamat a tavaly májusi pártértekezlettel kezdődött,²¹ és abban végig kiemelkedő szerepet játszott az MSZMP, amely, mint kiemeli, néhány nappal ezelőtt „önmaga is teljesen megújult, állampártból nyugati típusú demokratikus szocialista párttá alakult át”.

Hát persze! Én meg tegnap még néger voltam, és mára kifehéredtem, mint a hó. Csak épp esőre ne menjek, mert menten leolvad rólam a fehér festék... [...]

²⁰ *Trybuna Ludu*: A Lengyel Egyesült Munkáspárt központi bizottságának napilapja. Első száma – két baloldali lap összeolvasztásából – 1948. december 16-án jelent meg. A LEMP megszűnésével, 1990. január 28-án pedig utoljára. Másnap *Trybuna* néven indult újra a posztkommunista erőket támogató lap, amely 2013 óta *Dziennik Trybuna* néven jelenik meg.

²¹ Az 1988. májusi pártértekezleten mondatták le Kádár Jánost a pártfőtitkári címről, utódja Grósz Károly lett. Kádár a Politikai Bizottságba se került be, pártelnöknek választották. A kommunista rendszer korábbi évtizedeinek számos meghatározó politikusa – így Aczél György, Gáspár Sándor vagy Lázár György – nem került be a PB-be, a reformerek közül Pozsgay Imre, Nyers Rezső és Németh Miklós viszont igen.

„Úgy tetszik, beszélni már szabad”

Visszaemlékezések a Magyar Demokrata Fórum vidéki szervezeteinek 1989. március 15-ei ünnepléseire

Az 1988. szeptember 3-án megtartott 2. lakiteleki találkozó megnyitotta a Magyar Demokrata Fórum szervezeti fejlődésének szakaszát. Országszerte megkezdődött a helyi MDF-szervezetek megalakulása. A mozgalom taglétszáma rohamosan növekedett, a helyi csoportok is szaporodtak.¹ Az 1989. március 11–12-én megtartott I. Országos Gyűlésen Lezsák Sándor arról számolt be, hogy az MDF-nek 13 200 tagja van, 208 csoportja 157 településen működik.² A szervezeti kiépülés útjára lépett MDF, illetve helyi szervezetei részére 1989. március 15-e ígérkezett és bizonyult olyan lehetőségnek, ahol országszerte kiléphettek a helyi nyilvánosság, közvélemény elé.

A márciusi ünnepséget megelőzően ugyan már sor került az MDF két vidéki fórumára, valamint a '88-as év elejétől a Jurta Színházban is több alkalommal rendeztek vitafórumot, ezeken értelemszerűen – már csak a helyszíni adottságok miatt is – az ország közvéleményének csupán töredéke vehetett részt és találkozhatott az MDF képviselőivel, illetve hallgathatta meg őket személyesen. A kiskunmajsai és a miskolci összejöveteleket például magánlakásokban tartották,³ arról nem is beszélve, hogy a helyi hatalom is igyekezett a résztvevői hajlandóságot csökkenteni.

Csurka István az MDF 1989. március 14-ei, Sportcsarnokban rendezett gyűlésén⁴ úgy fogalmazott: „A félelem még

jelenlévő és szétsugárzó tényezője az életünknek, noha úgy tetszik, beszélni már szabad. De sokan mégsem mernek, sokan pedig értelmetlennek, hiábavalónak tartják, hogy szóljanak.”

A beszédben megjelenő bizonytalanság érzése, ami az „úgy tetszik, beszélni már szabad” gondolatban fogalmazódott meg, kettősségre utal; miközben az alternatív szervezetek országszerte számos helyen viszonylagos háborítatlanságban készülnek önállóan a rendezvényekre, ezzel egy időben született Dósa Istvánnak, a Munkásörség Országos Parancsnoka első helyettesének 8 pontból álló intézkedése⁵ a március 15-ei rendezvényekkel kapcsolatos feladatok elvégzésére, amelynek tartalma egyértelműen arról árulkodik, hogy számoltak az esetleges beavatkozás lehetőségével. Azonban nemcsak az egyes karhatalmi erők készültek „láthatatlan” módon 1989. március 15-ére. A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Kommunista Ifjúsági Szövetség igyekezett kifogni a szellet az alternatív szervezetek vitorlájából. Ezt célozta többek között a *Március 15. az*

¹ Szécsi Árpád: A „szabadság kis köreitől” a választási győzelemig. A Magyar Demokrata Fórum története a korai kezdetektől 1990. március 25-ig. Tudományos diákköri dolgozatok, ELTE ÁJK, 2001/2, [188–232] 209.

² Császár Gergely: Nem alakult párttá a Magyar Demokrata Fórum. Lakitelek jelképpé magasztosult. *Magyar Nemzet*, 1989.03.13. 3.

³ 1989. március 5-én Miskolcon Dr. Furmann Imréné, Kiskunmajsán Kozma Hubáék lakásán tartottak fórumot.

⁴ Az MDF országos politikai nagygyűlést tartott Budapesten, a Sportcsarnokban, ahol Für Lajos és Csurka István mondott beszédet. In: Marschal Adrienn: *Az MDF és a rendszerváltás tematikus*

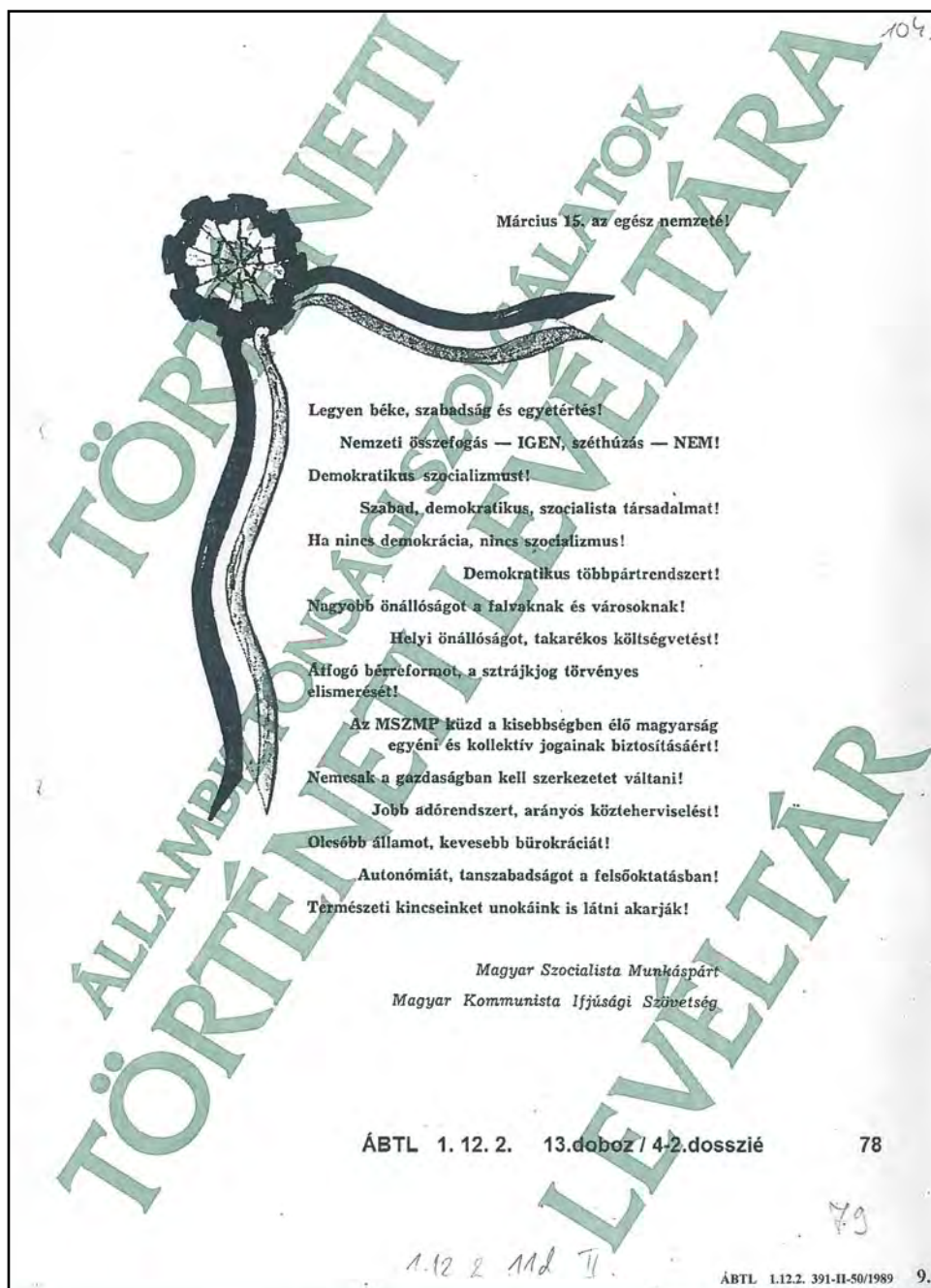
kronológiája. A szellemi előzményektől 1990-ig. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek, 2017, 56.

⁵ *A Munkásörség Országos Parancsnok első helyettesének 017/1989. számú intézkedése*, 1989. március 6.

egész nemzeté címen meghirdetett, szembetűnően demagóg „15 pontjuk”. A benne szereplő „Nemzeti összefogás – IGEN, széthúzás – NEM” programpontjuk március 15-ére vonatkoztatva egyfajta vádként is felfogható, miszerint mindenki, aki nem a közös ünneplést választja – azaz a regnáló központi és helyi hatalmak által szervezett programokhoz csatlakozik – a nemzeti széthúzást erősíti. Ezzel is igyekeztek minél több embert eltántorítani az alternatív szervezetek által szervezett megemlékezésektől – kevés sikerrel.

Feltétlenül meg kell említeni azt is, hogy 1989. március idusának ünnepe nemcsak az országszerte megalakult szervezetek színre lépése szempontjából volt fontos az MDF számára. Az időpont jelentőségét növelte, hogy – a szervezeti lét dinamikáját is jelezvén – néhány nappal korábban, március 11–12-én került sor az MDF programadó és vezetőségválasztó I. Országos Gyűlésére.

Természetesen a Magyar Demokrata Fórum vezetését is erősen foglalkoztatta az 1848-as forradalom közelgő évfordulójának kérdése, a megemlékezéseken való

A Magyar Szocialista Munkáspárt és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség „15 pontja”.
 Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára 1.12.2. 391-II-50/1989.

Állásfoglalás

Amióta Grósz Károly és Huszár István együttes javaslatára az Országgyűlés pirosbetűs munkaszüneti nappá nyilvánította március 15-ét, a Nemzeti Ünnepe az aktuálpolitikai megfontolások és csatározások középpontjába került. Közel múltunk ~~szűk~~ megannyi ellentmondása, szegye és hősiessége összetörődni látszik a Nemzeti Ünnepe ~~megünneplésének~~ mikéntjében és hogyanjában. Ezért a Magyar Demokrata Fórum Ideiglenes Elnöksége azt ajánlja a mozgalom tagjainak, hogy saját lelkiismeretük és a csoportjaikban kialakuló közös elhatározások alapján döntsenek ebben a kérdésben.

A mai igen válságos, ~~szűk~~ veszélyekkel és illúziókkal teli helyzetben feltétlenül szükséges az önszerveződő, független mozgalmak összetartása és közös fellépése; feltétlenül szükséges, hogy akik egyformán éreznek és hasonlóképpen gondolkodnak, azok közösen ünnepeljenek. Ezért az Ideiglenes Elnökség a független mozgalmakkal való közös ünneplést tartja ~~az~~ erkölcsileg leginkább megalapozott magatartásnak.

~~Nem~~ Az ország különböző tájain, ahol sok helyütt az MDF társalan, mert a többieknek még nincs számottevő alakulata, vagy ahol korábban nem játszódtak le visszataszító, az ünnep szellemével ellentétes események, ott a helyi csoportok a helyi körülmények és lehetőségek figyelembevételével döntsének, belátásuk szerint.

Budapest, 1989. február 7.

Az MDF ideiglenes
Elnöksége.

Az MDF Ideiglenes Elnökségének állásfoglalása március 15-e megünnepléséről.

(1989. február 7.)

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.15. Március 15., 56. doboz, 7. ő. e.

szereplés ügye. Az ideiglenes vezetőség február 4-én értekezletet tartott a területi vezetők részére, amelyen mintegy 200 fő vett részt. A napirendi pontok között az alapszabály-tervezetének ismertetése és a párttá alakulás kérdése mellett szerepelt a március 15-ei rendezvényekkel kapcsolatos állásfoglalás megvitatása is. Ez utóbbival kapcsolatban az a határozat született, hogy az ünnepséget az MDF a többi alternatív szervezettel közösen, de az állami hatalom ünnepségeitől elkülönülve tartja meg. Ahol erre nincs lehetőség, ott az ünnepi beszédben kell hangsúlyozni az MDF független álláspontját.⁶

A Fórum nevében Csurka István készítette el a március 15-ével kapcsolatos állásfoglalást, melyben a szervezet vezetői kifejtik, hogy feltétlenül fontosnak tartják az önszerveződő, független mozgalmak közös fellépését, az azonos gondolkodású személyek együtt ünneplését. Az ideiglenes elnökség továbbá azt ajánlotta a mozgalom tagjainak, hogy saját lelkiismeretük és a csoportjaikban kialakuló közös elhatározások alapján döntsenek a kérdésben.

A vezetőség állásfoglalását is figyelembe véve megállapítható, hogy 1989. március 15-e megünneplésének módjáról a Magyar Demokrata Fórum helyi szervezetei nagyfokú önállósággal dönthettek. Ennek megfelelően a helyi ünnepségek nem zaj-

⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, NOIJ III/III. 26-26/II. 1989. II. 6.

ÜNNEPELJÜK VÉGRE SZABADON ÉS BÉKÉSEN MÁRCIUS TIZENÖTÖIKÉTI

F E L H Í V Á S

PÉCS-BARANYA FÜGGETLEN, DEMOKRATIKUS SZERVEZETEI ÉS PÁRTJAI SZERETETTEL ÉS TISZTELETTEL MEGHIVNAK MINDEN JÓSZÁNDÉKU EMBERT A LEGNAGYOBB NEMZETI ÜNNEPÜNK ALKALMÁBÓL RENDEZETT MEGEMLÉKEZÉSRE.

PROGRAM:

GYÜLEKEZŐ: 1989 MÁRCIUS 14.-ÉN, KEDDEN ESTE 18 ÓRA 30 PERCTŐL, A PÉCSI KOSSUTH TÉREN.

A gyülekezés alatt BAKÓ ATTILA énekel.

HIMNUSZ ÉS A KOSSUTH SZOBOR MEGKOSZORUZÁSA: 18 ÓRA 45 PERCKOR.

FÁKLYAGYUJTÁS, UTÁNA INDULÁS A SZÉCHENYI TÉREN ÉS A KOSSUTH LAJOS UTCÁN ÁT A 4B-AS TÉRRE: 19 ÓRAKOR.

ÉRKEZÉS A PETŐFI SZOBORHOZ ÉS EGY-EGY SZÁL VIRÁG ELHELYEZÉSE A SZOBOR TALAPZATÁN: 19 ÓRA 30 PERCTŐL.

BALIKÓ TAMÁS, A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ MŰVÉSZE RÖVID MŰSORT AD, MAJD FELOLVASSA 1848 ÉS 1989 TIZENKÉT PONTJAIT.

DR. ANDRÁSFALVY BERTALAN NÉPRAJZTUDÓS BESZÉDE.

SZÓZAT.

MINDENKI HOZZON MAGÁVAL EGY SZÁL VIRÁGOT ÉS GYERTYÁT, FÁKLYÁT!

F I D E S Z

MAGYAR DEMOKRATA FÓRUM

FII CU NOI EGYESÜLET

RAOUL WALLENBERG EGYESÜLET

KISGAZDAPÁRT

SZABAD DEMOKRATÁK SZÖVETSÉGE

TUDOMÁNYOS DOLGOZÓK DEMOKRATIKUS SZAKSZERVEZETE

Kb. 20.000. résztvevő.

Magyar

A pécs-baranyai ellenzéki szervezetek felhívása március 15-e megünnepléséről.

(1989. március 14.)

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.15. Március 15., 56. doboz, 5. ő. e.

lottak egységes módon. Találkozhatunk olyan döntéssel, amely szerint a helyi közösség külön ünnepséget nem szervezett, a hivatalos ünnepségekhez testületileg nem csatlakozott, a részvételt egyes tagok szabad döntésére bízta. Többek közt a lokális hatalommal kialakult kapcsolatok függvényében került sor egyes helyeken – akár más alternatív szervezetekkel is együttműködésben – önálló ünnepségre, míg más helyeken a „központi” programokon való részvételre.

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum keretein belül útjára indított, a Magyar Demokrata Fórum vidéki történetét feltárni hivatott kutatóink során elkészített interjúk nemcsak az egyes szervezetek megalakulásába, de az általuk szervezett eseményekbe is bepillantást engednek. Így természetesen adalékkal szolgálnak arra vonatkozólag is, hogy az egyes helyi MDF-szervezetek – az egyes tagok perspektívájából nézve – hogyan készültek 1989. március 15-ére, és hogyan élték meg azt.

Jelen esetben az elkészült interjúknak a fent tárgyalt időszakra vonatkozó egyes részleteit tárjuk az Olvasó elé azzal a megjegyzéssel, hogy az *oral history* műfaji sajátossága természetesen megkívánja – amellett, hogy sok esetben mással nem pótolható információkhoz jutunk – az interjú más forrásokkal való egybevetését is, hogy a lehetőségekhez mérten tárgyszerű, pontos megállapításokat tegyünk.

Papp Sándor (vegyészmérnök, egyetemi oktató, Veszprém)

1989. március 15-én volt egy hatalmas felvonulás itt, a Dózsavárosig meg vissza, Dr. Horváth Balázs⁷ beszédével. Nagyon impozáns rendezvény volt ez, ilyen előtte csak 1956. október 25-én történt itt; megmozdította az egész várost, sokan csatlakoztak a menethez. Olyan elemetáris erővel nyilvánult meg mindez, hogy a másik oldal képviselői nyilvánvalóan felfogták, beláthatatlan következményei lehetnek annak, ha itt erőszakos beavatkozás történne. Nem beszélve arról, hogy felülről megkapták azt, hogy onnan sem számíthatnak segítségre.

Dr. Bíró Ferenc (nyugalmazott háziorvos, Pécsvárad)

Az 1989. március 15-ei ünnepségen Andrásfalvy Bertalan⁸ volt a pécsi szónok, és én ott álltam mellette az emelvényen, mint MDF-es. Beszéde előtt azt mondta nekem, hogy fél, mert olyan információt kapott előtte, hogy a szemben lévő rendőrség tetején géppuskások vannak, és bent ülnek a rohamrendőrök menetkészen, hogy ha kell, akkor szétverjék a március

15-ei ünnepséget. Azt is mondta, hogy tart a sortűztől, mert ő átélte az '56-os, Parlament előtti eseményeket. Gyönyörű beszédet mondott, és minden gond nélkül lezajlott a rendezvény. Később Szőke Attilától tudtuk meg – aki akkor a készenléti rendőrök vezetője volt –, hogy azt a feladatot kapta a rendőrségtől, hogy ő tartsa a kapcsolatot a különböző szervezetekkel és pártokkal, tehát kvázi ő koordinált ebben. Megkérdeztük tőle később, hogy tényleg rendőri készületségben voltak-e. Azt válaszolta, hogy géppuska nem volt felállítva, de éles fegyverekkel voltak felszerelve a rendőrök, és ott ültek a gépkocsikban. Azonban minden rendben ment; fáklyás felvonulással érkeztünk oda, és nem volt semmiféle provokáció. Ugyanez a légkör megismétlődött Nagy Imre újratemetésén is, amihez az MDF adta a rendezőket Pesten. Akkor is tartottunk egy esetleges provokációtól.

Bódis László (pedagógus, Veszprém)

1989. március 15-ére készülve én személy szerint nem féltem, de hogy általában volt félelem az emberekben, az biztos. Ezeken az ünnepségeken már nagyon sokan voltak, de 1989-ben még érzékelhető volt, hogy sokan még nem mertek eljönni. Korábban konkrét élményeim voltak arról, hogy milyen az, amikor a rendőrök kergetnek március 15-én. Tudtam, hogy ez mit jelent, de 1989-ben már kizártnak tartottam, hogy a hatalom visszatér egy járhatatlan útra. Ha történik is valami, az csak ideig-óráig tarthat. Tudok olyanokról, akikben lappangott a félelem, mondván, hogy még itt vannak a szovjetek, bármikor beavatkozhatnak. 1989. március 15-én ez az érzés még meghatározó volt. Októberben szerintem ez már egészen más volt, akkor már látható volt, hogy nincs visszaút. Ennek ellenére még akkor sem volt az a hatalmas nagy érdeklődés, ami például 1990-ben már szembetűnő volt.

Dr. Hegedűs Tamás (jogász, Veszprém)

Felemelő élmény, életem legszebb március 15-éje volt az 1989-es. Ahogy gyülekeztünk a napsütéses időben, mind

⁷ Dr. Horváth Balázs (Budapest, 1942–Veszprém, 2006): ügyvéd, politikus, az Antall-kormány első belügyminisztere. 1988-ban az MDF alapító tagja. 1989 és 1990 között az MDF Veszprém megyei elnöke. 1990 és 1993 között a párt országos elnökségének tagja. 1991-ben rövid ideig az MDF ügyvezető alelnöke.

⁸ Andrásfalvy Bertalan (Sopron, 1931) Széchenyi-díjas magyar néprajzkutató, egyetemi tanár, politikus. 1990 és 1994 között országgyűlési képviselő, 1990 és 1993 között művelődési és közoktatási miniszter. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszékének alapító tanszékvezetője.

többen és többen lettünk. Vittük a táblákat, a zászlókat, az emberek mosolyogtak, integettek az ablakból, csatlakoztak hozzánk. Ilyen tömeget Veszprémben egy ünnepségen, felvonuláson sem láttam. Horváth Balázs élete egyik legjobb beszédét mondta el, felejthetetlen élmény volt. 1956. október 23-án érezhettek ilyet a pestiek. Ez kifejezett valamit, jelezte, hogy az emberek változást akarnak. És jöttek az MDF után, látszott, hogy az MDF-et tekintik a változások vezető erejének. Erő adó, dinamikus esemény volt. Erre nem lehetett azt mondani, hogy tíz-húsz értelmiségi összefogott, és most meg akarják mondani. Itt tényleg a város lakossága jött velünk. Március 15-e kifejezte azt, hogy mi, veszprémiek ezt a rendszert le akarjuk váltani, hogy azokkal vagyunk, akik azért cselekednek, hogy létrejöjjön ez a változás.

Kiss Miklós (pedagógus, Veszprém)

1989. március 15-én hatalmas tömeg gyűlt össze az MDF szervezésében. Ahogy vonultak a városon keresztül, látszott, hogy a nézelődők is beállnak a tömegbe. Ennek rögtön hírértéke lett. Mindezt Dr. Horváth Balásznak az MDF programjára⁹ épülő beszéde tovább növelte. Ő természetesen már akkor átgondoltan közelített a politikai, társadalmi változásokhoz. Sokan mondták akkor, hogy érzik a változás szelét. Az MDF-nek már plakátjai voltak, ami akkor újdonság volt. Ezekből begyűjtöttünk jó párat, és a vonulás útvonalán a házak közötti drótkötélre akasztottuk fel őket. Két-három évvel korábban, ha ilyen ötletünk lett volna, természetesen letartóztatnak minket. Láttuk, hogy a rendőrök figyelik az útvonalat, de nem szóltak egy szót sem. Ilyen apróságokkal értük el, hogy az MDF lett a legerősebb erő Veszprémben.

Mészáros László (mérnök, újságíró, Balatonfüred)

Amikor Balatonfüreden megalakult az MDF, Csengey Dénest¹⁰ hívtuk a gyűlésünkre. Akkor, ott hatszáz ember volt. Az MDF-nek négyszáz tagja volt egy tízezer fős városban. Mindezt megelőzte március 15-e: Alexa Károlyt¹¹ és Cseh Tamást¹² hívtuk meg a Gyógy térre. Nem nagyon akarták engedni, de végül elintéztük, hogy az árkádok alá is bemehessünk, ami felett van egy lapostető. Oda álltunk, hogy lássanak bennünket. A tér teljesen megtelt azon a március 15-én.

Markó István (vállalkozó, Gyula)

1989. március 15-én Elek Tibor kapta a felkérést, hogy ünnepi beszédet mondjon Gyulán. A város vezetése óvatos volt, mert érzékelte, hogy az értelmiség elmozdult az irányunkba. Ha jól emlékszem, Kereskényi Miklós¹³ járta ki Takács Lőrincnél,¹⁴ hogy ezt a lehetőséget mi, MDF-esek kapjuk meg. Sokan voltak. Elek Tibor komoly rendszerkritikát fogalmazott meg, ami a jelenlévő tanárok rosszallását váltotta ki. Nem tetszett nekik, mellbevágó volt számukra, nem voltak hozzászokva ehhez a hangnemhez.

Gyulán hamarosan én lettem az elnök. 1989-ben a megyében mi ünnepeltünk meg a legbátrabban október 23-át. Kopjafát állítottunk, és fáklyákat gyűjtöttünk a forradalom emlékére. Óriási volt a rendőri jelenlét, mégis mintegy hatvan

¹⁰ Csengey Dénes (Szekszárd, 1953–Budapest, 1990) író, politikus. Az MDF egyik alapítója. Az MDF 1989. március 11–12-én tartott I. Országos Gyűlésén a szervezet 15 fős elnökségének tagjává választották. 1990-től haláláig az MDF országgyűlési képviselője volt.

¹¹ Alexa Károly (Radstadt, 1945) irodalomtörténész, egyetemi tanár, az MDF alapítója. 1978 és 1983 között a *Mozgó Világ*, 1988 és 1992 között a *Hitel* főszerkesztő-helyettese.

¹² Cseh Tamás (Budapest, 1943–Budapest, 2009) zeneszerző, énekes. *Mélyrepülés* című, 1988-ban megjelent albumának szövegeit Csengey Dénes írta.

¹³ Kereskényi Miklós a gyulai MDF egyik alapítója. 1988-ban a szervezet ideiglenes elnökségének tagjává választották.

¹⁴ Takács Lőrinc Gyula városának tanácselnöke volt 1976 és 1990 között.

⁹ A programot az 1989. március 11–12-én tartott I. Országos Gyűlésen fogadták el.

ember összegyűlt. Lipták András felolvastott egy petíciót, Durkó Károly,¹⁵ aki a Fidesz alapításában vett részt, beszédet mondott, én pedig felolvastam az asztal tetejéről Nádházi János¹⁶ kiáltványát. Ezzel, ha úgy tetszik, letettük a városban a voksunkat a változások mellett.

Dr. Erdész Ádám (történész, Gyula)

1989. március 15-e volt az a pillanat, amikor az MDF kilépett a város teljes nyilvánossága elé. Aki emlékszik erre az időszakra, tudja, hogy országosan vita folyt, hogy az ellenzéki szervezetek együtt ünnepeljenek-e vagy külön. Gyulán kétféle megoldás született. A Fidesz, amelyik nem volt túl jelentős akkor, délután külön ünnepelt. Az MDF-ben pedig volt egy idős tagtárs, akinek erős szava volt, és 1956-ban szerepet is vállalt, Krész Ferencnek hívták. Ő mindig a konfliktuskerülés és a béke, ugyanakkor a határozottság híve volt. Azt az álláspontot támogatta, hogy ünnepeljünk együtt. Így is történt. Az akkor 27 éves Elek Tibort bíztuk meg azzal, hogy mondja el az ünnepi beszédét. Megtanulta kívülről, a beszéd pedig rendkívüli hatást keltett. Egy kicsit rá is tettünk, belekiabáltunk, tapsoltunk, amit át is vett az egész teret megtöltő sokaság.

Elek Tibor (irodalomtörténész-író, Gyula)

1989. március 15-re megjelentettünk egy szamizdat újságot, *Nemzeti Demokrata* címmel. Gyulán, a március 15-i ünnepségen már osztogatták a kollégák ezt a kiadványt, aminek a szerkesztője is voltam. Társszerzőim a békéscsabai Szokolay Zoltán¹⁷ és az orosházai Varga

Zoltán voltak. Igyekeztünk minél jobban megmutatni magunkat, és 1989 elejére már elég erősek is voltunk. Nálunk, a gyulai szervezetben – az országoshoz hasonlóan – vita volt, hogy az ellenzéki erők részt vegyenek-e a városi rendezvényen, vagy külön ünnepeljenek a tagság körében. Az győzött, hogy vegyünk részt az ünnepségen, de jelezzük különállásunkat. A városi vezetők örültek, hogy nem akarunk külön ünnepelni, és a mi képviselőnk is beszédet mond. Mi azonban már 14-én gyertyás megemlékezést tartottunk Gyulán, a Petőfi-szobornál. Nem hangzott el beszéd, csak énekeltünk. Másnap az ünnepi beszédemben is hangsúlyosan foglalkoztam azzal, hogy mi, az MDF a magyar néppel akarunk együtt ünnepelni, és a nem a hatalom képviselőivel, a bűnök elkövetőivel. 1956 eszméivel kötöttem össze mondandómat. Azzal kezdtem, hogy a forradalom óta itt senki nem beszélhetett szabadon, ami ezért most nagy megtiszteltetés számomra. Ennek elég nagy visszhangja volt, mert sokan voltak, és nagy üdvölgzés fogadta a beszédemet. Egyes vélemények szerint fordulópont jellege volt: vannak, akik úgy vélik, a helyi rendszerváltás nyitánya volt ez a beszéd. Eljutott hozzám az is, hogy az egyik fontos kulturális intézmény jelenlévő vezetője a beszédet hallva azt mondta, hogy az „ilyet fel kellene akasztani”.

Szakál István (pedagógus, Zalaegerszeg)

Én fogalmaztam meg az alapszabályunkat, valamint 1989-ben a március 15-i ünnepi beszédet is. Nálunk, a helyi MDF vezetésén belül is vita alakult ki, hogy együtt vagy külön ünnepeljünk-e a város kommunista vezetőivel. Keserűen fakadtam ki az ellen, hogy együtt ünnepeljünk azokkal, akik március 15-e ünnepelését évtizedeken keresztül tiltották. Végül amellett döntöttünk a szavazást követően, hogy részt veszünk a központi ünnepségen, de egy közel 12 négyzetméteres nemzeti lobogó mögött vonulunk fel, ezzel is jelezvén különállásunkat.

lemondott. 1984-ben a titkosszolgálatok „Havasi Zoltán” fedőnéven beszervezték. Feladata főként irodalmárokról szól jelentések tétele volt.

¹⁵ Durkó Károly, ekkor egyetemi hallgató, a Fidesz színeiben megmérettette magát az 1990-es országgyűlési választásokon Békés megye 2. választókerületében (Gyula). A törvényhozásba nem jutott be.

¹⁶ Nádházi János (1921–2005) szociáldemokrata politikus, a gyulai 1956-os Forradalmi Bizottság elnöke.

¹⁷ Szokolay Zoltán (Hódmezővásárhely, 1956) író, költő, politikus. 1988-ban lett tagja az MDF-nek. A Magyar Demokrata Fórum színeiben Békés megye 1. számú választókerületében (Békéscsaba) nyert országgyűlési mandátumot, amelyről 1992-ben

Szemző Péter (agronómus, Dabas)

Az 1989. március 15-ei megemlékezés volt az első olyan komoly esemény, ami a helyi MDF-hez köthető.¹⁸ Akkor még nem én voltam az elnök, de nekem kellett mondanom a beszédet. Negyvennégyen voltunk akkor tagok. Javasoltam, hogy a Kossuth-háznál¹⁹ doboljuk össze az embereket, hogy az MDF külön szervez az ünnepséget az MSZMP-től. Voltak olyan vélemények, hogy az emberek félnek, nem is fognak jönni. Végül körülbelül ötszázan eljöttek. Gyülekeztünk, felvontunk, végigmentünk a falun, a Kossuth-szobornál tapsokkal megszakított beszédet mondtam. Elmondtam, hogy ezt a rendszert le kell váltani, és hogy nem maradhat el a felelősségre vonás. Ez utóbbiról annyit, hogy 27 év eltelt, és a hajuk szála sem görbült meg azoknak, akik nyereszkedői voltak a szocializmus évtizedeinek.

Csontos József (ref. lelkész, Dabas)

A nyilvános vitán kívül más nemigen volt, talán az első szabad március 15-ei ünnepség '89-ben. Egészen addig nem lehetett megcsinálni, utána azonban már nem lehetett megtiltani. Biztatást kaptunk az MDF-központból is. Kossuth Lajos apja itt van eltemetve, ott gyülekeztünk. Plakátokat nem tettünk ki, nem tudtunk sokszorosítani, így szájról-szájra terjedt, hogy az MDF megrendezi a maga ünnepségét. Tudtuk, hogy a központi program az egyik iskola előtt lesz. Elindultunk a Kossuth-háztól, megálltunk a templomunknál, mert ott volt a koszorú,²⁰ és ültettünk egy fát, amit akkor

a „szabadság fájának” neveztünk, kötöttünk rá egy nemzetiszínű szalagot. Aztán tovább gyalogoltunk Táncsics szobrához, és állandóan szaporodtunk: elindultunk harmincan-negyvenen, a templomnál már kétszer annyian voltunk, a szobornál pedig már több százan. A hivatalos ünnepségen résztvevők nagy része ehhez képest kirendelt személy volt. Amikor megláttak bennünket, hogy zászlókkal vonulunk, akkor befejezték az ünnepséget, és szétszéledtek. Valószínűleg már a jelenlétünk is aggasztotta őket.

Szabó István (közgazdász, Dabas)

1989-ben, március 15-én mutattuk meg először magunkat. Voltak eddig is ünnepségek, de most másfajta attitűddel, más hozzáállással, nem az MSZMP vagy a KISZ által sulykolt tavaszi forradalmi napokra,²¹ hanem igazi, magyar meggyőződéssel akartunk már megemlékezni. Az ünnepség egy nagyon látványos dolog volt, jó volt a visszhangja is. Szemző Péter járt színitánodába, jó előadó volt, gyűjtő hangű beszédet mondott. Kossuth apja itt, Dabason lakott, az egykori házától mentünk a református templomba, ahol Kossuth apjának emlékére elhelyezett porcelánkoszorú van, amelyet Kossuth Lajos küldött Turinból. Ott ültettünk egy fát, a szabadság fáját, onnan elmentünk a Táncsics-szoborhoz, majd a helyi rendőrség és a tanács épülete melletti területen tartottunk egy népünnepelet. Felvonulás, zenekar – adtunk neki egy egészen különleges hangulatot. A város számára ekkor jelentünk meg tömegként, súlyként. Nem mondhatták már, hogy csupán egy marginális kezdeményezés lenne a szervezetünk.

JUHÁSZ-PINTÉR PÁL – MADÁCSY TAMÁS

¹⁸ 1988. november 16-án alakult meg az MDF dabasi 1. számú csoportja. Az alakulásról szóló feljegyzés szerint az alakuló ülésen döntöttek a jelenlévők arról, hogy a megalakulás tényéről értesítik a helyi tanács elnökét, és 1988. december 16-án a dabasi kultúrházban tagtoborzó gyűlést tartanak. Egyúttal Csontos Józsefet megbízták a helyi csoport ideiglenes vezetésével. *Feljegyzés.* (1988. november 17.). In: MDF Dabas és vonzáskörzete I. csoportja. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.10.2.13. Pest, 49. doboz, 59. ő. e.

¹⁹ Kossuth Lajos édesapja 1837-ben költözött családjával Alsó-Dabasra, itt is halt meg 1839-ben.

²⁰ A koszorút édesapja sírjára Kossuth Lajos 1879-ben küldte Torinóból. In: Valentyk Ferenc: A dabasi Kossuth-koszorú története (2015). <http://www.szozat.org/index.php/emlekezet/tartalommutato/8340-valentyik-ferenc-a-dabasi-kossuth-koszorutortenete> (Utolsó letöltés: 2019.02.28.)

²¹ Forradalmi Ifjúsági Napok, más néven „forradalmi tavasz”: 1967–1988 között a KISZ által szervezett tavaszi ünnepségsorozat volt. A Kádár-rendszer propagandagépezete ennek keretében igyekezett összekapcsolni a '48-as forradalomra emlékező március 15-ét az 1919. március 21-i Tanácsköztársaságról és az 1945. április 4-i „felszabadulásról” való megemlékezéssel.

Tüntetések évei

A nyolcvanas évek végén élők számára a Kádár-rendszer a rögválóságot jelentette, amelynek gyors változásait leginkább a saját jelenébe zárt ember szemszögéből látták és értékelték. Senki nem gondolt arra, hogy a párton belüli hatalmi változások, vagy a gombamód szaporodó ellenzéki mozgalmak a rendszer végóráit, és egyben az egypárti diktatúrából a plurális demokráciába való átmenet első felvonását jelentik. Pedig utólag nézve nyilvánvaló, hogy ezek a változások jelentették – Gombos Gyula szavaival élve – „azt a hatalmas politikai forgószelet, mely egyik országból a másikba lépve [...] tépte föl a kommunista rendszereket, vagy annyira megrongálta, hogy életképtelenekké váltak.”¹

Az időszak nyilvánvaló tényei közé tartozik az államszocialista rendszer befolyásoló képességének fokozatos és gyors ütemű gyengülése, amelynek folyamata tisztán kivehető ívet rajzolt a rendszer keményvonalas, az alternatívák megfontolását *a mindenre képes és alkalmas ember* magabiztosságával elutasító kezdetektől az önmagát túlélte, vezetni és megújulni egyaránt képtelen végstádium között. A kialakult állapot felértékelte az ellenzéki csoportosulások jelentőségét, akik az állampárt hanyatlásával létrejövő és mind jobban kitáguló diszkurzív terekbe benyomulva politikai alternatívák egész sorát adhatták válaszul a jelen valóságát szétfeszítő kérdésekre.

Apárbeszédjogát és lehetőségét kiharcoló ellenzék egyre hangosabban fogalmazta meg véleményét a politikai, gazdasági és társadalmi viszonyokról. Az akkor bejárt útjukat olyan, ma mérőöldkönek tartott események és dokumentumok szegélyezik, mint a monori és lakiteleki találkozók, a Jurta Színházban tartott tanácskozássorozat, a *Társadalmi szerződés*,

a *Fordulat és reform* vagy a *Reform és demokrácia*. A történelmi pillanat lehetőségével élni tudó ellenzék végül képes volt tárgyalóasztalhoz ültetni az állampártot, ahol létrejött a békés átmenetet biztosító megállapodás.

A társadalmi elégedetlenség, illetve a jogos igények követelése azonban nem csak a politikai párbeszéd hagyományos színterein keresztül találta meg az utat a hatalom gyakorlói felé. A tüntetések, tömegdemonstrációk és tiltakozó megmozdulások a véleményformálás nem konvencionális eszközeit jelentik a politikai térben, amelynek legitimitását a fennálló hatalom könnyen és gyakran vonja kétségbe, ám a közgondolkodásra gyakorolt hatásával akkor is számolnia kell.

A Kádár-rendszerben a hetvenes évekig nem kerülhetett sor a hivatalos, a rendszer támogatását élvező tömegdemonstrációk mellett más megmozdulásokra. A társadalomra kényszerített hallgatást egy szimbolikus dátum, március 15-e törte meg. 1970-ben a Kossuth-szobornál tett megemlékezést a rendőrség könnyen és gyorsan felszámolta. Ahogy évről évre növekedett mind a tüntetők száma, úgy súlyosbodtak a kiszabott büntetések is. A hatékony állami fellépésnek vélt verések, egyetemi kizárások, felfüggesztett és letöltendő börtönbüntetések azonban ellentétes hatást váltottak ki. Az egymást követő évek során a tömeg ezer főre duzzadt, a rendőrséggel való összezecsapások pedig a megemlékezések rendszeres kísérőivé váltak, hatalomellenes élt adva az eseménynek. A jelenlévők létszáma és a megmozdulás intenzitása a '70-es években 1972-73-ban érte el tetőpontját, majd az egyik legkomolyabb összetűzést jelentő 1986-os lánchídi csatáig komolyabb ellenzékinak mondható ünnepekre és nyílt összezecsapásokra nem került sor. Az 1988-as március 15-e for-

¹ Gombos Gyula: Ezerkilencszáznolcvankilenc. *Hitel*, 1990/17, [54–63] 54–55.

dulópontot jelentett a tekintetben, hogy ennek a megmozdulásnak a háttérét már a rendszerváltáshoz vezető út adta. A fővárosban tízezres tömeget megmozgató demonstráció résztvevői a hivatalos állami megemlékezéstől tudatosan elkülönülve, Kádár János lemondását, szabad választásokat, többpártrendszert és új alkotmányt követelve adtak aktuális hangszínt a megemlékezésnek.

Nagy Imre kivégzésének 30. évfordulóján a főváros több pontján zajlottak megemlékezések. A hatalom fellépésének szervezőjeként is értelmezhetjük Grósz Károly június 12-i szavait, aki a munkásörparancsnokok országos értekezletén kijelentette, hogy nem szabad tétlenül nézni az ellenzék erősödését, és szükség esetén élni kell az adminisztratív korlátozó eszközökkel. A rákoskeresztúri Új köztemetőben zajlott koszorúzást még nem, de a kopjafa felállítását már megakadályozta a rendőrség. Ugyanez lett a sorsa az MDF Hősök terei megemlékezésének, amelyen Für Lajos és Rácz Sándor mondott volna beszédet. Az adminisztratív eszközök kreatív értelmezése hamar rendőri erőszakba csapott át, és a város több pontján is szétverték a megemlékezéseket, többeket pedig – köztük Rácz Sándort és Demszky Gábort – előállított a rendőrség. A korabeli viszonyok gyors változását jól jellemzi az a tény, hogy egy évvel később már nem csupán engedélyezetté vált a Nagy Imrére és társaira való megemlékezés, de hivatalos újratemetés keretében helyezték nyughelyükre az egykor kivégzetteket, a bűnöst mártírnak, ellenforradalmat pedig népfelkelésnek minősítve át.

A történelmi események köré szerveződött megemlékezések mellett az aktuális folyamatok is a hatalom elleni tiltakozások terepévé váltak. Az erdélyi falurombolás és a bős–nagygyarosi vízlépcső ügye a tiltakozások új és nem csi-

tuló hullámait hozták. Mindkettő mellé hatalmas tömeg állt, amely önmagában intő jel volt a folyamatosan gyengülő és tagságában is fogyatkozó állampárt számára. A Ceaușescu-rendszer településrendezési- és szisztematizálási terve a gyakorlatban a magyarlakta falvak gemmisítésére irányult. Az 1988. június 27-re, a Hősök tereére szervezett tüntetés 1956 óta a legnagyobb ellenzéki demonstrációt jelentette. A demonstráció erős nemzetközi visszhangot váltott ki, akárcsak a vízlépcső ügye, amelyet az ellenzéki szervezetek az állandó tüntetésekkel folyamatosan a felszínen tartottak, nyomás alatt tartva az MSZMP-t.

Mind a falurombolás, mind Bős–Nagygyaros példáján látható, hogyan vált differenciáltabbá az ellenzéki követelések jellege, akik a rendszer általános kritikája, valamint a fennálló rend alapjainak megkérdőjelezése mellett konkrét szakpolitika területeken fogalmaztak meg ellenvéleményt. Mindkét ügy további jellegzetessége, hogy erős külföldi támogatást kaptak, lehetőséget biztosítva az ellenzék számára véleményének megfogalmazására nemzetközi szinten is.

A rendszerváltás éveinek tüntetése a társadalom számára az ellenvélemények kifejezésének terét jelentették, a megjelenő ellenzéki szervezetek számára pedig az önszerveződés és kapcsolatépítés lehetőségét. Az ötvenes évektől a társadalomra erőltetett szilencium megtört, az egyén pedig újra felvehette a politikai véleménynyilvánítás és önszerveződés három évtizede elejtett fonálát, amely a polgári fejlődés természetes és magától értetődő része minden olyan társadalomban, amelyben a hatalom nem önmaga, hanem polgárai köré szervezi létezését.

JÓNAS RÓBERT

MEGGYALÁZOTT ÜNNEP

Március 15-én a budapesti fiatalok ezrei spontán felvonuláson juttatták kifejezésre hazafias érzelmeiket és azt, hogy nem hajlandók többé elfogadni a hivatalos propaganda szövegeit.

Március 15-én a budapesti rendőrök százai demonstrálták a felvonuló és a fél nem vonuló fiatalokkal szemben, a főváros és az ország egész lakosságával szemben: a hatalom nem hajlandó elfogadni, hogy az ifjúságnak vagy bárki másnak önálló politikai véleménye legyen.

A Nemzeti Múzeum előtt nagy csinnadrattával megtartott kincstári ünnepségen Petőfi Nemzeti dal-át idézték, a "Rabok tovább nem leszünk!" esküjét hangoztatták, de hogy ez minő arcátlanlás volt, bizonyították a néhány órával később szapora mozgásba lendült rendőri gumibotok.

Aki látta a tavalyinál jóval népesebb menetben amelynek soraiban szép számmal akadtak meglehetősen fiatal emberek és kisgyermekükkel együtt vonuló házaspárok is, jóleső érzéssel mondhatta: él magyar, áll Buda még!

De mit mondhatott, aki látta a rendőrkocsik tucatjait, a rendőrök százait? A felvonulás teljesen fegyverkezett volt, a fiatalok között egyetlen ittas, egyetlen rendbontó, egyetlen erőszakoskodó sem akadt. Kik ellen, minek a védelmében volt szükség ekkora készültségre?

A talphyaló szolgárává alézott magyar sajtó, a zsarnokság készséges eszközevé tett rádió és televízió egyetlen szóval sem adott hírt arról, mi történt valójában március 15-én Budapesten. A nagyközönség mindössze két sort olvashatott: szöveget övezte két rendbontó.

Nos, tudja meg mindenki: ez gyalázat és hazugság. A rendbontást maga a rendőrség követte el. Rendőrök voltak, akik már a menet megindulása előtt, majd a felvonulók közül elhurcoltak embereket, noha ezeknek semmi vétkük nem volt. A rendőrség akadályozta meg, hogy a felvonulók meghallgathassák szónokait. És amikor a Batthyány téren a tömeg azt követelte, hogy hozza előbe a délelőtti folyamán rendőrök által elhurcolt diáklányt, a rendőrség ezt indoknak tekintette a tömeges igazoltatásra, a személyi igazolványok elkobzására, könyörgés alkalmazására és többek őrizetbe vételére.

Este hét után újabb, több száz főnyi tömeg indult el a Petőfi-szobortól. A rendőrség útját állta, és a menetet a Lánchídra terelte. Ez kelepce volt: a két végén lezárt hidon hamarosan megindult a rendőrváltak. Dolgozott a gumibot, nem kímélte a lányokat sem. Több száz tüntetőtől kobozták el a személyi igazolványt, és tucatnál több személyt magukkal hurcoltak a rendőrök.

Mi volt a tüntetők bűne? Az, hogy nem érték be a kincstári rendezvény hamis fényeivel, szövegeivel? Az, hogy a szabad szót, szabad sajtót követelték? Az, hogy a szabadságért küzdő lengyel nemzetet és Lech Walesát ábrázolták? Hogy – uram bocsá! – itt-ott még a demokratikus ellenzéket is élténezték? Vagy hogy a Székely himnusz-t énekelték, Ceausescut pfújolták?

A rendőrség, a kormányhatalom meggyalázta nemzeti ünnepünket. De reményt meríthetünk abból, hogy már ezek merik vállalni március 15. örökségét, az igazi szabadság eszményét – a hatalommal szemben is.

Egy pesti diáklány ünnepnapja

Diószegi Olga negyedéves angol–magyar szakos bölcsészhallgató kis termetű, törékeny alkatú leány. Az egyetemi Vox Humana kör tagja, és szerkesztője a kör Égtájak között című lapjának, amelyben irodalmi igényű írásai jelentek meg.

Március 15-én déltájban Olga a Petőfi-szobor környékén pénzadományokat és aláírásokat gyűjtött az egyik szamizdatkiadó számára, akit az utóbbi időben többször ért hatósági zaklatás és ezzel összefüggésben komoly anyagi veszteség. Alig kezdte el ezt az emberi szolidaritásból vállalt, önkéntes tevékenységét, amikor kialakult a tüntető menet. Ő is csatlakozott hozzá, de szerencsétlenségére nem a "tömeg" között, hanem az oszlop végén lépkedett.

Az állambiztonsági osztály civil ruhás emberei, akik már jó ideje ott ödögtek a szobor körül /természetesen kokárdával felékesítve/, egy váratlan pillanatban elkapták Olgát. A lány a földre bukott, de ők magukkal vonszolták, és betuszkolták egy Zsiguliba. /Mindig kéznél vannak ilyen kocsik.../

A körülötte lévő persze látták a jelenetet, és már-már fenyegetőleg körülvették a kocsit, mikor a sofőr gázt adott, és a tömeg szétrebbent. A menetben azonban hamarosan elterjedt a hír, százak ismerték meg a diáklány nevét. Mire a tömeg a felvonulás végén a Batthyány térre ért, fiatalok egy népes csoportja elhatározta: addig el nem mennek onnan, amíg a rendőrök oda nem hozzák Diószegi Olgát. Felvetődött az üléssztrájk gondolata is. Ettől ugyan elálltak, de követelték, hogy délután négy óráig a lányt bocsássák szabadon.

Megindult az alkudozás a rendőrökkel, amibe a KISZ-központ egyik munkatársa is bekapcsolódott. De a hatalom emberei csak az időt húzták, és mire eljött a négy óra, a rendőrök rajvonásban a tömeg ellen indultak... A teret és környékét a szürke egyenruhák, a kék-fehér gépkocsik, no meg a jellegzetes képű civil nyomozók lepték el. Itt körülbelül ötven embertől vették el a személyi igazolványt, két főt előállítottak a főkapitányságra, a legnyakassabbak ellen könnygáz-t használtak.

De mire volt jó mindez? Mit követelt el Diószegi Olga? Talán tilos pénzadományokat gyűjteni?

A leányt eközben a főkapitányságon, illetve a Tolnai Lajos utcai vizsgálati osztályon gyúrták-vallatták. Ki az a "Kedves Jenő", akinek az ezerforintos támogatást szánta és az aláírásokat kérte? Nem mondja meg? Akkor talán csatlás az egész... Incítsanak ellene eljárást csatlás miatt? És miféle kiadvány ez az Égtájak között? Gyanús ez, izgató... /Mit számít, hogy KISZ-kiadvány, amit az egyetemi párttitkár előzetesen jóváhagyott?/ Izgatás címén is eljárást indíthatnának, ugyebár...

Déltől éjszakáig, tíz órán keresztül folyt az agymosás, puhították az államrend éber őrei a rend veszélyes ellenségét. Hol fenyegetéssel /"Aki ellen büntetőeljárás folyik, nem maradhat egyetemi hallgató..."/, hol ijesztgetéssel /"Jobb, ha itt beszélsz, odakint pedig hallgat, magát úgysem védi meg senki, maga nem valami híres ellenzéki..."/, hol meg ravaszkodással /"Tudis értékes információkat kaptunk magától, most majd mit mond a barátainak? Ki-szolgáltatta őket, szóba se fognak állni magával!"/. A tízórás kihallgatás semmi olyan adatot nem hozott a rendőrség tudomására, amit már azelőtt ne tudott volna. A nyilvánvaló cél más volt: alaposan ráijeszteni a diáklányra és általa a többi egyetemistára. No persze nem azért, mert másképp gondolkodik, mint Berecz János. Gondolkodni szabad, csak beszélni, cselekedni nem.

Ámbár... a rendőrségen aztán megnyugtatták Diószegi Olgát: nem bűn az, ha valaki ellenzéki, csak ellenség ne legyen. Az ünnepi emberrablás áldozata, a személyi szabadságában jogos ok nélkül tíz órán át korlátozott diáklány, aki étlen-szomjan volt kénytelen tünni ezt a lelki macerát, eddig talán még ellenzéki sem volt. Az állambiztonsági emberei mindenesetre megtették a tőlük telhetőt, hogy aranybúrába csomagolják az ünnepi emberrablást.

Az úgy méltó befejezésül ide kívánczik még egy hír: Nyáry Mihály bölcsész-kari KISZ-titkár "ezek után" úgy döntött, hogy az Égtájak között többé ne jelenjen meg. Hat szám elég volt.

A március 15-i budapesti rendőrakció visszhangja

Itthon és külföldön élénk visszatetszést keltett a rendőrség durva fellépése a fiatalok spontán hazafias tüntetése ellen.

A nyugati lapok késedelem nélkül beszámoltak az eseményekről. A londoni rádióban Krassó György /személyes budapesti értesülései alapján/ még 15-én este ismertette a történeteket, bár az adás időpontjában még nem volt tudomása a legsúlyosabb fejleményekről, az esti tüntetés szétveréséről és az ennek kapcsán történt őrizetbe vételekről.

A főváros fiatalsága, főleg pedig a diákság körében szeltében-hosszában felháborodással tárgyalták a történeteket. Lapunk zártakor még nincs hírünk arról, mi történt az őrizetbe vett személyekkel /csak Diószegi Olga és Jakab Lajos esetéről tudunk, őket 15-én este szabadon engedték a főkapitányságról/. A társadalmi tiltakozásról is csupán hiányos és előzetes értesítéseket közölhetünk; következő számunkban – remélhetőleg – részletesen tudósíthatunk róla.

Most csak ennyit:

- A fiatalok körében Március 15. Mozgalom aláírással kemény hangvételű tiltakozó nyilatkozat jár kézről kézre.
- A rendőri akció által közvetlenül érintettek tanácskozáson beszélték meg a szükségesnek látott lépéseket.
- A demokratikus ellenzék demonstratív állásfoglalásra készül.
- Az Írószövetség kebelében többen egy memorandumot szerkesztenek a kormányzathoz, melyben aggodalmuknak kívánnak hangot adni.

3. számú dokumentum: A március 15-i budapesti rendőrakció visszhangja. *Demokrata* 1986/4, 3.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.26.1. Szamizdat, 64. doboz, 3. ő.e.

Az amerikai külügyminisztérium állásfoglalása

Március 20-án a washingtoni külügyminisztérium a szóvivője útján hivatalosan aggodalmát fejezte ki a március 15-i budapesti spontán tüntetés rendőri szétosztatása miatt. A nyilatkozat rámutatott: a magyar hatóságok az elmúlt években nem tanúsítottak ilyen fokú türelmetlenséget. A szóvivő hangoztatta, hogy a szabad tüntetés és véleménynyilvánítás joga a helsinki megállapodások értelmében is megillet minden embert, ennél fogva a magyar hatóságok minden olyan lépése, amely ezt a jogot korlátozza, kétségessé teszi a magyar kormány aláírásának és egész kötelezettségvállalásának hitelet.

4

A külügyminisztériumi állásfoglalás külön kitért a Nagy Jenőnél és Gadó Györgynél lefolytatott rendőri házkutatásokra és az ezekkel járó elkobzásokra, illetve bírságolásokra. Felhívta a magyar hatóságokat, hogy tartózkodjanak a másképpgondolkodók további zaklatásától.

Lapunk véleménye szerint a legutóbbi időben megszorodott rendőri intézkedéseket, amelyek első szembetűnő mozzanata a Duna Kör február 8-ára tervezett megmozdulásának betiltása, illetve szétosztatása volt, összefüggésükben kell értékelni. Tendenciájuk: a politikai elnyomás fokozása. Az amerikai nyilatkozat súlyát is ebben az összefüggésben kell felfogni.

4. számú dokumentum: Az amerikai külügyminisztérium állásfoglalása. *Demokrata* 1986/4, 3-4.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.26.1. Szamizdat, 64. doboz, 3. ő.e.

Nyilatkozat

Nagy nemzeti ünnepünk 138. évfordulójának előestéjén azzal az aggodalommal teli kéréssel fordulunk demokratikus hagyományaink őrzőihöz, hogy határozott, egységes tettekkel szálljanak szembe a fokozódó rendőri elnyomással.

Függetlenségi mozgalmaink elveinek szellemében tiltakozunk a legutóbbi időkben lezajlott sorozatos házkutatások és zaklatások ellen. Ugy érezzük, növekvő veszély fenyegeti évek során kialakult demokratikus alapintézményeink működési feltételeit.

A független könyvkiadás szerkesztői és terjesztői ellen folytatott hajsza alapjaiban ellenkezik az egyetemes emberi és polgári jogokkal, ezen belül a sajtószabadság jogával.

Ez év eleje óta közel tíz alkalommal zajlottak házkutatások, melyek során mintegy ötvenezer forint értékű sajtóterméket és nem pótolható kéziratokat foglaltak le, illetve semmisítették meg. Az eljárások során csaknem hússzezer forint bírságot szabtak ki a cenzúratörvény megszegőivel szemben. Ez az összeg várhatóan emelkedik, hiszen újabb sajtórendészeti eljárások vannak folyamatban. Húsz-harminc személyt nyílt razziák során motoztak meg, kutattak át. A könyvkiadók, szerkesztők és terjesztők folyamatos belügyi zaklatásnak, utcai követésnek vannak kitéve.

Ismételten tiltakozunk az erőszak arroganciájának ezen hétköznapi seregszemléje ellen!

Az ismert események tükrében joggal félünk, hogy gondokkal terhelt országunk a karhatalom "body-building" szalonjává változik, hiszen az úgynevezett "szocialista demokrácia" nem nyílt és őszinte jogi garanciákon, hanem "érdem szerint" odavetett jogokon alapszik.

Az egykori március szabadságharca kötelez bennünket. Nem feledhetjük, hogy a nép az utca ünnepét államosított, militáns ünnepekké változtatták. Az állami erőszak nyílt demonstrációja folyik ezen a napon is, megfélemlítve békés, jó szándékú társadalmi kezdeményezéseket.

Régen volt ilyen tavaszunk! Növekvő nyomor, csőd, infláció mindenütt! A bizalom talán még fellelhető maradványait gumibottal veri szét a felelőtlen hatalom. Cínikus "bölcsességével" 56-ra hivatkozik. Ebben a fokozatosan romló, kiszámíthatatlan helyzetben kérjük a vajúdva születő magyar demokrácia minden igaz barátját: kísérje fokozott figyelemmel sorsunk és küzdelmeink alakulását.

Budapest, 1986. március 10.

I N C O N N U
művészeti csoport

TIZENHAT ÉVE ...

Bátorító, vidám mosolyok fényében fürdőzni húsz évesen: könnyű. Vagy ez talán az igazi művészet? Észre sem vennem, oly magátólértetődő, ha nem figyelek annyira. De már 15-én valami érzik, "lóg a levegőben". Fél kilenc fele indulok a városba. Alig látok járdát, az első egy lány kabátjáról integet a villamoson. Az Astoria aluljáró lépcsőjén nyérnyi szalagszokrokkal találkozom. Nem didergek egyedül tovább. Egy borostás férfi szik mellém. – Ne haragudj! – gurgulázik föl a pálinka benne. – 44-es kommunista vagyok. – motyog: – Köszönöm, nem haragszol? – üres hajtókáját veri. – Ugyan.

Korán van, a tejivóba reggelizni. Néhányan ácsorognak ott "zászlódiszben". Literes korszakban tej előttük és néhány kifli. Kifélé nézdegélnék, akárcsak én. Alig hallok a kizáruló nőt: – Mikor mennek? – Nemi aggodalom borong hangjában. Vájlrándítás a felelet. Vagy

A múzeumkertben egyenruhások sétálgatnak, senki más. Szürke falanszban munkásoknak, balra az ifjúgárda kékellik. Fél liter kakaót kérek és két kiflit. Zúllott, kétes. De korai még – a Kálvin térre indulok, aztán gyalog a Petőfi szoborhoz. Ritka randa művek. Legkevésbé az ágaskodását szeretem, hazug. Az egyetem árka alatt egy kis csapat izgatott. Leányzó. Merre járnak a többiek? A szoborhoz kerülök. Három csoportban rendőrök, munkások, ifjúgárdisták. Az előbbieket békés civilnek maszkírozottan – simára borotvált arc, gondterhelten homlok. Felöltőjük zsebéből adóvevő antennája lóg ki. Reverjükön pedig sajtolt műanyag kárda, a forgó helyén ügyesen bedolgozott kis Lenin-fejjel. Vagy ez már a következő év volt? Megcsal az emlékezet.

Elmegyek, megnézem a műszakisokat. Teles csönd Budán, csupán a rakparti főbejárat előtt parkol egy URH-s kocs. A környék kihalt. Villamossal rázódok vissza a Múzeum körútra. Háromnegyed tíz. Már sűrű sorokban a polgárok. A kerítés kétoldalán pirosával jórögznek a rendőrök. Sorra érkeznek a buszok, hozzák a gyárak, üzemek, hivatalok nyújtózó küldöttjeit. Az órájukra pislognak, aki teheti eloson bevásárolni, inni. Többségük a főnök látókörében marad. Volt munkatársammal egymást faggatjuk: mi lesz? Ugy hallotta egy medikustól, hogy az egyetemisták nem jönnek. Várunk. Lassan rendeződik a tömeg. A szótlan idősebbek balra, ácsorogva, kissé mogorván, a fiatalok kokárdásan jobbra. Középen az Arany szobor takarásában egy zenekar indulót puffog. Felöltük a lépcsőt ifjúgárdisták szállták meg, azok, akik jövőre zárt alakzatban tüntetnek majd a rendőrök kétszeres véd fala mögött. "A párt és a KISz győzelemre viszi!"

A költő mellé tolakodott a televízió ormótlan kamerája. Félucatnyian buzognak körülötte. Barátom veregeti a vállam. – Mi lehet a Petőfi szobornál? – Mind aggodalmas a kérdés. Nő a levegő töltése. Pattognak a szikrák. – Mi lehet a Petőfi szobornál? – Valamit mesél a mohácsu busójárásról: beátfeszítvállá alakult. Nem értem, nem is érdekel, egyikünkben sincs elég türelem megtárgyalásához. Tíz előtt öt perccel futólépésben indulunk a szoborhoz.

Még elcsipjük Bessenyei utolsó szavait, és már koszorúznak is. Mire kifújom magam, vége a hivatalos programnak. Elpattogtatnak néhány indulót, s recseg a figyelmeztetés: az Ünnepszék befejeződött. Nem mozdul senki néhány hivatasos megemlékezésen kívül. Három-négyszázan lehetünk legföljebb. Csupa hosszúhajú, diák kinézetű fiatal. Kettes, hármas csoportokban állodogálunk. Ott téblábolnak a rendőrei is. Mindenki vár. Valami lesz. Ki számítatatlán, hogy mi. Innét-onnét újak szivárognak elő. Lassan tömörül a tömeg. Először furakszom a második sorba. Az elsőt nem tartom illendőnek. Ovodások szavainak, énekelnek s papírszálkával tüzelik tele a gyepet. Valaki fényképezni szeretne, erre leguggolunk

IV.

Nevetés fogadja a tornagyakorlatot. Néhányan kilépnek, letesznek egy-egy szálf virágot. Vörös szegfű – szála tizenkét forint –, nemzetiszín szalaggal átkötve. A hóvirág olcsóbb, szinte havazik.

Versenyt kattognak a gépek. Sok fciós van: ilyen is, olyan is. Már elmúlt fél tízenegy. Valameylest megnyugodtam. Békén álldognak. Nem tudok róla, utólag ismerem föl: először e pillanatokban élvezem a világot. Izgalmam elmúlt, komótosan szemlélődöm. Tülfelől mintha a zavar hullámai verődnének. Ifjúgárdisták sorakoznak fel a köpárkányokon. Rendőrök tereinek le a füves kis szigetről. Választhatok a partfal és a város szegélye közt. Az utóbbi mellett döntök. – Ne tartsák fel a forgalmat! – ripakodnak ránk, s tuszkolnak a járdára. Alig férünk. Szívesen elzavarnának, de nincs ürügyük rá. Hallgatunk – nem úgy, mint előbb a szigeten. Fenyegetően nagy a csönd. Idegesen jönnek-mennek egyenruhás futárok. Csönd, várakozás. Valaki a háttam mögött halkán énekelni kezdi a Himnusz. Akár a vadra fülel vizslak, megfeszülünk. Újabb és újabb hangok kapcsolódnak be. Zeng a tér. Magunk se hiszünk a fülünknek, ezek mi volnánk? Fölcsap a jókedv. Kossuth-nóták következnek. A Talpra magyar!-t szavaljuk. Az első szakasz még csak-csak sikerül, aztán teljes a káosz. A fele nem ismeri a további passzusokat, a másik meg összekeveri. Szégyelljük magunkat! – csattan föl egy önkritikus hangja. Szégyenkezem. Az énekek túl rövidek, a második refrénnel rendre elakadnak. Kinos.

Áthajózom a túloldalra. Végig ülnek a korláton és fényképeznek. A hid felől ismét megindul egy dallam. Szemből Trabant ropogtat be, motorháza nemzetiszínnel behúzva, ablakából hatalmas lobogó fíckándozik. Vastaps jutalmazza produkcióját. Egy rendőr noteszt húz elő, följegyzi a rendszámot. Füttty. Taktikát változtatnak. Az imént még ifjúgárdistákat sorakoztattak föl a szegélyen, majd sebesen rendőrökre cserélték őket, amikor látták: némelyiken kokárda van, sőt egy lány közülük velünk énekel. Most levonulnak. Abban a hiszemben, tán mi is eloszunk akkor. Tévedtek, ha így gondolták. Megszálljuk a szigetet és tovább énekelünk. Egyre forróbban, hangosabban. Megint erre durrog a Trabant. Lestoppolják, igazoltatás. Éles füttyszó. A tömeg figyelme és eleven súlypontja odatolódik. Néhányan fölkapaszkodnak a szoborra is, a visszatérő rendőrök leszállítják őket. Nem látom, hogyan. Később hallani: rúgdosással. Napokig töprengem utána, mit tennék a helyükben. Nem tudom, hiszen így tiszteljük, amit koszorúzunk. De hogyan tisztelhetnénk másként az emlékművet?

Munkásőrök jönnek és felállnak laza láncba. Öt perccel később hátra arc, elvonulnak. Odaát most nagy lehet a zűr. A vezetők szerint a nagyvilágban, Kádár Lengyelországban, nincs, aki parancsoljon. Végre elhatározásra jutnak. Ismét megindulnak a munkásőrök, ezúttal zárt alakzatban. Előrenyomulnak és elfoglalják a szobor környékét. Látszik rajtuk, készülnek valamire. – No, menjünk! – szakad ki belőlünk, s egyszerre indulunk meg jobbra, a festi Barnabás utcán. Otthagyjuk a nehezen kimódolt oszlatási terv kivitelezőit magukra. Csalódottan állnak. Nevetgélünk. Az autósok közben türelemmel várják átkelésünket, csupán egy kis zöld Polski Fiat vezetője tülköl. Néhányan feléje kanyarodnak, s a volánt bámulja hirtelen támadt érdeklődéssel.

A Százévesnél balra fordulunk. Micsoda hiba! Miért vonulunk át a szűk és két végén könnyen lezárható Galamb utcán? Bosszankodom, de megyek. Szerencsére a rend őreit is meglesi az irányváltás, baj nélkül kijutunk a csapdából. A Duna szálló mellett sétálunk már. Énekszó, taps. Egy hatvan körüli néni velünk tapsol. Elmúlt a félelem. Egyszerűen meghalt. Ebből jó kis futás lesz! – profétál valaki és fűtyürészve jön velünk. A felelőtlen, kétéselemek rendben vonulnak. Sehol semmi galiba, nincs egy rossz szó, gyalázkodó gorombaság. Miért is lenne? Kossuth-nóták, Himnusz, Carmagnole, Marseillaise. Aki csak egy kis balhéért

V.
csatlakozott, az is a fegyver büvörébe kerül. Ez volna az annyit emlegetett nyárfőszár? De ki terel bennünket? Megyünk és élvezzük a hangunkat. Énekelünk. Jó tünnet! Az együvé-
tőzés örömét érzem, vagy a szabadságét? Egy pároska hirtelen visszafordul a tömegben. Főleme-
lik a kezüket és a lány tele torokból kiabálja: "Szabadság, szerelem – e kétő kell nekem!".
1973-at írunk és a szívünk mélyén valamennyien híppik vagyunk. Kibuggyanó boldog nevetés és
taps. Barátok lettünk, udvariasak egymással. Lefoszlik tekintetünk a tartozkodó idegenség.
Mint jó ismerősöktől, kedves mosollyal kérnek elnézést a lányok, ha a lábukra lépnek.

A tervezőintézet ablakai zsúfoltak. Integtetnek, integtetünk. Megint egy indokolatlan
kanyar a korzóra. Szép, szabályosan a járdán vonulunk, nincsen ok belénk kötni. Olykor elhú-
z mellettünk egy rendőrkocsi. Néhányan a rakparton folytatják, kész örület. De az élen haladók
a József Attila utcát sem merik megkockáztatni, így a Bli előtt menetetünk el. Nem értem a lo-
gikát. Előremegyek, hogy megnézzem, ki irányít. Egy agilis ifjú az, bőrkabátban, karján széles
nemzetiszín szalaggal. – No, ezt hamar lekapsolják! – szólal meg mellettem bölcsen a barátom.
Rábólintok. A kapus röhög és tiszteleg.

Elhúzódik a menet, az élvonalban már alig öten megyünk egy sorban. Hiba, amit nem
mulasztanak el kihasználni. Rendőrautó vág elénk a sarkon. – Oszolni! – ugrik ki ordítva egy
hatalmas zsaru. – Erre oszoljunk! – replikáz a bőrkabátos, s most már oszolás címen haladunk
tovább. Mögöttünk az óriás gumibotozni kezd. Egy srác fényképezi. Nekiront és betuszkolja a
kocsiba. Nem tudunk segíteni, a tömeg nyom előre az Akadémia utcán. URH-s járőr kerül elé-
bünk. Jámboran követjük is az Arany János utcáig. Ott elfordulunk. A vezető jó ideig gurul
még, időbe telik, mire feleszmél. Gyorsan visszatolat, de addigra már a szörnyiségesen mo-
dern irodaépület tövében vonulunk. Az ablakok nyitva, ott csüng az egész hivatal. Integtetünk
s a korábbi taktikát követve a Tükör utcába térünk. Másodszor nem jön be a trükk. Rendőrkocsi
elől, hátul, oldalt, mindenütt.

– Énekeljünk! – riad valaki. – Maradjunk együtt, ez a legfontosabb! – tanácsolja a
másik, de akkorra már a nyakunkon a karhatalom. Meszkalinos-vad tekintetek, eltorzult arcok.
Tébolvultan ütnek, vernek, nem nézik: ki az. Mintha nem lennének maguknál. Középről leszori-
tanak a falhoz, ott csépelnek tovább. Elöttem fejbevágnak egy fiút, beleszedül szegény. Ugy
kapjuk el a karját. A gömbölyödő pocakú kismama sem marad sértetlen. Barbár tombolás, vérsza-
gú lehetetek. Menekülünk. A keresztutca szemközti járdáján megállok. Mindenfelől rendőrök,
fogalman sincs, merre futott a tömeg. A Bajcsy felől egy újabb osztag közelít rajvonalon. A
mellettem pihegők futásnak erednek. Maradok az ácsorgók között. Egy idősebb férfi hangosan
méltatlankodik: – Mégiscsak dísznőség, hogy ezeket a gyerekeket ütik! A nők halkán sopánkod-
nak. Áthalad rajtuk a rajvonat, és eltűnik. Utánuk indulok, de az Akadémia környéke már szür-
ke és kék színekben pompázik.

Este virágerdő a szobor körül és papírzászlók erdeje. Egy vörös is akad köztük. A mel-
lettem nézelődő fiú észreveszi, pedánsan lehajol, kihúzza, széttépi. A szegély mentén csoda-
szép állami tulipánok. Néhány koszorú. Főlöttünk a költő biedermeier szobra az égbe néz.
Vagy szégyell alátekinteni?

SNEÉ PÉTER

Az idei március

Február közepétől fokozódó intenzitású rendőrhatalósági követések, megfigyelések, kellemetlenkedések szenvedő alanyai voltunk. Már reggel, bármelyik irányba is indultunk el, azonnal, kevésbé vagy jól észrevehetően civilruhás nyomozók ragadtak ránk. Buszon, metrón, állandóan, egymást váltva igyekeztek nyomunkba maradni. Előfordult többször is, hogy a szokásos közlekedési útvonalainkon már valahol vártak ránk. Ha taxiba ültünk, azt követték autóval. Este, hazaérkezéskor, már újból az utcában, a kapuval szemben ácsorogtak. Esténként a lépcsőházba is utánunk vagy barátaink után jöttek. Március 15-e közeledtével érezhetően növelték a ránk küldött követők létszámát. Mindig új embereket azonban ők sem tudtak mozgósítani, így számunkra is egyre könnyebbé vált felismerésük. Március 11-én Talata Józsefet, 12-én Bognár Mikoltát és Bartók Gyulát keresték meg az Állambiztonsági Hivatal nyomozói, és félig burkoltan, félig nyíltan megfenyegették őket március 15-ével kapcsolatban. Ugyanekkor /március 11-én/ házkutatást hajtottak végre az ellenzék három tagjának lakásán, Nagy Andrásnál, Nagy Jenőnél és Gadó Györgynél.

- 24 -

A március 15-i független felvonuláson 2-3 ezer fiatal vett részt. A gyülekezés 10 óra körül kezdődött a Petőfi szobornál. A rendőrautók, rendőrbuszok felvonulása már nyolc óra tájon megindult. A videó berendezéseket a szemközti, átépítés alatt lévő, förlálványozott ház ablakaiban helyezték el, gondosan álcázva. Az Erzsébet-hidról is fényképezték és filmezték az események résztvevőit. Fél egykor indult a menet a Kossuth tér felé. Utközben a tömeg márciusi dalokat, népdalokat, és a Marsailles-t énekelte. A Kossuth téren Gadó György szólt a fiatalokhoz. Kifejezte reményét, hogy megvalósulnak a forradalmi eszmények és a demokrácia győzni fog. A Batthyány örökmécsesnél szintén ő beszélt. Összehasonlította a két kivégzett magyar mártír miniszterelnök történelmi szerepét, és a tömeggel egyetértésben követelte egy Nagy Imre emlékszobor felállítását. A beszéd befejezése után barátai és ismerősei gyűrűje vette körül azonnal, nehogy a rendőrök elvigyék. Erre a védelemre azért volt szükség, mert az ünneplő tömeg közé a tavalyinál is több civilruhás rendőr furakodott. A Margit-hidon meglepetést, de nem örömet okozva, a tüntetők között váratlanul felbukkant Berecz János népszerűtlen figurája. Kinálta magát a nyugati fotóriporterek felvételeinek. A Bem szobornál Pákh Tibor mondott emlékbeszédet, melyben követelte a haza függetlenségének helyreállítását, a szovjet csapatok mielőbbi kivonását. A felvonulás a Batthyány téren lévő Kölcsey szobornál ért véget.

A tavalyi súlyos rendőrségi provokációk és atrocitások ellenére is nagy tömegben jöttek el az emberek. Az idén a rendőrség tartózkodott a nyílt beavatkozástól.

Egy lépéssel előre jutottunk hazánk legnagyobb ünnepének méltó megtartásában.

Meg kell jegyeznünk, hogy a '86-ban alakult Március 15. Polgárjogi Mozgalom kezdeményezője és egyik alapító tagja, Keszthelyi Zsolt, mint már írtuk, idén már nem lehetett köztünk, mert három héttel március 15-e előtt letartóztatták szolgálatmegtagadás címén.

POLGÁRTÁRSAK!

Azzal a kéréssel fordulunk Önökhöz, hogy erkölcsi és anyagi közreműködésükkel támogassák művészeti közösségünk kezdeményezését, amely nemzeti hőseink emlék- és sírkertjének létrehozására irányul. Az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc mártírjainak temetésére 1989. június 16-án, a rákoskeresztúri köztemető 301-es parcellájában kerül sor. A szertartás védnökségével megbízott szervezetek –

a Magyar Politikai Foglyok Szövetsége és a mártírok hozzátartozói – az INCONNU csoporthoz fordultak azzal a megtisztelő felkéréssel, hogy állítsunk a mindeddig jeltelen sírhantokra emlékoszlopokat, faragjunk a kivégzett hősök tiszteletére kopjafát.

Kezdeményezésünk költségei az előzetes számítások alapján – 350 kopjafa esetén – megközelítőleg 300 000 forintba kerülnek.

Az adományozók névsorát a sírkert kiemelkedő pontján feltüntetjük, kifejezve személyes megbecsülésünket, jelezve a folytonosságot és összetartozást '56 eszméinek egykori és mai képviselői között.

Olyan alkalomról van szó, amikor erőnkhez mértén kifejezhetjük politikai meggyőződésünket és hovatartozásunkat, mert az 1956-os áldozatok valamennyiünk hozzátartozói, akik a magyar függetlenség ügyét, amiért meghaltak, szent ügynek tekintették.

Adományainkat kérjük az alábbi címre eljuttatni:
Molnár Tamás
Széchenyi rkp. 7. V. em.
Budapest H-1054 T.: 323-432

INCONNU
Független Művészeti Csoport

9. számú dokumentum: Rendezői kártyák Nagy Imre újratemetésének rendezvényéről.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.20. Nagy Imre újratemetése, 57. doboz, 93. ő.e.

10. számú dokumentum: Az Emberi Jogok Magyar Ligája meghívója a párizsi Père Lachaise temetőbe. In: Levelek Lezsák Sándor részére Nagy Imre újratemetésével kapcsolatban. Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.4.3.2.1.4. Lezsák Sándor, 10. doboz, 2. ő. e.

"BECSÜLETADÓ"

ALAPITVÁNY A MAGYAR KULTURA FEJLESZTÉSÉRE KÜLFÖLDÖN
 FONDATION POUR LA CULTURE HONGROISE EN OCCIDENT
 STIFTUNG ZUR FÖRDERUNG DER UNGARISCHE KULTUR IM AUSLAND
 BÄZEL/BALE/BASEL

A NEGYEDIK NAGY IMRE DIJ ÁTADÁSA PARIZSBAN 1988 JÚNIUS 16.-án.

Luka László az Alapítvány Intézőbizottságának elnöke a díj átadásakor a következőket mondotta; Fejtő Ferenchez, az Emberi jogok Magyar Ligája elnökéhez fordulva:

Kedves Feri Bátyám,
 Kedves ünneplő közönség,

Az 1981-ben, a Forradalom 25. évfordulóján alapított NAGY IMRE DIJ-at ez alkalommal negyedszer ítéli oda az Alapítvány a magyar kultúra terjesztésére külföldön – röviden a BECSÜLETADÓ – Intézőbizottsága. Másodszor fordult elő, ha nem tévedek, hogy a díj odaitélését egyhangúlag, mind a nyolc intézőbizottsági tag javasolta, mert az Emberi Jogok Magyar Ligája a mai tétével a magyar demokratáknak, azok vértanúinak, a magyar demokratikus mozgalomnak, azaz a Nemzet politikai kultúrájának emelt szobrot.

A Père Lachaise-i temető üres sírjában több tizezren fekszenek, mondotta ma délelőtt Méray Tibor beszédében. Valóban több tizezren. S mint Sulyánszky Jenő is egyértelműen hangsúlyozta, Nagy Imrét és társait sajnos nagyon sokan megelőzték. Es nem csak 56 és 58 között. 1956 előtt is. „Ugyanazért”, amiért Nagy Imre és társai és a többi megtorló per áldozatai az életükkel kellett hogy fizessenek; a magyar nemzeti függetlenségért, az alapvető emberi jogokért, a magyar demokráciáért való kiállásuk, vagy földalatti harcuk, meg-nem-alkuvásuk miatt.

Az Alapítványt oroszlanrészben volt politikai foglyok támogatják. Az Intézőbizottság nyolc tagjából öt-öt ítéltek el 1949 és 1953 között; egyet halálra, aki négy hónapot töltött a siralomházban, míg kegyelmet kapott. Mi, akik a bitófák ácsolását hallótávolságból ismerjük, talán mi tudjuk legjobban, hogy mekkora utat kell megtennie annak, aki a proletárhatalom birtoklásától a köbányai Gyűjtőfogház akasztófájáig jut el.

Akik mindig is demokratikus politikai elvek alapján gondolkoztak, akiknek a párt-diktatúrasohasem lett elfogadható, azok Kovács Bélától Szabó Zoltánig és Kovács Imréig mindig is a demokrata fronton álltak be maguk a politikai harcban. Azok, akik emiatt az életüket vesztették, azok is ott fekszenek, mind, az üres sírban. Öhözük jutott el tulajdonképpen lassan társaival Nagy Imre 1953-tól 56-ig. S visszavonhatatlanul mártirhalálával 1958 június 16.-án. Egy kritikus szellemi kör, az úgy nevezett Nagy-Imre-kör megtért a demokráciához, s a magyar függetlenségért küzdőkhöz. Így jutott a magyar kommunista mozgalom egy lényeges szárnya közös nevezőre a demokráciáért küzdő politikai rabokkal, a recskiekkel, váciakkal, a gyűjtőösökkel, a kalocsaiakkal. Es a demokratikus emigránsokkal. Azaz azokkal, akik a magyar demokratikus közéletért, függetlenségért, parlamentarizmusért harcoltak, míg el nem némitották őket: Pfeiffer Zoltán, Jaczko Pál, Kővágo József, Varga Béla, Sulyok Dezső, Kéthly Anna, Varga László... százan és százán voltak az országházi képviselőink, s ezren és ezren a magyar politikai élet elkötelezettjei.

Kamenjemet, Bucharint húsz évvel Nagy Imre előtt végezte ki a Párt. Őket éppen napjainkban rehabilitálják. Talán ez így is van rendjén a Pártban. Nagy Imrét is rehabilitálhatja a Párt, de ki nem sajátíthatja. A magyar demokratikus szemlélettől többé vissza nem veheti, el nem választhatja. Mert Nagy Imre a magyar politikai pluralizmus szövegírója és szervezője lett 1956-ban.

Ennek a megfontolásnak az alapján javasoltam 1981-ben az Alapítvány Intézőbizottságának hogy a meghirdetett díjat Nagy Imréről nevezze el. S örömmel adom át a 4. díjat Fejtő Ferencnek, az Emberi Jogok Magyar Ligája elnökének.

11. számú dokumentum: A negyedik Nagy Imre-díj átadása Párizsban.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.5.2.1.1.1. MDF Nemzetközi Kapcsolatok Bizottsága, 17. doboz, 7. ő.e.

STOP

Nagymaros

A Dunának, mely mult, jelen s jövő, egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyeket ősünk vívtak, békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.

József Attila, A Dunánál

KEDVES MAGYAR BARÁTAINK!

Reménytel és aggodalommal várunk m, osztrák Zöldek, a magyar Országgyűlés szeptember közepi döntésére a nagymarosi vízierőmű ügyében. Reménytel, mert ez a döntés a magyar közéletben évezteif örvendetes demokratizációs folyamat közepette születt. Aggodalommal, mert Magyarországon évekig tilos volt beszélni a csehszlovák-magyar közös vállalkozásról, költségeiről, hasznáról és környezeti következményeiről. Ma is akadályozzák a teljes információt és az erőmű teljes mértékben szóhoz. A magyar hatóságok még nem is olyan régen gumibottal próbálták megakadályozni a titalkozási Nagymaros ügyében. Csak

az utóbbi időben enyhült valamelyest a nyomás és ugyanakkor a magyar sajtóban megszaporodtak a cikkek és észrevételek a bős-nagymarosi víz-lepcsőrendszer gazdasági és környezeti káraitól.

A magyar gazdaságot évtizedeken át rosszul irányították - ezt Önök is érezték. Most a magyar kormány újabb, súlyos anyagi terhekkel járó vállalkozásba kezd, amely egyúttal a környezetet is veszélyezteti. Ha felépül a bős-nagymarosi erőműrendszer, károsodik a környék növény- és állatvilága, kultúrája, romlik az ivóvízellátás és magyar falvak kerülnek veszélybe.

M, osztrákok is felelősek vagyunk ezért. Kormányunk és több osztrák bankok pénzügyileg támogatja a Nagymaros-tervet. Önök, üzleti érdekeiről teszik ezt és nincsenek tekintettel se Magyarországra válságos helyzetére, se a természetet fenyegető veszélyekre.

Magyarországnak ebből a vállalkozásból nem lesz számottevő haszna. Az osztrák hitel (10 milliard schilling) fejében 2016-ig kell áramot szállítani Bécsnek. Az erőmű temelése ezt nem fedezi. Nagymaros tehát gazdaságilag

nem hajt hasznát, a természetre pedig káros. Ezt ma már egyre több tudós, természetbárat és politikus is hangoztatja Magyarországon.

Nekünk osztrák Zöldeknek már sikerült megakadályoznunk környezetkárosító építkezéseket. Szivünkön viseljük a Duna sorsát, meghozza nemcsak osztrák területen. Ugy érezzük, felelősek vagyunk az újjászülő magyar demokrácia iránt. Ennek a demokráciának egyik próbája a Nagymarossal kapcsolatos döntés lesz.

FOGJUNK ÖSSZE A DUNÁÉRT, FOGJUNK ÖSSZE A DEMOKRÁCIÁÉRT!

A két nép marad. A jövő nemzedékre ráterheljük mai döntéseink súlyát. Közös felelősséggel a döntéshozóink elkövetetnek most valami nagy ostobaságot, amely cselekedetnek az okosságáról maguk sincsenek meggyőződve. Elkövetetik csak azért, mert nem tudták a kis érdeket a nagy érdektől, a becsületet a frázistól megkülönböztetni.

Konrád György

**TÜNTETÉS BUDAPESTEN A NAGYMAROSI VÍZLEPCŐSŐ ELLEN
1988, szeptember 12. 17 óra. Vörösmarty tér.**

GRÜNEN
ZÖLDEK

A ZÖLDEKNEK ezt a röplapját a

Zöldek Művelődési Műhelyének anyagi támogatásával nyomták ki.

A kormány átfogó helyzetelemzést és tájékoztatást ígért — ehelyett felgyorsították a nagymarosi építkezést.

ISMÉT BECSAPTAK MINKET!

Hamisan tájékoztatják a lakosságot, hiányos és eltorzított információk segítségével győzik meg az amúgy is manipulált parlamentet, hogy a kormány álláspontja mellett döntsön. Tőlünk együttműködést várnak, ugyanakkor a népnek nincs joga dönteni.

KÖVETELJÜK EZT A JOGOT!

IRJÁK KI A NÉPSZAVAZÁST!

Még mindig nem késő!

1988 szeptember 12-én

TÜNTETÜNK A VÍZLÉPCSŐ ELLEN!

Gyülekezés 17.00 órakor a Vörösmarty téren.

Innen a Parlamenthez vonulunk átadni közös tiltakozó nyilatkozatunkat.

Megkérdezzük: ki vállalja személy szerint a felelősséget a történelmi Duna-kanyar, a Szigetköz és Európa legnagyobb ivóvíztertalékának tönkretételéért, napi 5-10 millió forint felelőtlen elposzolásáért?!

KÖVETELJÜK A NAGYMAROSI ÉPÍTKEZÉS AZONNALI LEÁLLÍTÁSÁT! KÖVETELJÜK A NÉPSZAVAZÁST!

NAGYMAROS BIZOTTSÁG: Bajcsy-Zsilinszky BT Környezetvédelmi Csoport, Duna Alapítvány, Esztergomi Kulturális Egyesület, Fényes Szellők Baráti Kör, KOKO Eszperentisták Nemzetközi Természetvédelmi Társasága, Magyar Írók Szövetsége Örley Kör, Szentendrei Petőfi Kulturális és Hagyományörző Egyesület, Népszavazást Kérők Csoportja, 4-6-os Tűzoltó Duna Kör, BME Zöld Klub, Jurta Környezetvédelmi Csoport, Duna Barátai, Szabad Kezdeményezések Hálózata, Független Jogvédő Szolgálat, Rádav Klub, Pécel, Rakpart Klub, SZETA (Szegényeket Támogató Alap), Magyar Demokrata Fórum, FIDESZ, Klubtanács, FIDESZ Jogászcsoporth, FIDESZ Munkácsocsoport, Kelet-Nyugat Párbeszéd Hálózata Kör, SALOM, INCONNU Művészcsoporth,

NE RÖGÖK ADJA TOVÁBB
EZT A LAPOT!

13. számú dokumentum: Felhívás tüntetésre.

Lakiteleki Rendszerváltó Archívum, MDF korai időszakának iratai, 1.17. Bős- Nagymaros, 56. doboz, 50. ő.e.

Még nem késő !

Európával Európáért

Bős-Nagymaros vízlépcső bőszi részének befejezése és üzembe helyezése Doborgaz, Vajka, Bodak s az egész Csallóköz életét megkeseríti, és veszélyezteti egy európai jelentőségű flóra, fauna és vízkészlet létét is. Ezért

1990. február 3-án 14,00 órakor

csehszlovák, magyar és osztrák részvétellel Hainburg-Pozsony-Somorja-Bős-Komárom vonalon a Duna folyását követve, az elretentő gáton keresztül nemzetközi élőlánc alakul ki, mely követeli a munkálatok azonnali leállítását és egy egyszerű, komplex, emberszabású megoldás kialakítását, hogy

- végre az ország egész területén leállítsuk ezt a környezeti, létünket veszélyeztető, torzul értelmezett műszaki forradalmat.,

- évek múltán nyugodtan nézhessünk gyermekeink, szomszédaink szemébe.,

- a GÁT ne legyen gát közöttünk.,

ne csak a "Mariahilferstrassén elköltött schillingjeinkkel" kerüljünk vissza Európa előttünk is megnyílt házába.

Legyünk összekötő láncszemek mi is - Európával, Európáért !

A KOORDINÁCIÓS BIZOTTSÁG

Információk: tel: 0708/22-41

16,30-21,30 óráig.

TÖRTÉNELMI KÉZFOGÁS A HÍDON

Komárom városunkat a történelem kettészakította. A település lakosait azonban a közös múlton túl több minden összeköti. A közös pontokat megfogalmazva Észak és Dél Komárom ellenzéki szervezetei elhatároztuk, hogy közös demonstrációt rendezünk

1990 január 26-án este 19.00- kor
a Komáromi hídon.

Pontjaink:

- 1) A két Komáromot nyilvánítsák testvérvárossá, engedjenek szabad utat a kultúra és eszméáramlásnak, szűnjön meg a határon a határőrségi és vámkezelési procedúra. Szereljék le végre Magyarország és Csehszlovákia között is a " szögesdrótot ", kezdjék meg az Európa - ház ránk eső részének építését !
- 2) A két városnak egyaránt gondja a szovjet hadsereg helyi jelenléte. Követeljük, hogy ezek a csapatok haladéktalanul hadják el Észak és Dél Komáromot, a történelmi mezezetességeket, a komáromi várrendszert adják vissza a városnak.
- 3) Ami minket elválaszt és mégis összeköti, az a Duna. Létbiztonságunkat fenyegeti a Bős - Nagymarosi erőmű. Ezért tiltakozunk a monstrum további építése ellen.
- 4) Kelet - Európában vértelen forradalom zajlik. A romániai forradalomnak azonban halottai vannak. Örjúk, az áldozatokra és hősökre emlékezve gyertyát gyújtunk a találkozó végén.

Észak és Dél Komárom találkozója egy helyi szinten kezdeményezett, de országos rendű demonstráció, amely közelebb hozza egymáshoz a két szomszédos ország : Magyarország és Csehszlovákia népei. Mindenkit nagy szeretettel várunk és hívunk tehát 26-án pénteken !

Piatal Demokraták Szövetsége
Kisgazda Polgári és Földműves Párt
Magyar Demokrata Fórum
Szabad Demokraták Szövetsége

Független Magyar Kezdeményező
MFPSZ
Nyilvánosság az Erőszak Ellen
Szabad Fórum

Harminchárom év, egy pillanat

A magyar forradalom évfordulós eseményeinek koordinálására létrehozott Október 23-a Bizottság rendezvényére 1989. október 23-a estjén került sor a Kossuth Lajos téren. Az ellenzéki ünneplők oda tértek vissza, ahol délelőtt Szűrös Mátyás kikiáltotta a Magyar Köztársaságot. Az esti, a történetírásban kevésbé emlegetett eseményen „Szabadság! Függetlenség” feliratú molinó előtt '56-osok mondtak beszédet. Üzeneiket először fogalmazhatták meg szabadon, hitet téve az évtizedekig elhallgatott szabadságharc tisztasága mellett. Az Országház elé a mintegy százezresre becsült tömeg három helyszínről a Corvin köztől és a Magyar Rádiótól; a Műegyetemtől és a Bem tértől; a valamint a Hősök terétől. A beszédek elhangzása előtt, a nemzeti szolidaritás gesztusaként a Kossuth téren összegyűltek spontán Tőkés László temesvári református lelkész nevét kezdték skandálni, majd a Székely Himnuszt énekelték. A résztvevőket az Október 23-a Bizottság nevében Bereczki Vilmos köszöntötte. A kulturális műsorban olyan művek hangzottak el, mint Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* (a költő saját hangján, hangszalagról), Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* (Vass Gábor tolmácsolásában), Petri György *Nagy Imréről* (Vallai Péter) című verse. Bibó István november 4-ei *Kiáltványát* Ferenczy Csongor, Kósa Pál halálraítélt búcsúlevelét pedig Szélyes Imre olvasta fel. Az alábbiakban szöveghűen, a Magyar Televízió felvételei alapján közöljük a felszólaló '56-osok (Fónay Jenő, Obersovszky Gyula, Krassó György, Wittner Mária, Rácz Sándor) „első szabad október 23-án” fogalmazott, az elmúlt évtizedek során érlelt és addig ki nem mondható gondolatait. A beszédek mellett közöljük az ünnepre még ekkor sem hazaengedett Pongrátz Gergely levelét.

Fónay Jenő: Legyen október 23. nemzeti ünnep!

legyen, de ne csak papíron, hanem a valóságban is.

Drága Testvéreim! Magyarok!

Harminchárom évi keserves menetelés után ma újra itt vagyunk a büszke falak előtt. Hála a magyarok Istenének, aki megengedte, hogy mi, az akkori résztvevők, megerősödve lányainkkal és fiainkkal, ma újra itt lehetünk, újra követelhetünk!

Az ezernyi fáklyaláng talán mártírjaink emlékére ég. Akkor az újságfáklyák lángjainál Nagy Imrét követeltük a kormányba. Ma '56 igazságával azt követeljük, hogy a ma kihirdetett Magyar Köztársaság a nép boldog, független állama

Ők azt kívánják tőlünk, hogy a mai nap legyen a nemzeti megemlékezés napja. Mi harminchárom évig emlékeztünk. Emlékeztünk a börtönrácsok mögött, emlékeztünk elnémitva évtizedekig, és emlékeztünk tavaly is, amikor még meg kellett elégednünk a halkan kimondott igazságokkal.¹

¹ 1988. október 23-ára az ellenzéki csoportok köztéri megemlékezést kívántak szervezni a forradalomról. Az emlékező felvonulást a hatalom először engedélyezte, majd két nappal a tervezett esemény előtt betiltotta, és karhatalmi fellépéssel fenyegette meg az esetleges résztvevőket. A szervezők válságstábja hosszú vitát folytatott, végül először az MDF külön, majd a másik négy szervező – Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, FIDESZ, Szabad Kezdeményezések Hálózata, Történelmi Igazságtétel Bizottsága – is

De mi mindig ki mertük mondani halálba küldött legjobbaink utolsó szavait: „Éljen a szabad, független Magyarország!” Amivel Nagy Imrétől a legfiatalabb Mansfeld Péterig egyformán búcsúztak tőlünk, örökül hagyva utolsó akaratukat életük utolsó útján. Harminchárom év kellett, hogy e vastag falakon belül is meghallják a kiáltást. Pedig ezeket a szavakat '56. október 23-a fénylő csillaga világította, s ők rajzolták fel az égre, figyelmeztetve az egész világnak. Ezt a jelet ma is büszkén valljuk magunkénak, mert felébresztettük vele az alvó világot. És újra mi ébresztettük fel, magyarok.

Nagyszerű érzés volt akkor magyarnak lenni. Érezni és tudni az egész világ szívdobbanását, hogy velünk vannak. Ma is ezt kellene éreznünk. Számunkra a mai nap mégsem ad teljes megnyugvást. Hiába hoztunk létre társadalmi Október 23-a Bizottságot, hiába tűztük ki célul, hogy október 23-a nemzeti ünnep legyen, még mindig a fenntartással, ellenállással kell szembenéznünk. Ők a mai napot a „nemzeti megbékélés”, a „nemzeti emlékezés” napjává minősítik.² Kénytelen vagyok hát

annak tudomásulvételét kérte a támogatóktól, hogy a tervezett megemlékezésre – a kormányzat merev magatartása miatt – nem kerül sor. Néhányan mégis az utcára vonultak, a Jurta Színházban pedig a Forrás Kör művészei műsorral, Mécs Imre pedig beszéddel tisztelt meg a hősök előtt. Bővebben: Szilágyi Sándor: Tétova elszántak, elszánt tétovák. Megemlékezések a forradalom 32. évfordulóján. *Beszélő*, 1988/3.

² Október 23-a Bizottság: 1989. szeptember 4-én a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, az FKGP, a KDNP, az MDF, a Magyar Néppárt, a POFOSZ és a Recski Szövetség által az október 23-ai megemlékezések koordinálására alakított szervezet. A bizottság egyik fő céljának tekintette, hogy október 23-át nyilvánítsák nemzeti ünnepé. A hatalmi üzenetek már a Nagy Imre-újrateremtést megelőzően is inkább a „nemzeti megbékélés” és a „nemzeti emlékezés” fogalmát kívánták hangsúlyozni. Bővebben erről: Székér Nóra: Záróakkord – nyitószólam. 1989. október 23. a Köztársaság

emlékezni újra. Kényszerít nemcsak '56 igazsága, de a számtalan vastagon szedett felhívás is. Hát emlékezzünk. Innen a Rádióhoz hívtak bennünket a tömeg. A bálvány ledöntéséhez mentek a többiek, és eldőrdültek az első lövések is, hogy a népfelkelésből forradalom legyen. Ha a felkelt nép akarata nem érvényesülhet – mert golyóval, sortűzzel akarják belefojtani a szót –, akkor legyen forradalom. És visszalóttunk. Mindaddig visszalóttunk, amíg el nem értük a változást. Amíg nem győzött a szent, nagy akarat. És a büszke kommunista Nagy Imre új kormányával már ezt a szent akaratot fogadta el, csatlakozott a magyar nép forradalmi kívánságához.

Ez az az igazság, mely 1956. október 23-át a nemzet ünnepévé teszi. Győzött a nép, győzött a pillanatok alatt újjáformálódott, egységes magyar nemzet. Felejtethetetlen emlék. És ezért esküszünk, mi, ez a csodálatos emberáradat, hogy október 23-a, a mai nap, számunkra nemzeti ünnep. *[Követeljük! Követeljük!]* Ez az igazi magyar akarat.

És ha előretekintünk: ha az '56-os követelések minden pontját magunkénak valljuk ebben az újjáformálódott világban is, akkor bőven van még tennivalónk. Nem lehet vitás, hogy a megbékélés a legnagyobb feladat. Megbékélni akkor, amikor felejteni nem lehet – sajnos nem engednek –, hisz nap nap után találkozunk a megtorlásban elindított és máig fennálló megkülönböztetésekkel, a meghurcolt, fáradt emberek ma is élő keserveivel, az iszonyú különbséggel ember és ember között. A szavaknak van ugyan jelentése, talán célja is, melyet napról napra táplálnak

kikiáltásának napja az MSZMP perspektívájából. *Rendszerváltó Archivum*, 2016/1, 9–25.

belénk. Csak éppen a gyakorlat **érkezik csigalassúsággal, s még azt is visszafogják a régi rend akarnokai.** A jogtalanul felfelé megkülönböztetett emberek. Ezért **kell az egység, a nép hatalmas egysége.** Nem pártok sokaságára, **az apróra feldarabolt, rengeteg különböző akaratra, a megosztott gondolkodásra.** Fogjunk össze újra! **Tanuljuk meg keserves múltunk tanulságait! Ne engedjük magunkat megosztani.** Ez a mi nemzeti ünnepünk legnagyobb követelése és értékelése.

Legyen elég a sok beszédből, a **fárasztó, apró nézeteltérések egyengetéséből.** Induljunk el végre a gyakorlat útján. A munka legyen a **legnagyobb feladat!** Ha volt **eredményünk valaha, az biztos, hogy mindig munkánk eredménye volt.** És ha megbékélésre szólítanak fel bennünket az állandóan ismétlődő **szólamok, akkor bizonyára van kivel megbékélni.** S van mit megbocsájtani. Sajnálattal kell azonban innen kijelentenünk, hogy egy-két magába néző emberen kívül **eddig még soha, senki nem kért bocsánatot.** Mi még ma sem tudjuk, kinek, mit kell megbocsájtani.

Megbékélt nemzetről beszélni **kétségtelenül nagy feladat számunkra.** Az egyetlen lehetőség talán. Tessék hát, kezdjük el. **Napjaink egyik legfontosabb feladata, hogy az új gondolatokat párosítsuk össze a szeretettel.** Szeressük egymást!

És ahogy 1956 csillaga egyre **fényesebben ragyog, itt, a Parlament tetején kialudt az a másik.**³

Nem a megbeszélte időben ugyan, de úgy érzem, nem zavar senkit. Október 23-a fénylő csillaga nem a **Parlament kupolája tetejét világítja, a mi októberünk csillaga az égen jár.**

Odaemelték a budai, pesti és a **vidéki srácok, odaemelte a magyar nép szabadságvágya és a világ népeinek megbecsülése.** Mert a mi csillagunk megmutatta a világnak **azt, hogy elnyomásban, a gondolat rácsok mögé zárásával nem lehet élni.**

A mi csillagunk az égről békét, **békességet világít és sugároz.** Ezt kell, barátaim energiánkkal táplálni. És ha ez a mi 1956-os **forradalmunk most, a békés forradalommal győzni fog, akkor nyugodtan nézhetünk jövőnk elé.** Akkor a társadalom, a nép, igaz, **nagy áldozattal, de elérte nagy célját.**

Éljen nemzeti ünnepünk, október 23-a! És éljetez Ti, magyar **testvéreim, bátor és igaz népünk, aki ünneppé emelte!**

Istenünk, áldd meg a magyart!

Obersovszky Gyula: Évtizedekig tankokkal "védték" tőlünk saját szabadságunkat

Barátaim!

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy hosszú, **évtizedekig tartó némaság után ismét megszólalhatok, és éppen ezen a gyönyörű napon.** Bizonyára meglepő lesz, amit mondok, mert nem lesz benne **panasz, sóhaj, sorsunk kilátástalanságán való kesergés.** Azon kevesek közé tartozom ugyanis, akik számára az élet nem **siránkozásra, hanem tettekre való.** Még az akasztófa árnyékában is arra.

³ Mivel a vörös csillagot október 23-áig, rövid határidőn belül leszerelni nem lehetett, ezért egyelőre csak „az üzemen kívül helyezésről” döntöttek, a világitást biztosító műszert megsemmisítették. Uo.

Rabtársaim ma is gyakorta citálják akkori szavaimat: „túléljük, ha beledöglünk is”.

És lám, csakugyan túléltek. Túléltem. Sokáig a magam számára is hihetetlenül, hiszen én ezt az ominózus mondást nem úgy gondoltam, hogy a valóságban maradok, maradunk életben, hanem eszméinkben, tetteinkben. Még ma sem hiszem egyértelműen élőnek magamat, még ma sem hihetem, hogy testben is túléltem mindazt a szörnyűséget, amit azok az apró és még apróbb, ostoba és még ostobább, lapospislogású és még laposabb pislogású keresztes lovagjai a 20. századi inkvizíciónak ránk mértek, elszabadult indulataikat jognak álcázva. Hiszékeny alkat vagyok. Hiszékeny arra, hogy az ember jóra, tisztességre született. Arra, hogy ne ölje meg társait, mint a kannibálok, különösen, mert nem is eszi őket. Már-már gyilkosaimról is azt hittem, hogy megjavultak: rájöttek a tévedésre, korrigáltak. Tévedtem. Igaz, hogy végülis lekerültem az akasztófáról, ám korántsem azért, mert a hatalom tábolyultjai magukba szálltak, hanem kizárólag azért, mert néhány nagyszerű ember – köztük Faludy György költő barátom, Ignótus Pál, Arthur Koestler és mások⁴ – odaát, abban az „antihumanizmusoktól agyonrohasztott világban”, rájött,

hogy a maffiózók ellen csak a saját eszközeikkel lehet harcolni. Kontramaffiozításba fogtak. Mindenekfelett azért volt érdemes életben maradnom, hogy levonhassam az élet legszebb tanulságát, nevezetesen, hogy nem olyan nagy dolog, ahogy a gyávák igyekeznek beállítani. Az élet kizárólag úgy nagy dolog, ahogy a bátrak beállítják. Némileg köznapibb nyelven: szabadon és büszkén.

Öröm számomra, hogy egyre több jó tartású emberrel találkozom. Olyanokkal, akik nemrég még úgy hordták a fejüket, mint egykori császári tisztek a csákójukat audiencián. A nyakukra került. Nem is mutogatnak folyton fölfelé, mint Ortutay Gyula⁵ tette egyik találkozásunkkor azt jelezve, hogy miért nem mehet valami. Én meg néztem az ujja után. Az Isten tiltja?! Már azon se kívülnék meg, ha elmondom, miért nincsen útlevelem mind a mai napig a 20. században, Európa közepén. Mert nem kérnek meg rá, hogy ad hassanak! Hogy kik? Természetesen a miniszterelnök, de legalább a belügyminiszter. Elég sokat tettem ahhoz, hogy emelt szinten kérjenek elnézést tőlem, különösen miután emelt szinten tapostak elemi jogaimba.

Az én feladatom különben is nehezebb az övéknél, mert nekik csak a hivatalt kell átvinni - egykori jó barátom, Nagy László szép sorait némileg módosítva - a „túlsó partra”, nekem az emberi tartást, büszkeséget. Várják a jobb sorsra érdemes fiatalok, hitem, bizakodásom legmegnyugtatóbb alanyai. Remélem, hogy várják. Ők meg kell,

⁴ Obersovszky Gyula író-újságíró és Gáli József író – a Tóth Ilona-perbe bevonva – másodfokon „államrend elleni szervezkedés vádjával” halálra ítélték. Az ítélet általános döbbenetet váltott ki Nyugat-Európában, megmentésükre komoly nemzetközi akciók szerveződtek. A magyar emigránsok – köztük a felsoroltak – nagy szerepet játszottak a nyugat-európai értelmiség felvilágosításában. Ignótus Pál akkor a Magyar Írók Szövetsége Külföldön szervezet elnökeként, Faludy György az *Irodalmi Újság* főszerkesztőjeként tevékenykedett. A Faludy György tudósítása szerint kulcsfontosságú kapcsolatot Bertrand Russell-lel a szintén magyar emigráns Arthur Koestler szolgáltatta. Bővebben: Faludy György: Szabadságheg. *Forrás*, 2000/9, 29–34.

⁵ Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus. 1943-ban belépett a Független Kisgazdapártba, de 1945-től a Magyar Kommunista Párt titkos tagja is volt. Az FKGP-n belül a kommunistákkal való szoros kapcsolat híve. 1947 és 1950 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1948-tól az FKGP társelnöke. 1957 és 1964 között a Hazafias Népfront főtitkára.

hogyan értsék, amit mondok, mert én is jól megérttem őket. Már Orbán Viktor barátomat is jól értettem a kandelláberek lobogásában június 16-án.

Hogyne értettem volna, hiszen mintha csak elhagyott, még inkább ellopott magamat kaptam volna vissza váratlanul?! Honnan jöttek ezek a szép fiatalok? Hiszen nemrég még csupa KISZ, csupa maszat, csupa laposság és jellegtelenség volt minden! Csupa epigonizmus, kukacot képző alázat. Azt mondták: apolitikus és túlzó volt Viktor barátom. De hát az Istennéért, mikor legyen valaki apolitikus és túlzó, ha nem huszonéves korában?!

És mikor legyen több joga ehhez? Csak kis(z)szerűen, hason csúszva szabad apolitikusnak lenni, állva nem? Különböznem sem értem, miben volt apolitikus. Leginkább abban, hogy kikívánta hazánkból a megszálló csapatokat! [*Ruszkik haza! Ruszkik haza!*]

Azóta már Moszkva is ezt teszi. Moszkva lassan jobban egyetért a hazafiúi kifogással, mint tulajdon „hazafiaink”, akik velük, a megszállókkal, tankjaikkal védették függetlenségünket. És hogy biztosabban álljanak a hernyótalpukon, megtámogatták őket némi hazai segédszemélyzettel. Mellékesen a munkásság őrzésére is kiválónak bizonyultak, hogy ki ne nyithassák a szájukat. Micsoda pamfletje korunknak, karikatúrája annak az idomtalan hatalmi konstrukciónak, ami itt létrejött! Igen, Moszkva ma már progresszívebb hazafiak elképzeléseinket illetően, mint azok a „hazafiak”, akik a haza sorsát intézték. Váljon dicsőségére Moszkvának! Jól eső érzéssel tekintek Moszkva felé. És gyönyörű kimondani – és hallani az én számból –, hogy szorítok Gorbacsovért, akinek végre sike-

rült megforgatnia az áporodott légtereiket, elűzni a vénség és a reménytelenség visszajáró kísérteteit. Szorítok érte, és félttem – nem öncélúan. Ma már pontosan tudom, hogy ezen a diónyivá zsugorodott világon minden összeér. Csak illúzió addig a mi szabadságunk is, amíg Moszkva nem szabad.

Mi több: ha egészen más értelemben, de szorítok Washingtonért is. Bush elnök úrnak ugyan nem volt szerencsém megszorítani a kezét – akadtak erre „hivatottabbak”, múltjukkal „méltóbbak” –,⁶ annak azonban nem szalasztom el most kínálkozó lehetőségét, hogy legalább elődjének, Ronald Reagannek – ha csak képzeletben, visszamenőleg is – meg ne szorítsam. Felbecsülhetetlen érdemeiért abban, hogy kezd valami dallam térülni a világra. Énekelhetők, ezekre a ki tudja, milyen isteni szándéktól duplán-triplán sorsüldözött keleti térfelekre is átható dallam. Meggyőződése, ha ők ketten állanak a világ dolgait végső soron meghatározó két nagyhatalom élén, nem úgy alakulnak dolgaink, ahogy alakultak. De hát nem ők álltak, de hát úgy alakultak, ahogy alakultak. Ezen – mondom ma már – kár siránkozni. A történelem majd helyére rakja dolgainkat. Hogy hogyan? Könnyen felelhet erre mindenki, aki elhiszi, hogy a tisztességnek nincs két ága. És ha az ember azt az egyet megtalálja, mennie kell vele. Mert a történelem is csak arra mehet, különösen, ha olyan sodrása van, mint annak a gerincegyenesítő csodának, amit ma már

⁶ George H. W. Bush 1989. július 11-e és 13-a között járt Magyarországon. A Kossuth téren óriási viharban, nagy tömeg előtt beszélt, másnap Grósz Károlyllyal, Nyers Rezsővel, Németh Miklóssal és Pozsgay Imrével, valamint Mark Palmer nagykövet rezidenciáján ellenzéki vezetőkkel találkozott. Bush elnök munkásságáról bővebben: *Európa szerencséje. George H. W. Bush, az USA 41. elnöke.* Szerk. Schmidt Mária. Budapest, XX. Század Intézet, 2012.

büszkén hívhatunk magyar forradalomnak, népfelkelésnek, szabadságharcnak.

Engem a sodrás éppen innen sodort magával. Itt indult - mindössze néhány sarokkal lejjebb - aktív forradalmi szereplésen - kevéssel azután, hogy Nagy Imre ezen az erkélyen, melyre most is nagy megilletődöttséggel tekintek, elmondta emlékezetes szavait - a Kossuth Nyomdában. Ott diktáltam szedőgépbe a magyar nép követeléseit, hogy miként jutottam az emeleti szedőterembe, máig sem tudom, mert a nyomda bejárata természetesen zárva volt előttünk. Repültem talán. Valami élő

létrára emlékszem, irgalmatlan ingadozásra, kezekre, fejekre. Igen, itt indult el az a sodrás, az a csodálatos eufória, ami tartott egészen az akasztófáig. Másnap útjára indítottam a forradalmi ifjúság lapját, az *Igazságot*. Aki nem hiszi az igaz szövegét, azt kellett volna látnia: azt a mámort, azt az önkívületet! Azokat az egymás kezéből apró darabokban tépett lapokat. Hogyne élt volna eufóriában az, aki benne élt az eseményekben?! Az eseményektől távol élő világ is eufóriában élt. Egyszerre, egy időben zúgatta meg valamennyi harangját, mint a nándorfehérvári győzelem után évszázadokkal előtte.

Mintha akkor is valamifajta barbárságtól mentette volna meg a világot üzőt, vágott, szomorú kis népünk. Szomorú - mondom, és szomorú, hogy ezt kell mondanom, pedig büszkének és vidámnak kellene lennie tehetsége, esze, bátorsága, életrevalósága örömén, tudatán feltétlenül. Különösen egy ilyen mámoros, gyönyörű napon, a megkésített - ám semmiképpen sem elkésített - győzelem napján.

Krassó György szimbolikusan viszsza nevezi a Münnich Ferenc utcát Nádor utcára. 1989. július.
Forrás: Fortepan, képszám: 60438 / Philipp Tibor adományozó.

Krassó György: Kommunizmus és magyarság nem összeegyeztethető

Elvtársak! [*Fütyty, kiabálás*]

- így kezdte a beszédét harminchárom évvel ezelőtt, itt, ezekben a percekben a jó szándékú veterán politikus, aki azt hitte és remélte, hogy a kommunizmust össze tudja egyeztetni a magyarsággal. Nem vagyunk elvtársak - harsogta vissza százezer torok -, magyarok vagyunk!

Ezekkel a szavakkal, ezzel a meg nem békéléssel kezdődött el 1956. október 23-án, itt, ahol most állunk, a magyar nép századunkban egyedülálló, könnyeztetően tiszta, becsületes és győzedelmes, majd legázolt forradalma és szabadságharca. A magyarság azt mondotta, hogy elég volt. Elegünk volt az önkényből, a jogtiprásból, elégünk volt az orosz megszállásból! [*Elég volt! Elég volt!*]

„Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk”. Így esküdött felemelt ujjakkal itt százezer ember, aki nem hitt abban, hogy a kommunizmus összeegyeztethető a magyarsággal. Ezen a napon, ezekben a pillanatokban jött létre az a kivételes, elszánt nemzeti egység és összefogás, amit olyannyira kívánt és kíván azóta is a hatalom. De nem velük, hanem ellenük! A zsarnokság és az idegen megszállás ellen, az ország szabadságáért és függetlenségéért, jobb jövőjéért! Azt mondták, hogy nem is történt meg soha. Azt mondták, hogy ha megtörtént, másképpen történt. Azt mondták, nem is emlékezünk már rá. Azt mondták, elfelejtettük. Azt mondták, megtagadtuk. Azt mondták, nem is mi voltunk. Azt mondták, azt hitték, azt szerették volna hinni: hogyha legéppuskáznak, ha összetörik a csontjainkat, ha bitófára

küldenek, ha három méter mélyre ásnak, akkor többé fel nem támadunk. Tévedtek.

Harminchárom év telt el. Ennyi telt el? Egyetlen pillanat sem. Minden évben összejöttünk, titokban, üldöztetve, zárt ajtók mögött is, ezen a napon, a népfelség ünnepén. És összegyűltünk ma is, százezren. Nem kivezenyelve, nem a hatalom, hanem a szívünk parancsára. És ma is változást akarunk. Ma is szabadságot követelünk. Ma is hazánk függetlenségéért szálunk síkra. Ma is éhezünk a kenyérre és az igaz szóra.

Ma is hinni és remélni szeretnénk, mint azon a másik októberi tavaszi napon, és ma sem hiszünk azoknak, akik mindig is becsaptak minket. Az ősi mitológiában életünk fonálát párkák fonják, szövik és vágják ketté. Nekünk nincsen beleszólásunk abba. De néha, talán csak egyszer egész életünk folyamán, kezünkbe kapjuk a fonalat, és magunk dönthetünk arról, mi történjék velünk. Így van ez a népek életében is. A magyarság harminchárom évvel ezelőtt élt a lehetőséggel. Nem törődött a párkákkal, a nagy- és kishatalmak üzletelésével. Kezébe vette sorsát, és történelmében már nem először olyan tetteket vitt véghez, amelyek az egész világnak visszaadták az értelembe és a szabad akaratral felruházott emberbe vetett hitét. És visszaadták a keleten és nyugaton is lejáratott eszmékbe, a szabadság, az egyenlőség, a testvériség eszméibe vetett hitet is. És megmutatták tisztán, megalkuvásmentesen Kelet- és Közép-Európa minden elnyomott, letaposott nemzetének közös akaratát, vágyait, törekvéseit. Ma ismét sorsforduló előtt állunk. Ma ismét azt mondják nekünk: legyünk türelemmel, majd mindent elrendeznek helyettünk és nélkülnk. Ma ismét azt mondják ne-

künk: bízunk a vörösről piros-fehér-zöldre átmázolt hatalomban és az egyezkedéseiben. Azt mondják: legyen ez a nap a „nemzeti egység”, a „nemzeti megbékélés” napja. Egység és nemzeti megbékélés? Kikkel? Hóhérainkkal, megszállóinkkal? Köpönyegforgatókkal? Báránybőrbe bújt farkasokkal, akik még a minap is gyaláztak, üldöztek bennünket? Kisstílú, ügyeskedő politikusokkal, akik a népre hivatkoznak, de minden nap kijátsszák a nép akaratát? Hamiskártyásokkal, akik jogállamról beszélnek, de csalárd, leosztott lapú választójogi törvényt fogadtatnak el illegitim parlamentjükkel? Kiskirályokkal, akik miatt ma is félelem tölti el az ország lakosságát, és akik miatt a demokratikus ellenzéki mozgalom régi, radikális résztvevőinek e pillanatban is ülősztrájkot kell folytatniuk a Belügyminisztérium épülete előtt, polgári jogaikért? Az emberi szenvedésre érzéketlen bürokratákkal, akik csődbe vitték az országot, és akik miatt milliók jutnak napról napra mélyebb és egyre kétségtelen nyomorba? Akik miatt le kell gyilkolni még meg sem született kis magyarok százazzeit, és akik miatt idősek, nyugdíjasok kinyitják a gázcsapot, mert nem képesek számláikat kifizetni? Nem, velük nem!

De béküljünk meg mi egymással! Tegyük félre kicsinyes ellentéteinket! Legyünk együtt úgy, ahogyan harminchárom évvel ezelőtt voltunk. Lépjünk szövetségre az önkény és a nyomor ellen, a szabadságunkért, a függetlenségünkért, a dolgozó ember és a joguralmaért folytatott küzdelmünkben és eltökéltségünkben. Legyen bizodalomunk egymásban és kérjük szomszédainkat, észak és dél, kelet és nyugat országait, hogy segítsék, és ne nehezítsék a magyar nép országépítését, azt az új honfoglalást, amit csak 1956

forradalmi eszményeire lehet alapítani, és amiért a magyar fiatalság annak idején a vérét adta.

De most, amikor könnyes szemmel, meggyötört szívvel és égő gyertyákkal emlékezünk rájuk, a legyilkoltak, felakasztottak ezreire, és velük együtt a börtönbe vetettek tízezreire, és a hazájukból elüldözöttek százazzeire, mégsem a múlt előtt tisztelgünk csupán, hanem a jövő, az új magyar október előtt is tisztelgünk, amelynek képviselői itt élnek közöttünk. Mert sem sortüzekkel – mint 1956. október 25-én itt, az Országház előtt –, sem az Ország Házán belüli jogtalan jogalkotással, sem átfestett cégtáblákkal, üres és őszintétlen szólamokkal nem lehet, vagy csak ideig-óráig lehet feltartóztatni Petőfi Sándor szavainak újbóli és újbóli bebizonyosodását: „Habár felül a gálya, / és alul a víznek árja, / azért a víz az úr.”

A fegyveres erőszakhoz fordulónak és a hatalmukat átmenteni kívánó cinikus percbembereknek még a nevét is régen el fogják már feledni akkor, amikor az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc elporladt hőseit még mindig emlékezetében tartja és tisztelettel övezi majd a világ.

Mi pedig, drága barátaink, imádkozzunk a Mindenhatóhoz: „Minden napi kenyerünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi vétkeinket, [...] és szabadíts meg minket a gonosztól! Ámen.”

Wittner Mária: A Nép nevében

Honfitársaim! Kedves Bajtársaim!

Akkor is ilyen gyönyörű volt az a nap, harminchárom évvel ezelőtt. Amikor Sztálin és Rákosi gyilkos diktatúrája ellen egy spon-tán nemzeti forradalom tört ki

hazánkban. Akkor tiszta szívvel hittük, hogy sikerül lerázni magunkról ezt a testet-lelket sorvasztó zsarnokságot. Hittünk harcunk tisztaságában. Hittünk egy szebb, magyar jövőben. Hogy ez nem így történt, nem rajtunk múltott. Hitünket láncfegyverekkel táposták hazánk földjébe, és a hatalom Nerói mindent elkövettek, hogy a szabadság gondolatának még a csíráját is elfojtsák bennünk. Sok honfitársunk vált hazátlan-ná. Ránk, az itthon maradottakra, a kegyetlen megtorlás évei következtek nemre, korra való tekintet nélkül. Sok bajtársunkat kísértük utolsó útjára lélekben, és gyászoljuk őket ma is. Victor Hugo *Nyomorultak* című könyvében van egy csodálatos, nagyon igaz mondás: „A halál az Isten dolga. Mi joggal nyúlnak emberek ehhez az ismeretlen valamihez?” Sokszor jut eszembe ma is. Hajdan, amikor a kisebbik gyermekem születését vártam, az orvosom mondta a következőt: a világ legcsodálatosabb dolga életet adni, irigylem a nőket, mert csak ők képesek erre a csodára.

Édesanyák, most hozzátok szólok! '56-ban és az azt követő években nagyon sok fiatal áldozta életét és szabadságát egy szebb, magyar jövőért, azért, hogy az utódok egy szabad, semleges, független, demokratikus hazában élhessenek, emberhez méltón. Ne fenyegetse őket sem bitó, sem börtön politikai nézeteik, hovatartozásuk miatt.

Nekünk, anyáknak ma az a kötelességünk, hogy erkölcsös, jó hazafiakat neveljünk népünk és hazánk boldogulására, hogy nekik soha ne kelljen megismerni a terrort, és ne kelljen ilyen verset faragni, mint amelyet beszédem befejezéseként elmondok Önöknek, tisztelettel.

„A NÉP NEVÉBEN”

*A Nép nevében ítéltetek
- mondtátok ti.*

*A Nép nevében küldtetek halálba
a Nép fiait.*

*A Nép nevében kreáltak
hazug vádakot,*

*A Nép nevében mondtátok komoran
- halál, halál, halál,*

*s a boldogtalan Nép megtört
szívvel siratta megölt fiát.*

*Ki volt hát a Nép,
kérdem tőletek?*

Kinek nevében ítéltétek?

**Rácz Sándor: Tartalommal megtölt-
teni a szabadságot**

Tisztelet Néked magyar népem, ki elviselted a szörnyű évtizedeket! Dicsőség Néked Budapest, a hős város! Köszönöm Néktek, magyar édesanyák, hogy a rettenet éveiben is képesek voltatok hőseket nevelni a világnak.

Harminchárom évvel ezelőtt fegyveresek innen, ebből az épületből vittek el. És a mi Istenünknek hála, harminchárom év múlva visszajöhettek ide közétek, hogy újra, örökre hitet tegyek a magyar nép szolgálata melletti elkötelezettségemről.

1956-ban ezen a téren kétszázezer ember kiáltotta: „Nem vagyunk elvtársak!”

De nem ebbe remegett bele a kommunista világ, hanem abba, amikor a szovjet fegyverek illetéktelenül és jogtalanul beleavatkoztak magyar hazánk belügyeibe 1956. október 23-án éjjel. De amikor

a budapesti falak leomlottak, és maga alá temették a magyar ifjúság álmait, egyben maga alá temették azt az emberidegen ideológiát is, amelynek azóta sincs helye szerte a világon. [*Ruszkik haza! Ruszkik haza!*]

Most pedig azt kell idéznünk gondolatunkban, hogy Budapest utcáin minden sarkon egy tábornok, egy hős állt ezekben az órákban, és amikor a leghatalmasabb fegyveres erő rátámadt szegény hazánkra, a pesti srácok megtalálták a módját annak, miként kell háromszor arra kényszeríteni a Vörös Hadsereget, hogy fegyverszünetet kérjen tőlük.

És amikor az árulások következtében elnyomorodott a forradalom, a munkásság vállalta föl a történelmi idő parancsát, hogy helytálló politikai magatartással az élvonalba álljon. Ennek a magyar munkásságnak voltam és vagyok ma is a vezetője.

Nem volt más erő november 4-e után, csak a munkástanácsok, amelyek szemébe mondták Kádárnak és a szovjet megszállóknak, hogy nem lehet igazuk, csak a magyar népnek, csak a forradalomnak lehet igaza.

Harminchárom év után itt, most Ti bizonyítjátok ezt a tételt. Hálát adok az Istennek, hogy megérhettem, hogy a szemetekbe nézhetek, mert itt, ezen gyertyafények mellett újra látom, hogy a magyar jövőre lehet építeni. Bennetek van a magyar jövő, nem a keleti meg a nyugati segítségben, hanem bennetek, a magyar gyökérben!

És ha igaz a szó, ami ma elhangzott: Magyar Köztársaság, akkor a kötelességünk az, hogy ezt úgy töltsük meg tartalommal, hogy a világ azt elfogadhassa, és a mi jövőnk valóban szabad Magyaror-

szág legyen. Úgy legyen! [*Ruszkik haza! Ruszkik haza!*]

Most gyűjtsuk meg azt a szál gertyát, ami hitünket fogja erősíteni, és világítani fogja előttünk azt a jövőt, ami felé ma elindul ez a nemzet.

Pongrátz Gergely levele a Kapunak⁷

Kedves Főszerkesztő Úr!

1989. október 11-én a *Magyar Nemzet* megkérdezte: „Hazajöhetnek-e a száműzetésbe kényszerült 56-os felkelők?”⁸ A feltett kérdésekből és a rájuk adott válaszokból (hogy rövidre fogjam levelem) csak egyet szeretnék kiemelni. Az utolsót, pedig a többit is lehetne kommentálni!

„Az ünnepségsorozat megszervezésére alakult Október 23. Bizottság tiltakozását készül kifejezni, hogy a tervbe vett megemlékezések egyik szónoka, a Corvin köziek egykori parancsnoka, Pongrátz Gergely – értesüléseik szerint – sem júniusban, sem most nem kapott vízumot. Mi az igazság?”

A választ Havasi Béla külügyminiszter-helyettes a következőkben foglalta össze: „A Pongrátz fivérek közül júniusban ketten kértek vízumot a New York-i konzulátusunkon, s annak rendje és módja szerint meg is kapták azt. De furcsa módon, egyikük sem élt az utazás lehetőségével. Most viszont – ismereteink szerint – egyelőre nem jelezték jöveteli szándékukat. Ha érdeklődni fognak külképviseletünkön, akkor közük velük, hogy ha amerikai útleve-

⁷ Pongrátz Gergely nem kapott vízumot. *Kapu*, 1989/12, 43–44.

⁸ (k. b.): Hazajöhetnek-e a száműzetésbe kényszerült 56-os felkelők? *Magyar Nemzet*, 1989.10.11. 5.

lők van, ugyanolyan feltételekkel utazhatnak Magyarországra október 23-a alkalmából, mint bármely más amerikai állampolgár.”

Havasi Béla külügyminiszter-helyettes szerintem nem hazudik (mert azt nem illik mondani), de téved, mint ahogy azt a két mellékelt fénymásolat bizonyítja. „Tisztelt Pongrátz Úr! Hivatkozva 1989. április 10-i beutazási ügyével kapcsolatos felülvizsgálati kérelmére, tájékoztatom Önt, hogy ügyét az arra illetékes hazai hatóságok megvizsgálták, s döntésük alapján továbbra sem utazhat a Magyar Népköztársaság területére. New York, 1989. július 19. Tisztelettel: Dr. Bányász Zoltán alkonzul.”

Andris öcsém másodszor kért vízumot, s ezért küldték el „felülvizsgálatra az arra illetékes hazai hatóságok”-nak. Amikor 1989. április 10-én kért vízumot, arra gondolt, hogy a „Nagy temetésen” is „OTTHON” lesz. Az elutasítást csak június 19-én kapta, tehát még a temetésre sem engedtek HAZA mindenkit. Így az sem igaz, hogy „aki kért, kapott vízumot”! Pedig az öcsém csak 17 éves volt a forradalom idején, és most a gyermekeinek akarta megmutatni „HAZÁNKAT”.

Ödön bátyám is a New York-i konzulátuson kért vízumot, de mivel nem volt érvényes amerikai útlevele, azt mondták, hogy utazzon el Bécsbe, ahol a konzulátuson várni fogja a vízum. A bécsi főkonzul többször telefonált Budapestre az „illetékes magyar hatóságnak”, de minden alkalommal elutasító választ kapott. Ödön ezt írásba kérte és kapta.

„Tisztelt Pongrátz Úr! A New Yorkban benyújtott vízumkérelmé-

re hivatkozással értesítem, hogy az illetékes magyar hatóság beutazását nem engedélyezte. Bécs, 1989. július 12. Tisztelettel: dr. Bíró János főkonzul.”

Tehát döntse el más, hogy Havasi Béla külügyminiszter-helyettes téved-e vagy hazudik.

Ami engem illet, én sohasem kértem és sohasem fogok kérni vízumot. Nem akarok „ugyanolyan FELTÉTELEKKEL utazni Magyarországra október 23-a alkalmából” és más alkalomból sem, „mint bármely más amerikai állampolgár”. Én nem Magyarországra, hanem „HAZA” akarok menni! Amikor mint diák vagy agronómus vidéken tanultam vagy dolgoztam, sohasem kértem engedélyt édesapámtól, hogy hazamehettek-e, mert akármikor „toppantam a kis szobába”, mindig szeretettel fogadtak. Tehát csakis ilyen „FELTÉTELEKKEL” megyek „HAZA”!

Talán most már elérkezett az ideje, hogy nemcsak én, hanem minden „száműzetésbe kényszerült” MAGYAR vízum és engedélykérés nélkül mehessen „HAZA”. Ne a havasibélák döntsenek egy ilyen fontos kérdésben, hanem a HONATYÁK! Remélem, lesz egy olyan bátor képviselő, aki ezt a kérdést felteszi szavazásra a magyar parlamentben! És azt is remélem, hogy nem lesz elutasító a válasz!

Tudom, hogy előbb-utóbb „annak rendje és módja szerint” HAZA-megyek. Mit számít egynéhány nap vagy hónap a 33 éves keserves száműzetés után? Az viszont igaz, hogy ez a legnehezebb! De kívárom!

Hazafias tisztelettel:

Pongrátz Gergely

Jónás Róbert

A múltra emlékezni, felelősséget vállalni a jövőért

Beszéd a kommunizmus áldozatainak emléknapján Cegléden

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Azért gyűltünk ma össze, hogy emlékezzünk, és fejet hajtsunk a kommunizmus áldozatai előtt. Emlékezzünk az elhurcoltakra, a meggyalázottakra, a koncepciók pereiben elítéltekre és kivégzettek. Férfiakra, nőkre, gyermekekre, akik soha be nem gyógyuló lelki sebeiket életük végéig magukban hordozták.

ESZME ÉS GYAKORLAT – FA ÉS GYÜMÖLCSE

1848 februárjában jelent meg Marx és Engels közös munkájaként a *Kommunista kiáltvány*. E rövid írás jelentette a világ kommunistái számára az egyik legfontosabb ideológiai alapvetést és az állandó hivatkozási alapot arra, hogy követői gyökeresen átalakítsák a társadalmat, újrafogalmazva a politikai és társadalmi rend alapjait. A dokumentumot minden túlzás nélkül nevezhetjük a világ legismertebb politikai röpiratának, amelynek tanulmányozása elengedhetetlen ahhoz, hogy a kommunizmust magát megérthessük.

Az eszmék égboltozatán számos hasonló utópia bontotta ki szárnyait Marx kommunizmusa előtt. Platón ideális államában minden ember helye pontosan meghatározott volt a társadalomban. Morus Tamás *Utópiájának* lakói számára nem létezett magántulajdon, Campanella *Napállamában* pedig mindenki dolgozott, és a közös javakból mindenki szükségletei alapján részesült. Ismerősen csenghetnek ezek az elvek Európa középső és keleti felén élőknek csakúgy, mint a világ négy kontinensén megvalósult kommunizmusok és szocializmusok túlélőinek és ismerőinek.

Tudjuk, hogy Marx utópisztikus elképzelései és a huszadik században létrejött

valóságos kommunizmus között óriási a különbség. Tudjuk azt is, hogy a Marx által meghirdetett osztályharc nem egyenlő a kuláküldözéssel, a GULAG-gal, az internálótáborokkal és a politikai gyilkosságokkal. Mindez elvezet minket a kommunizmus egyik sokat vitatott kérdéséhez, ahhoz, hogy a marxi eszme felelőssé tehető-e a nevében bevezetett rémuralomért, és leválasztható-e az eszme a kialakult gyakorlatról? Mi, akik ismerjük a kommunizmus működését, jól tudjuk, hogy a dogmatikussá merevedett tan a rugalmatlan politikai rendszertől, amelyben testet öltött, el nem választható. Mint ahogy a fát is a gyümölcseről ismerhetjük meg, úgy az ideológia lényege is a tetteiben mutatta meg igazi valóját.

MEGSEMMISÍTŐ GÉPEZET

A kommunizmus egyszerre volt eszme, program és rendszer. Az eszme a társadalmi egyenlőséget és vele a tulajdonviszonyok radikális átalakítását tűzte ki célul. A tudományosság köntösébe bújtatott tan a kommunizmust már egy szükségszerű és elkerülhetetlenül bekövetkező új lépéscímként írta le, egyfajta evolúciós fejlődést felvázolva az emberi társadalomfejlődésben. Az eszméhez kapcsolt program manifesztuma a *Kommunista kiáltvány*, amelyben a szerzők saját elképzelésük összegzését egyetlen kifejezésben sűrítették össze: *a magántulajdon megszüntetésében*.

A történelem soktényezős összefüggéseinek furcsa játékaként a kommunizmus, amelynek szellemi gyökerei Nyugat-Európához kötődnek, rendszerként először mégis Oroszországban öltött testet. Az első világháború végóráiban a kormányozhatatlanná váló Orosz Birodalom politikai válságát kihasználva a bolse-

Jónás Róbert beszéd közben a ceglédi megemlékezésen, 2019. február 25-én.
Fotó: Ceglédi Kossuth Művelődési Központ.

vikok szűk, de elszánt csoportja ragadta meg a hatalmat. Az új kezdetet hirdető forradalmuk, a „nagy októberi szocialista forradalom” egy jobb és igazságosabb világot ígért a társadalom periferiájára szorult nincsteleneknek, valamint a világháború értelmetlen pusztításába belefáradt lakosságnak. Az új ígéret nem kevesebbet állított, mint hogy a marxizmus osztályok nélküli és kizsákmányolástól mentes társadalmá a szocializmuson, mint konkrét cselekvési programon keresztül elérhető. A gyors ütemben kiépülő szovjet modell valósága azonban milliós tömegek éhhálálra ítéletét, elhurcolását és kényszer-munkatáborokba zárását, a másként gondolkodók ellenállásának módszeres és brutális megtörését, a hagyományos értékek és kötődések felszámolását jelentette. A leninizmusként, majd sztálinizmusként ismertté vált elképzelések az egyént bizalmatlanná és kiszolgáltatottá tették, a közösségeket egymás ellen fordították, az államot pedig hatékony megtorló és megsemmisítő gépezetté alakították át.

A kommunizmusban és az annak előszobájaként számon tartott szocializmusban az ember sorsát többé már nem tettei, képességei és szándékai döntötték

el, hanem a társadalmi osztályhoz való tartozása. 1918 novemberében a szovjet politikai rendőrség egyik vezetője a következőképpen fogalmazott: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát irtjuk ki, mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is, azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása.” Az a közismert marxi tétel tehát, miszerint „minden eddigi társadalom története osztályharcok története”, a huszadik században már az osztályidegen elemek ellenségévé nyilvánítását és fizikai megsemmisítését jelentette.

Az aktuális politikai célok alapján kerültek megnevezésre a belső ellenség különböző csoportjai: az előző rendszer közép- és felső rétegét képviselő „reakcióso”, a tehetősebb paraszti rétegeket képviselő „kulákok”, a középparasztok közül kikerülő „ingadozók”. És a sort tovább folytathatjuk más megbélyegzettekkel: a „klerikálisokkal”, az „imperialista ügynökökkel”, a „béketábor ellenségeivel”, „trockistákkal”,

„titóistákkal”, „osztályidegenekkel”. A nép ellenségeinek egyre bővülő listáján olyan megnevezéseket találhatunk, amelyekkel a hatalom a társadalom valamennyi rétegét képes volt részben vagy egészében bűnössé nyilvánítani.

A kommunizmus a huszadik századra egy olyan uralmi formává vált, amely maga alá gyűrve az államot, totális diktatúrát valósított meg. Ennek a diktatúrának egyik alapeleme a félelem volt, amelynek fenntartása és elmélyítése a rendszer irányítóinak érdekeit szolgálta. A húszas évek végén a Szovjetunióban bevezették a részarány-módszert, amely alapján minden járásban a párt által központilag előírt százalékban kellett letartóztatni, deportálni vagy kivégezni embereket. A Szovjet Igazságügyi Népbiztosság vezetője, Nyikolaj Krilenko szavait felidézve képet kaphatunk arról, hogyan gondolkodott a kommunista rendszer az emberi élet értékéről: „Nemcsak a bűnösöket kell kivégeznünk. Az ártatlanok kivégzése még nagyobb hatást fog gyakorolni a tömegekre.” Kimondható tehát, hogy a kommunizmus nem volt más, mint egy életellenes uralmi forma, melynek eszköze a félelem, tárgya pedig az alávetett és kiszolgáltatott ember.

A rendszer stabilitását szolgálta a brutális valóságot megszépítő kifejezések bevezetése és a fogalmak átértelmezése is. Akár Orwell 1984 című antiutópiájában, ahol a hazug propagandát az Igazságminisztérium terjesztette, a háború ügyeit pedig a Békeminisztérium igazgatta, a sztálini rendszer szómágiájában a koncentrációs tábor átnevelő intézményé szelídült, lakói foglyokból tanulókká váltak, kínzóik pedig verőlegényekből testmechanikusokká.

A régi rend meghaladásának igénye a nyugati gondolkodók bizonyos köreiből is megfogalmazódott, és úgy érezték, az oroszországi események inspirálóan hatnak rájuk. Sokan a humanizmus szellemének megelevenedését látták a nagy szovjet társadalmi kísérletben, amelyben a saját társadalmukat is feszítő kérdésekre adható válaszokat remélték felfedezni. A

Szovjetunióból érkező propaganda és az épülő szocializmusban tett látogatásaik a szép új világ illúzióját keltették bennük. Mert a szovjet rendszer illúzióra épült. Az ember korlátlan átformálhatóságának illúziójára, arra, hogy az egyén megfosztható vallásától, kulturális identitásától és új, szocialista embertípussá gyúrható át a terror és a függőségek eszközeivel.

„DARUTOLLAS MARXIZMUS” A GYAKORLATBAN

Magyarország számára a kommunizmus első közvetlen megtapasztalását a proletárdiktatúrát hirdető Tanácsköztársaság jelentette. A Kun Béla és elvtársai által irányított Forradalmi Kormányzótanács első rendelete statáriumot hirdetett és halálbüntetést ígért az új rendszer ellenlábasainak. A csaknem hatszáz halálos áldozattal járó vörösteror tevékeny türelmetlenséggel látott neki a társadalom gyökeres átalakításának, izelítőt adva a kommunista terrorból. A világ második proletárállama importált rémuralmának 133 napja olyan mély nyomot hagyott a magyar társadalomban, amely évtizedekre ellenállóvá tett minket a kommunizmus fertőzésével szemben. Ha volt a Tanácsköztársaság rövid, de annál tragikusabb létezésének bármilyen pozitív hozadéka, akkor az a magyarság immunrendszerének megerősödésében érhető tetten.

A második világháborút követő, a magyar történetírásban megszépítő elnevezéssel koalíciós időszaknak hívott évek valójában a szovjetizálás rövid időszakát alapozták meg. A hazai kommunisták – okulva a Tanácsköztársaság rövid és dicsőtelen hónapjainak tapasztalataiból – az ország átformálását célzó törekvéseiknek nemzeti és demokratikus jelleget akartak kölcsönözni. Forradalmárból antifasiszta demokratává, osztályharcosból hazafivá, nemzetköziből pedig nemzetivé maszkírozták magukat. Ennek érdekében régi, de legalább a valóságot tükröző nevüket, a Kommunisták Magyarországi Pártját Magyar Kommunista Pártra változtatták, a nemzetközi mozgalmuk egyetemes jelképének számító vörös zászló mellé pedig felvették a magyar nemzeti trikolórt is. Ez

a *darutollas marxizmus* volt hivatott arra, hogy feledtesse a múltat, és elleplezze a valódi szándékot. Bibó István, akinek neve szinte eggyé vált a második világháború utáni magyar demokráciakísérlettel, jól látta a kommunista propaganda mögött meghúzódó taktikát. A kommunista párt egy földalatti szervezkedéseken, konspirációkon, a világ barátokra és ellenségekre való felosztásának világnézetén szocializálódott közösség volt, és ez a múlt alapvető módon határozta meg a párt karakterét. A háborút követő új világ első, képlékeny

ramjának gerincét azok az elvek adták, amelyek a polgári demokrácia örök eszméiből táplálkoztak, a magántulajdont, a nemzeti és vallási hagyományokat tiszteletben tartó életformát helyezve a középpontba.

A politikai polarizálódás következménye volt a párt szavazói bázisának sokszínűsége, amely egyértelműen utalt a választói motivációk összetettségére, vagyis „arra, hogy a Kisgazdapárt integrálódási pontja lett valaminek, ami erősebb, mint ő”. Ez

Hősök tere, 1959, Kiss István Tanácsköztársaság emlékműve.
Forrás: Fortepan, képszám: 110277 / Bauer Sándor adományozó.

évei az öntudatos, direkt akciókban és forradalmi lendületben bízó, harcra kész kisebbség pártjától rugalmasságot és konstruktivitást követelt meg. Politikai rugalmasságuk azonban csupán felöltött szerep volt, és valójában soha „nem tudtak szabadulni egy mágikus erejű dátum, 1917 bűvölete alól”.

Az 1945-ös választások a Kisgazdapárt fölényes győzelmét hozták. A párt prog-

a valami pedig a kommunistáktól való félelem volt, amely nem véletlenül vált a korabeli magyar közélet központi kérdésévé. Az ÁVH elődjének számító Politikai Rendészeti Osztály vezető pozícióinak túlnyomó többségét már 1945-ben a kommunista párt tagjai birtokolták. A reakció és a fasizmus maradványai ellen meghirdetett harcukban az 1945 februárját követő egy évben csaknem 34 ezer embert vettek őrizetbe, és mintegy 17 ezret inter-

náltak. Ez a hatékonyság jól mutatja, milyen gyorsan sikerült érvényre juttatni azt a felfogást, amelyet Lukács György így foglalt össze: „...az állam újjászerveződése idején a rendőrség sohasem pusztán szakigazgatási ág, hanem a politika [...] egy igen fontos fegyvere.”

A politikai realitások által kikényszerített rugalmasság volt a sorvezetője az 1945-ös választások után követett kommunista forгатókönyvnek, amely nem egyetlen puccsszerű akcióval, hanem a demokratikus játékszabályok formális betartásával morzsolta fel politikai ellenfeleinek erejét. A szalámitaktika néven ismertté vált módszerrel a koalíciós partnereket egyenként szorították ki a politikából az ígérgetés, megvesztegetés és erőszak változatos eszközeit alkalmazva. A folyamat a politikai jobboldaltól a centrumon át a baloldali módszeresen számolta fel az ellenfeleket, alkalmi szövetségeket kötve azokkal, akik később gyakran jutottak ugyanarra a sorsra, mint akik ellen korábban ők maguk léptek fel. Varga Bélához, Nagy Ferenchez vagy Sulyok Dezsőhöz hasonlóan többen az emigrációt választották, míg másoknak, mint Kovács Bélának, az elhurcolás, letartóztatás és börtön jutott.

A MI UTUNK

„Kísértet járja be Európát – a kommunizmus kísértete.” Mindannyian jól ismerjük ezeket a szavakat, bár Európa ezen szegletében többnyire a jól ismert, ám kellemetlen ismerőst köszöntjük benne. A múlttal való együttélés kényszerével és kötelességével tekintünk rá, mert tudjuk, hogy emlékezni és emlékeztetni kötelesség. Kötelesség akkor is, ha úgy érezzük, hogy a közös európai házban mi, kelet-közép európaiak kicsit egyedül maradtunk a kommunizmus emlékezetével. Mi az oka annak, hogy a nyugati történetírás és a közvélemény annyira mérsékelt érdeklődést mutat egy olyan rendszer bűnei

iránt, amely a világ népességének közel egyharmadát érintette, és amely 100 milliónyi áldozatot hagyott maga után?

Miért van az, hogy a kommunizmus jelképei, a vörös csillag, a magasba emelt ököl vagy Che Guevara portréja vállalható szimbólumok a Nyugat baloldali mozgalmi számára, ahol politikai szervezetek nyíltan hirdetik kommunista programjait? Legyünk megengedők, és mondjuk azt, hogy aki nem tapasztalta, az igazán nem is értheti meg sem a kommunizmus embertelenségét, sem az utána következő posztkommunizmus egymásra halmozódó, és gyakran képtelenségnek tetsző viszonyait.

Akik utópiák nevében küldenek halálba milliókat, azok nem osztoznak a mi kultúránk alapvető normájában, amely szerint az emberi élet érték, és mint ilyen, a végsőig védendő. Ránk, a kommunizmus túlélőire, azok gyermekeire és unokáira azt a feladatot rója a sors, hogy számba vegyük a veszteségeinket, arcot, nevet adjunk az arctalanul és névtelenül elpusztult és feledésbe hullott áldozatoknak. Ezt parancsolja nekünk az emberség és tisztesség, és mert úgy illő, hogy megőrizzük az előttünk járók emlékét.

A kelet-közép-európai rendszerváltások kulcskérdése volt a múlthoz való viszony, és az, hogyan lehet együtt élni a jelenvaló múlttal. Feljogosíthatnak-e minket a múlt sérelmei arra, hogy ugyanazokkal az eszközökkel éljünk és ugyanazon logika mentén gondolkodjunk, mit azok, akik a sérelmeinket okozták? Vajon feledhető, és egyáltalán, feledendő-e a kommunizmus, annak minden bűnével és hazugságaival? Nem volna-e egyszerűbb történeti emlékezetünk valamely sötét, félreeső zugába száműzni az egészet és tiszta lappal indulni újra? A múltat végképp eltörölni: a kommunisták útja volt. A múltra emlékezni és felelősséget vállalni a jövőért: ez pedig a mi utunk.

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

„Egyedülálló ügy a NATO-csatlakozás”

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete és a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI) által kiadott, *Brüsszelből jelentve – Titkos NATO jelentések az átalakuló Kelet-Európáról, 1988-1991* című, Kecskés D. Gusztáv által szerkesztett dokumentumkötetet mutatták be az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjában.

Sztáray Péter, a Külgazdasági és Külügyminisztérium biztonságpolitikai államtitkára hiánypótlónak nevezte a kötetet, mely a dokumentumok segítségével átfogó képet nyújt egy nagyon izgalmas korszakról. Az államtitkár maga is három alkalommal dolgozott Magyarország NATO-képviselőjén, legutóbb 2013 és 2018 között. Sztáray Péter egyedülálló ügynek nevezte a NATO-csatlakozást, amely ügyben kivételes módon szinte teljes egység uralkodott a főszózatú politikai elitben. „A kötet remekül mutatja be a brüsszeli szakértők reményét, óvatosságát és a stratégiai átalakulás okozta félelmeit az 1980-as évek végén Közép- és Kelet-Európában beindult folyamatokkal kapcsolatban, utóbbi kapcsán azt említve meg: nagyjából 1994-95-re a NATO végrehajtotta az új helyzet igényelte átalakulást” – hangsúlyozta az államtitkár. Az akkori nyugati gondolkodást komoly „sötétben tapogatózás” jellemezte, kevés és közvetett módon szerzett információk alapján próbálták feltárni, mi történik a keleti blokkban. A szakértők többségét váratlanul érte a politikai átrendeződés, a Szovjetunió felbomlásával és a többpártrendszerrel is csak 1989 tavaszától számoltak. A „negyven évig hibernált nemzetiségi problémák” feltörésétől páni félelem élt e szakértők körében. Bár Magyarországot élvorsnak tekintették, a dokumentumokból kivehető, hogy hazánkkal szemben volt egy hagyományos gyanakvás afelé, hogy az Antall-kormány „sovinizta, nacionalizmustól túlfűtött” irányba vinné el a külpolitikát, holott a kormányzat lépései ezzel szöges ellentétben álltak.

Dr. Fodor Pál, az MTA BTK főigazgatója az esemény házigazdjaként nagyon értékes együttműködés gyümölcsének nevezte a kötetet. A Bölcsészettudományi Kutatóközpontnak kiterjedt a bel- és külföldi kapcsolatrendszere: 57 együttműködési szerződést írtak eddig alá.

Az új kormányok „NATO-ellenszélben dolgoztak” – hangsúlyozta M. Kiss. Sándor, a RETÖRKI tudományos főigazgató-helyettese. A történész szintén kitért a „nacionalizmus” kérdésére. Idézett egy 1990 áprilisában született, a kötetben is olvasható NATO-jelentést: „Magyarország mégiscsak egy nacionalista ország, ahol a kommunizmus kényszereinek eltűnése lehetővé teszi, hogy újra megjelenjen a sovinizmus.” M. Kiss Sándor emlékeztetett e gondolkodás elterjedtségére, Henry Kissinger kötetét idézve, aki 1956 két okaként a magyarországi „szupernacionalizmust” és a szovjet elnyomást nevezte meg. A NATO jelentéstevői számos tévedést elkövettek: az „MDF-centrum” kényelmes többségéről tudósítottak a taxisblokádnál, Gorbacsovra pedig szintén sokáig úgy tartották, „hatalma csúcsán áll”.

Dr. Valki László, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának professor emeritusa könyvbemutatójában kiemelte: a NATO szakértői a stabilitást és a folyamatosságot tartották az átalakulás fő elemeinek, mondván, ha ezek megszűnnek, megfeneklik az egész folyamat, ahogyan ez 1991 nyarának végén, a moszkvai puccs idején fenyegetett. Ennek a gondolkodásnak elemeként említette, hogy a NATO-nak immáron nem agresszióval, hanem a destabilizációval szemben kell tevékenykednie, ezért az is elő-

fordult, hogy a szakértők a folyamatok lassítását javasolták. Sőt a NATO-szakértők 1989 őszén még nem akarták a Varsói Szerződés megszűnését, inkább a kommunista elitek reformereit támogatták. Leszögezte, hogy a kötet kiváló szöveggyűjtemény az egyetemi hallgatók számára is. [Medveczky Attila alapján]

<http://www.retorki.hu/hirek/2019/01/22/a-rendszervaltas-ota-folyamatosan-vadolnak-minket-nacionalizmus-sal---regionk-kor-manyai-nato-ellenszelben-dolgoztak>

Szalai Attila naplójegyzetei

A budapesti Lengyel Intézetben mutatták be Szalai Attila *Lengyel földön* című naplókötetét. Malgorzata Radwan-Wass, a budapesti lengyel nagykövetség első beosztottja és Joanna Urbanska, a Lengyel Intézet igazgatója a szerző Lengyelország iránti elkötelezettségét és „krónikás” munkásságát méltatta.

Kötetet bemutató beszédében Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes felidézte azt az időszakot, amikor „sokak figyelme és túrázó bakancsa” fordult Erdély, valamint Lengyelország felé. „Mindkét úti cél esetén a kirándulás, a szórakozás mellett a kapcsolatépítés is nagy szerepet kapott. A gépkocsikba és a hátizsákokba a személyes poggyászon és a csempészárúkon kívül már tiltott szellemi termék is került. Kapcsolatok, barátságok, szerelmek alakultak, amik aztán igen fontossá váltak Ceaușescu Romániájában, és a hadiállapottal sújtott Lengyelországában, sőt komoly jelentőségük volt a rendszerváltozás időszakában is. Szalai Attila kötete ebbe az időszakba kalauzol minket” – fogalmazott. Semjén Zsolt kiemelte a II. János Pál pápa megválasztásáról és lengyelországi látogatásairól, a Szolidaritás küzdelmeiről, az 1989-es fél-szabad választásokról, de az 1989-es, magyarországi Nagy Imre-újrateremtéséről szóló tudósításokat is. Felidézte a katolikus egyház erejét, amely még a rendszer fenntartóira is – ahogy Magyarországon, úgy Lengyelországban is – komoly hatást gyakorolt: „A visszaemlékezések közül a legmeghatóbb a hadiállapot bevezetését követő karácsonykor az éjféli mise leírása. Szentestére felfüggesztették a kijárási tilalmat, de a templomokat azért rohamosztagosokkal vették körül. A miséről kitóduló tömegből »egy feketébe öltözött anyóka lép oda hozzájuk, és tiszta fehér kendőcskén megáldott ostyálapot nyújt nekik. Az egyenruhások zavartan törölgetik a szemüket, aztán lekapva a sapkájukat, elfogadják, törnek belőle, és megölelik az anyót. A kis öregasszony búcsúzóul keresztet rajzol mindegyikük homlokára.«”. „Jó szívvel ajánlom e könyvet mindazoknak, akik a megélt valóság alapján szeretnének elmélyedni az elmúlt negyven esztendő korrajzában, és egy kicsit visszatekinteni saját fiatalságuk idejére!” – fogalmazott a KDNP elnöke.

A bemutatás után Kovács István költő, polonista beszélgetett a szerzővel, a kötet naplójegyzeteiből Gy. Szabó András olvasott fel részleteket. [MTI alapján]

<https://gondola.hu/cikkek/112091-Bemutattak-a-Lengyel-Intezetben-Szalai-Attila-naplojat.html>

Közgazdászok és szociológusok találkozója

A Lóránt Károly által szervezett műhelyvita-sorozat keretében decemberben a vidék helyzetéről szóló előadások hangzottak el. Németh István, a Hangya mozgalom szakértője *Létezhet-e állami szuverenitás önfenntartó kistérségek nélkül* című előadásában az általa kidolgozott, a kistérségi önfenntartást elősegítő új intézményi formát mutatta be, mely egyesíti a modern intézményi formát – virtuális vállalat, virtuális pénz – az önfenntartás közösségépítésével és felelősségi rendszerével. Lantos Tamás, Markóc egykori polgármestere *A vidék viszontagságairól* című előadásában hangsúlyozta, a táj- és önfenntartó falusi munka értelmét veszíti, ha a falusi munkát a falu érdekeitől távoli intézmények által fizetett alkalmazotti munkára állítják át. A falusi munka kiszervezésével a falu, és annak évezredes közösségi és tájfenntartó funkciója is megszűnik. A föld a falu fennmaradása számára továbbra is létkérdés. Az előadások utáni hozzászólások között Patay Vilmos a Hangya mozgalom törekvéseiről, két fiatal östermelő pedig a falu öngyógyító erejéről, létező öntudatáról és újraépíthetőségéről beszélt.

A januári tanácskozáson Platthy Iván *Az egyházak szerepe a magyar társadalomban* címmel tartott előadást. Az előadó történelmi körképet nyújtott a rendszerváltást megelőző idők, majd a rendszerváltást követő évtizedek egyházpolitikájáról, az állam és az egyházak kapcsolatának alakulásáról. Platthy Iván az állam és az egyházak kapcsolatának koordinálására létrejött minisztériumi főosztály szervezőjeként és vezetőjeként személyes élményeiről is beszámolt. Kérdésre válaszolva kitért az egyházak kártalanításának folyamatára, az 1 millió hektárnyi földbirtok még mindig nyitott kérdésére. A hozzászólások hangsúlyozták az anyagi károkon túl az egyház által elszenvedett társadalmi károkat, amelyek elvezettek a társadalmi kohézió megrongálódásához, a hit erkölcsi erejének meggyengüléséhez. A vita során hangsúlyt kapott az is, hogy ez fontos magyarázó erő is lehet abban, hogy hazánkban a rendszerváltás több tekintetben nagyobb károkat okozott, mint azon országokban, melyekben a vallásnak, a hitnek a társadalmi kötőereje erősebb maradt. [Szegő Szilvia, RETÖRKI]

<http://www.retorki.hu/hirek/2019/01/04/kozgazdaszok-es-szociologusok-talalkozoja-a-retorki-ben>

<http://www.retorki.hu/hirek/2019/02/18/kozgazdaszok-es-szociologusok-talalkozoja-a-retorki-ben>

Magyar csoda Amerikában

Az ITT-OTT fél évszázada – Magyar Baráti Közösség
a nemzeti összetartozás szolgálatában

(ITT-OTT Kalendárium, 2019. 50 éves múltunk a jövőnk fényében. Szerk. MEGYERI JÓZSEF. Ada, MBK, 2019. 296 oldal).

„A gyűlöletnél jobb a tett,
Kezdjünk egy újabb életet.
Legyen minden magyar utód
Különb ember, mint apja volt...”

(Vörösmarty Mihály: Jóslat)

A nagyvilágban szétszórtnak élő magyarok száma a 19. század fordulóján látványosan nőtt, a trianoni békediktátum nyomán pedig meghatványozódott. Különösen „az Óperenciás tengeren is túl, a szabadság földjén, a korlátlan lehetőségek hazájában”, Amerikában leltek tömegesen új otthonra a száműzött, nyomor elől menekülő, szerencsét próbáló, kivándorló magyarok. Több hullámban, eltérő okokból, különböző előélettel és szándékkal embermilliók érkeztek Európából az Újvilágba, amelynek építéséhez nemcsak munkaerejükre, alkalmazkodásukra, hanem szokásaik, nyelvük, erkölcsi, szellemi attitűdjük idomulására is igényt tartott a tőkések állama.

A *melting pot* egy-két nemzedéken belül amerikanizálta a bevándorlók zömét. A

beolvadás eltérően hatott a különböző nációkra. Ennek okait, a magyar megmaradás lehetőségeit – rájuk háruló feladatait – is kutatta az a két ifjú, akik a második világháború végén szüleikkel együtt, gyermekként kerültek ki és nőttek föl az USA-ban. 1967 őszén a Louisiana-i Egyetem két magyar származású doktorandusa, Éltető Lajos és Ludányi András a kubaiak 1956-os megemlékezésén találkozott, és kötött barátságot. További társakat keresve „ITT-OTT levelező kört” indítottak. Hamarosan csatlakoztak hozzájuk Amerika-szerte nemzedéktársaik: Sass Márton (Chicago), s az ’56-osok: Böjtös László (Cleveland), Papp László (New York és Connecticut), Nagy Károly (New Jersey). Nagy nyereség volt a Braziliából áttelepült, lélekben ifjú öregcserkész, Cseh Tibor csatlakozása, valamint az USA-ban „ideiglenesen állomásozó” Püski Sándor és családja együttműködése a társasággal. A Magyar Baráti Közösség létrejötté, küldetésének kialakítása szempontjából sorsfordító az 1972. szeptember 2–3-án, Herefordban tartott kétnapos Szeminárium, amelyben Éltető Lajos, Ludányi András, Cseh Tibor előadásai, a résztvevők eszmecseréje nyomán egyre szilárdabbá vált a magát *szétszórtsági magyarnak* nevező, új nemzedék önálló arculata. Ludányi András 1968-ban így szólt erről: „Az emigrációs lelkület jellemző vonásai a szervezősködés, az elszigetelődés és a múlthoz való görcsös ragaszkodás. Ez a mentalitás csak két utat hagy nyitva: a hazatérést vagy a beolvadást. Minden emigráció felörlődik e két alternatíva között. Ezzel ellentétben a szétszórtsági lelkület a külföldön való megmaradást teszi lehetségessé.” Később így vallott ugyanerről: „Nem elég borpárás érzékenyülésben

kijelenteni, hogy semmilyen nemzetnél sem vagyunk alábbvalók. Biológiai és kulturális nyelvi-kitartási képességünk-ről a statisztika mást mond. Bár a második világháború óta legalább két nagyobb bevándorlási hullámról tudunk, 1960-tól 1970-ig az amerikai lélekszámunk mégis 701,000-ról 603,668-ra apadt. Ennél gyengébb bizonyítványt kevés nép tud felmutatni. Ebből a reménytelen állapotból nem szólamokkal, hanem tettekkel lehet csak megmenteni magunkat. [...] Nézzük meg, mit csinálnak azok, akik sikeresebbek nálunk a népi örökök meg alapozásában. Ahol lehet, tanuljunk a görögök, örmények, zsidók és más népek sikeres tetteiből. És ha tanultunk, ne féljünk leváltani a megszokottat és az elavultat azzal, ami erőt, megújítást és jövőt ígér!”¹

E „szétszórtsági lelkület”, „a magyar válás” tartalma, formája, megnyilvánulása Lake Hope magyar heteit uralja, s végighúzódik az *ITT-OTT* folyóirat, majd a 137. szám után, 2004-ben azt föl-váltó *ITT-OTT Kalendárium* fél évszázados történelmén. Több mint negyedszázada lelkes olvasója, gyakorta szerzője is voltam a lapnak, s a Magyar Baráti Község Évkönyve szerepét is betöltő 260-320 oldalas kiadványnak. Sorozatát féltve őrzöm könyvespolcomon. Történelmi reliktum. Háromszor jártam az USA-ban, de az egyik legemlékezetesebb marad életemben az 1995-ös út, amikor néhány napot a Külföldi Magyar Cserkészszövetség (KMCSSZ) táborában, a „Magyar hetet” pedig a Reménység tavánál, jókat beszélgetve és énekelve éltem át, majd két hetet részben az MBK tagok vendégeként, az USA jórészét bejárva, ottani magyar közösségekben töltöttem.

Azóta sem jártam arra, de velük maradtam. Ezt részben a hazatért, vagy gyakran idelátogató barátoknak, a „villám-posta-kapcsolatoknak” – 2017 májusáig tartott MBK levelezőlistás tagságomnak –, s főleg a *Kalendárium*okban olvasható tudósításoknak, írásoknak köszönhetem.

Március 1-jén vettem át az *ITT-OTT Kalendárium* 2019. évi tiszteletpéldányát Ludányi Andrástól, amelynek alcíme *50 éves múltunk a jövőnk fényében*. Ez eszembe juttatta az előző negyedszázad Reménység-tavi találkozóit, a korábbi MBK évkönyveket. Emlékeztem, hogy 2013-ban a kolozsvári Bethlen Gábor-szoborállítás kapcsán levelet írtam. Ebből idézek: „A Magyar Baráti Község 2013. évi ITT-OTT Találkozója résztvevőinek. Reménység Tava / Lake Hope State Park. Zaleski, Ohio. Tisztelt Táborlakók! Kedves Barátaim és Nemzettársaim! [...] Szívből üdvözlöm, hogy a Felvidék után az idén a Délvidékkel foglalkoztok, illetve annak Szerbiához került részével: a Vajdasággal. Szívesen meghallgatnám Matuska Márton ígéretes című előadását sokat szenvedett nemzetrészünkről, gondjaikról és terveikről. A jeles vajdasági közíró Alapítványunk 1991-ben tüntette ki Bethlen Gábor-díjjal, úgy, hogy Cseres Tibort kértük föl méltatására. Örülök, hogy a temerini születésű újságíró nemzetszolgálatát elszántan folytatja, a mostoha körülmények megedzették. Sikeres szereplést kívánok! Érdeklődéssel várom kedves évi könyvajándékomat, az *ITT-OTT Kalendárium*ot 2014-ben is, mert ritka kincseket rejt a sorozat minden száma. A 2004. évi első számától őrzöm és föl-föl lapozom példányait, mert összeköt elhunyt és túlélő amerikai magyar barátaimmal és az ő barátaikkal. Szellemi atyáim révén léptem ismeretségi körötökbe, majd a személyes találkozások és közös munkáink nyomán lassan testvérkapcsolatba kerültem az *ITT-OTT* törzsgárdájával elmúlt fél évszázadban. Nem véletlen, hogy az utódállamok magyarságának támogatására indított Bethlen Gábor Alapítvány létrehozásában rendkívül sok segítséget kaptunk az MBK-tól és a nemzethű emigráció képviselőitől. Az sem meglepő, hogy az *ITT-OTT*-osok szellemiségére és magyarságörző munkájára a rendszerváltás során mi igyekeztünk föl hívni a dezinformált hazai közélet figyelmét közös akcióinkkal, kitüntetéseinkkel. Hámos László és HHRF-je, Hites Kristóf és Gombos Gyula után a Magyar Baráti Község 1990. évi Márton Áron Emlékérem kitün-

¹ Ludányi András: Öreg népek Amerikában. Örmények, görögök, zsidók. *ITT-OTT*, 1973/1, [7–14] 13.

ITT-OTT Kalendárium 2019

50 éves múltunk
a jövőnk fényében

tetése sokak figyelmét fölhívta a csonka-hazában a Reménység Tavának ITT-OTT Találkozóira, éltető közösségekre. Püskiék és Nagy Karcsi Bethlen Gábor-díja, Cseh Tibor, Sisa István, a ligonieri Bethlen Otthon Márton Áron Emlékérme, hogy más kitüntetésekéről ne is beszéljünk. Főlemelő volt számomra, amikor 1995 augusztusában Szent István napján, az MVSZ újonnan választott főtítkáráként e közösségben mondtam el programbeszédemet. Jó emlék marad az elhunyt Cseh Tiborral, Nagy Károllyal, Csicsery-Rónay Istvánnal kialakult baráti viszonyom. Hálás vagyok a ma élőknek, akik e Baráti Közösséghez kötnek. Köszönöm, hogy az Éltető Lajos és köre által szívós türelemmel éltetett MBK levelezőlista

tagjaként naponta olvashatom közérdekű tájékoztatásaitokat, leveleiteket. S őszinte hálával tartozom a *Kalendárium* és MBK *Évkönyv* szerkesztőinek színvonalas munkájukért, s azért is, mert szerzőik közé választottak; így írásaim révén a Magyar Baráti Közösség rendkívüli tagja lettem...” A Bethlen Gábor Alapítvány *Aranykönyvében*² olvasható a szoborállítást támogatók névsora. Kérésünk jó talajba hullott. A MBK tagjai cselekedtek: reményeink megvalósításának zászlóvivői között szerepeltek.

Az idei évkönyv mottója változatlanul Ady Endre *Négy-öt magyar összehajol* című verse. (10. o.) Ezután az új főszerkesztő, Megyeri József rövid eligazításában az évkönyvről szól (11. o.), amely Reménység-tavi fél évszázados jubileumi találkozó rendkívül gazdag programjáról tudósít. Fölhívja a figyelmet a korábbiaknál nagyobb fotóanyagra, az

50. évi visszaemlékezésekre (125–143. o.), a Magyarország Barátai Alapítvány bemutatására (152–161. o.), Somogyi Balázs a magyarság többszörös honfoglalásáról szóló (181–193. o.), s kiváltképp Brenzovics László Kárpátalja múltjáról és mai politikai helyzetéről tartott előadására (162–180. o.), de megemlíti Pozsony Ferenc kolozsvári néprajztudós a székely hungarikumokról szóló három kiselőadását is (194–201., 202–206., 210–214. o.). Nagyon színvonalasak és figyelemre méltóak a *Kalendárium* Olvasónaplójában

² A kolozsvári Bethlen Gábor-szoborállítás emlékezete, 2013. október 23. A Bethlen Gábor Alapítvány Aranykönyve. Budapest, Hitel Könyvműhely–BGA, 2016.

Válogatás az évente megrendezésre kerülő Itt-ott találkozók meghívóiból.

Forrás: <https://www.itt-ott.org/hu>

közölt recenziók Horváth János, Cseh Gábor Anna, Borsi-Kálmán Béla, Gyuricza Béla magyar nyelvű, illetve Jeszenszky Géza és Nagybaczoni Nagy Vilmos angol nyelven publikált könyveiről (219–244. o.).³ A halottak sorában néhány régi ismerősről (Aykler Béla, Balla Bálint, Kányádi Sándor, John Lauer, Várdy Béla) olvasható méltó nekrológ

³ Fülöp Sylvester Ágnes: Dr. Horváth János életét bemutató két könyvről. (*Zsiros Mária–Menyhárt Ferenc: Az élet sava-borsa. Horváth János életregénye.*) Budapest, L'Harmattan, 2018., Csúri Ákos: *Két pogány közt – törhetetlenül. Horváth János és az ország háza.* Budapest, Czikker Media, 2018); Bokor Erika: *Cseh Gábor Anna: Emlékeim, életem...* (Park Ridge, MBK, 2018); Kovalszki Péter: *Borsi-Kálmán Béla: Pszeudo-fociesszék. Jegyzetek a futball, a politika és az irodalom határvidékéről.* (Budapest, L'Harmattan–Uránia, 2018); Minger Hajnal: *Gyuricza Péter: Visszidensek.* (Magyarország Barátai Alapítvány, 2018); Ludányi András: *Jeszenszky Géza: July 1944. Deportation of the Jews of Budapest Foiled.* (Reno, Helena History Press,

(251–277. o.), és a szokásosnál több a vers is e mostani évkönyvben. Kiemelem közülük Gyimóthy Gábor *Ide a nyelvrégitőkkel!* című versét (13–19. o.), amelyet szívből ajánlok minden közéleti szereplő és médiamunkás számára. Ami még megragadott: a régi kalendáriumokat idéző, a hónapokat találóan jellemző népi jóslatok, szövegek. Az *50 éves múltunk a jövőnk fényében* címmel közölt évkönyv jól tükrözi az MBK, ezen Érték–Mérték–Magyarság–Minőség jegyében működő szétszórtsági magyar szervezet életrevalóságát, sikeresen zajló nemzedékváltását. Ritka, példás eredmény, amely az *ITT-OTT Kalendáriumait*, egyben a Magyar Baráti Közösséget, évkönyvét is időtállóvá teszi.

BAKOS ISTVÁN

2018); Ludányi András: *Vilmos Nagybaczoni Nagy: Fateful years, 1938–1945.* (Reno, Helena History Press, 2018).

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tünete Magyarországon (1988-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

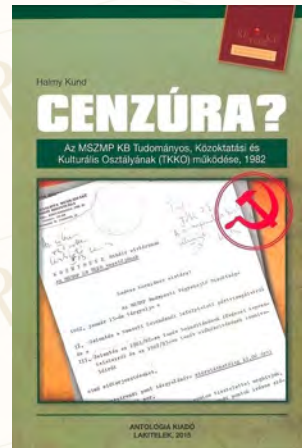
Fricz Tamás-Halmi Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmenetének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

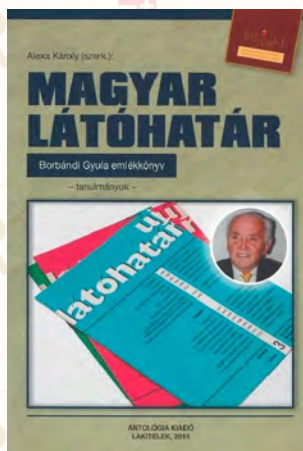
Kahler Frigyes: Az igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltozáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

Halmi Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közközlési és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

Alexa Károly (szerk.): Magyar látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelem ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékeztetpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokádj” I-II. 1-990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszerkezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcs Eszter (szerkk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről

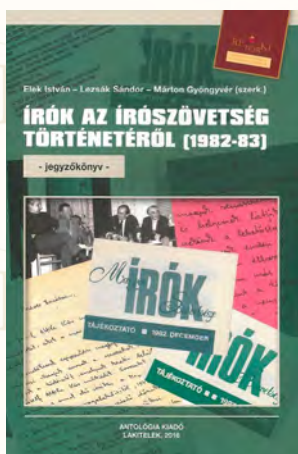
Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

Elek István-Lezsák Sándor-Márton Gyöngyvér (szerk.): Írók az Írószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

Lóránt Károly (szerk.): Az Acélváros végnapjai

Orosz Tímea: A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

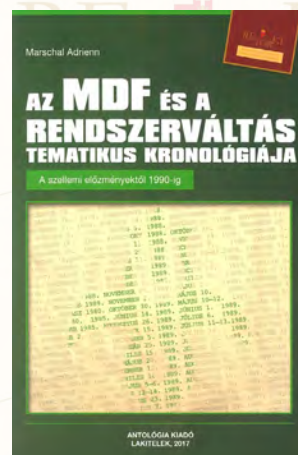
Kahler Frigyes: Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás

Kávássy János: Mások szemével

Szalai Attila: A múltból jelen, a jelenből jövő

Marschal Adrienn: Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája

Riba András – Székér Nóra:
Dokumentumok az MDF
korai történetéből

Nagymihály Zoltán – Székér Nóra: Forrásvidék

Juhász György: Tábor-
szemle

Helgert Imre-Mészáros Gyula:
A Magyar Honvédség a
rendszerváltás sodrában

Fricz Tamás-Halmy Kund-
Orosz Tímea: Az SZDSZ-je-
lenség

Kukorelli István-Tóth Ká-
roly: Az alapjogi jogalkotás
az alkotmányos rendszer-
váltás éveiben

Szijártó István: Húszéves a
Százak Tanácsa

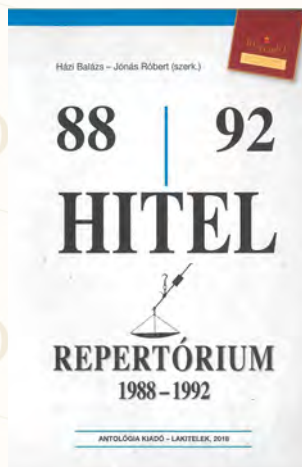
Utak a Teleki térről. Esszék
és tanulmányok a 75 éves M.
Kiss Sándor tiszteletére

Székér Nóra-Szeredi Pál:
MDF-tanulmányok

Szeredi Pál: Az MDF 1990.
szeptember 3-i tanácsko-
zásának jegyzőkönyve és
sajtóvisszhangja

Házi Balázs – Jónás Róbert:
Hitel repertórium 1988-1992

Bakos István – Házi Balázs
– Nagymihály Zoltán: Az
MVSZ "hármás kistükre"
(1989-2000)

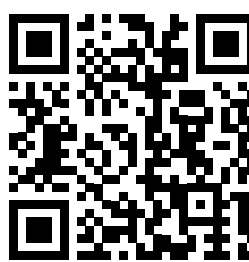

Szalai Attila: Lengyel földön.
Emlékek, naplók 1976-1990.

Szőcs Zoltán: A Szabó Dezső
Emléktársaság mint emlék. A
Hunnia folyóirat megszületé-
se és kimúlása.

További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megje-
lent köteteinek elérhetőségéről az alábbi helyen:
<http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok>

A RETÖRKI kiadványai az alábbi könyvesboltokban és árusítóhelyeken vásárolhatók meg:

Püski Kiadó és Könyvesház

1013 Budapest, Krisztina krt. 26.
Telefon: 1 375 7763
E-mail: puskikiado@gmail.com
Weboldal: www.puskikiado.hu

Litea Könyvesbolt és Teázó

1014 Budapest, Hess András tér 4.
Telefon: 1 375 69 87, 1 783 01 01
E-mail: litea@litea.hu
Weboldal: www.litea.hu

Magyar Napló Könyvesbolt

Budapest, József krt. 70.
Telefon: 06-70/421-9580
E-mail: magyarnaplo@magyarnaplo.hu
Weboldal: www.magyarnaplo.hu

Líra és Lant Zrt. / Líra Könyvesbolt

Líra könyvesbolthálózat
Weboldal: www.lira.hu

Antológia Kiadó és Nyomda Kft.

6065 Lakitelek, Felsőalpár 3.
Telefon: 76/549-045
E-mail: antologia@lakitelek.hu

**Könyvtárellátó Nonprofit Kft. / Kódex
Könyvárúház**

1134 Budapest, Váci út 19.
Központi telefonszám: 06 1 237 6900
E-mail: titkarsag@kello.hu
Weboldal: www.kello.hu

A Rendszerváltó Archívum 2019/1. számának szerzői

Bakos István (Bánfa, 1943)

Művelődésszervező. Pályáját agronómusként kezdte, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-népművelés szakán tanult. 1970-ig az Eötvös Kollégium diákja volt, azóta a hazai civil társadalom építésének aktív résztvevője. Pályája során tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként dolgozott: a Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Intézetében (1970-73), a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában (1973-1975), a kormány Tudománypolitikai Bizottságában (1975-1978), az MM Tudományszervezési Intézetében, majd a Művelődési Minisztériumban (1979-1994). 1994-től 1999-ig a Magyarok Világszövetsége választott főtitkára, 1999-2004 között a Nemzeti Tankönyvkiadóban főosztályvezető, a határon túli magyar oktatás és tankönyvellátás menedzsere nyugdíjazásáig.

Földesi Margit (Budapest, 1961 – Budapest, 2016)

Történész, újságíró. A középiskolát Budapesten végezte, majd 1986-ban történelem, valamint történeti muzeológia diplomát szerzett az ELTE-n. Később, 1989-ben ugyanott politológiából is diplomát szerzett. Történettudományból 1989-ben doktorált, 1994-ben kandidátusi fokozatot szerzett, majd 2004-ben habilitált. 1998-tól volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének docense, 2013-tól a Károli Gáspár Református Egyetem habilitált docense. Fő kutatási területe Magyarország 20. századi történelme, azon belül a koalíciós időszak volt. Tudományos munkássága mellett televíziós műsorvezetőként és szerkesztőként is tevékenykedett, az Echo TV-n többek között az *Elátkozott szabadság* és *Az áruló kacsintott* című műsort vezette.

Halmy Kund (Budapest, 1975)

Történész-politológus. 2001-ben végzett az ELTE politikaelmélet és a Károli Gáspár Református Egyetem történelem szakán. 2001 és 2012 között a Terror Háza Múzeum szakmai munkájában vett részt, 2004 és 2012 között a múzeum kutatási osztályvezetője volt. Számos időszaki kiállítás anyagának gyűjtését koordinálta (*Magyar Tragédia* sorozat, kiállítások a hatvanas évek ifjúsági kulturális törekvéseiről, illetve az 1989-es határnyitásról, valamint a kommunizmus ázsiai hatásairól). Egyik legfontosabb munkája a Hódmezővásárhelyi Emlékpont Múzeum szakmai anyaggyűjtésének koordinálása volt. 2006-ban szerzett abszolutóriumot a PPKE Történelemtudományi Doktori Iskolájában. 2012 és 2014 között ösztöndíjas kutató volt, az állampárt érveléstechnikáját és kommunikációját kutatta a rendszerváltást megelőző és az azt követő években. 2013 óta a RETÖRKI kutatója.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon szerzett abszolutóriumot. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

Juhász-Pintér Pál (1979)

Történész. A kecskeméti piarista gimnáziumban érettségizett, majd a szegedi egyetem magyar-történelem szakán szerzett diplomát. A 2000-es évek elején dolgozott tanárként és jogászként is Zsombón, Városföldön és Szegeden, majd a kiskunmajsai 56-os Történelmi Alapítvány intézményvezetőjévé választották. Ezt követően a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal jogászként, majd a Nemzetgazdasági Minisztérium jogi referenseként, főosztályvezetőjeként, később a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara projektvezetőjeként tevékenykedett. Jelenleg a RETÖRKI tudományos segédmunkatársa.

Madácsy Tamás (Szeged, 1974)

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, majd 2001-ben a Károli Gáspár Református Egyetem történelem szakán szerzett diplomát. Részt vett a Terror Háza Múzeum állandó kiállításának létrehozásában, megnyitása után pedig az időszakos kiállításokhoz kapcsolódó kutatómunkában. Dolgozott az újonnan létesülő hódmezővásárhelyi kiállítóhelyek – a Holokauszt Emlékhely, Emlékpont Múzeum: Fél Évszázad Vásárhelyen – tartalmi összeállításán, melyeknek 2006-tól igazgatója lett. Oral history kutatásokat folytatott a szovjet munkatáborok és a vészkorszak túlélőivel, 2014-től pedig a RETÖRKI munkatársaként a rendszerváltást követő földkártpótlás, a borsodi nehézipar csődjének és privatizációjának kortanúival, valamint a rendszerváltás fontos helyi szereplőivel rögzít interjúkat.

Szalai Attila (Budapest, 1950)

Újságíró, politológus, diplomata, a Károli Gáspár Református Egyetem oktatója. 1976 és 1990 között Varsóban élt, az Interpress külső munkatársaként tevékenykedett és különböző lengyel lapokban publikált. A rendszerváltás után a kilencvenes években az *Új Magyarország* és a *Napi Magyarország* munkatársa, előbbinek főszerkesztő-helyettese, majd főszerkesztője, utóbbinak alapító főszerkesztője volt. 1993 és 1995 között a Varsói magyar nagykövetség sajtótitkára, 2001 és 2005 között a Varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatója. 2005-től 2009-ig a Külügyminisztérium vezető főtanácsosa. 2009 és 2013 között a Varsói magyar nagykövetség sajtó- és kulturális tanácsosa, majd első beosztottja. Írásai rendszeresen megjelennek a *Magyar Hírlapban*.

Szerencsés Károly (Prága, 1960)

Történész, író. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett történelem-orsz szakos tanári diplomát. 1996-ban a történelemtudomány kandidátusa, majd 2009-ben habilitált egyetemi docens lett. Az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történelmi tanszékének tanára, a történelmi doktori iskola alapítója. Történész szakértőként közreműködött a Terror Háza Múzeum létrehozásában. Szűkebb kutatási területe a választójog, az 1945 utáni politikai küzdelmek és a Kádár-rendszer története. Nagy sikerű televíziós műsorok (*Elátkozott szabadság*, *Az áruló kacsintott*) szerkesztője és résztvevője. Rendszeresen publikál többek között a *Magyar Hírlap* és a *Rubicon* hasábjain.

Az egyéb írássok szerzőinek életrajzai

Fónay Jenő (Kaposvár, 1926 – Budapest, 2017)

Mérnök. 1944 szeptemberében csatlakozott a Szent László hadosztályhoz, Németországban esett amerikai hadifogságba. 1953-tól az Erőműtervező Irodánál dolgozott gépészmérnök-ként. 1956. október 23-án részt vett a tüntetéseken, október 25-én csatlakozott a Széna téri felkelőkhöz. Október 27-én a Széna tériek helyettes parancsnokukká választották. 1957

októberében tartóztatták le, első és másodfokon is halálra ítélték. Négy hónapot – a legtöbb időt az '56-os halálraítéltek között – töltött siralomházban, 1958 augusztusában kapott kegyelmet. 1963-ban amnesztiával szabadult, hőtechnikatervezőként dolgozott. 1989 februárjában a Politikai Foglyok Országos Szövetségének (Pofosz) alapító elnöke, 2002-ig vezette a szervezetet. E minőségében vett részt a Nagy Imre-újrateremtés szervezésében. 1990 után a Kárpótlási Hivatal Társadalmi Kollégiumának tagja volt.

Krassó György (Budapest, 1932 – Budapest, 1991)

Közgazdász, politikus. 1946–1952 között a kommunista párt tagja volt. A csepeli vasgyárban 1951-ben horizontál-esztergályos oklevelet szerzett. 1951-től a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen munkásfiatalként érettségi nélkül tanulhatott tovább. 1955-ben, az államvizsgái előtt kizárták az egyetemről, ahol csak 1976-ban szerezhette diplomát. 1977-ben doktorált közgazdaság-tudományból. Az 1956-os forradalomban részt vett a Rádió ostromában, majd a fegyveres és az illegális ellenállásban, ezért 1957-ben tízévi börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. Előadója volt az 1980 körül működő Hétfői Szabadegyetemnek. 1982-ben „Magyar Október” névvel saját szamizdat kiadót hozott létre. 1985-ben Londonban meglátogatta haldokló bátyját – ekkor kért és kapott menedékjogot Nagy-Britanniában. 1986-tól a Szabad Európa Rádiónak és a BBC-nek dolgozott. Csak 1989-ben, Nagy Imre és mártírtársainak újrateremtésére tért vissza Magyarországra. Megalapította a Magyar Október Pártot, amelynek a választáson való indulását a hatóságok adminisztratív úton megakadályozták. 1991-ben szívinfarktusban halt meg.

Obersovszky Gyula (Pécs, 1927 – Budapest, 2001)

Író, újságíró. A második világháború előtt jegyzőgyakornokként dolgozott. 1944-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba. 1945-ben a helyi földosztó bizottság elnökének adminisztrátora, 1946-tól a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének munkatársa volt. 1949 után a *Dongó* hetilap, majd a *Hajdú Megyei Néplap* rovatvezetője, az *Építők* című lap alapító munkatársa. 1954-ben a Magyar Újságírók Országos Szövetsége kulturális szakosztályának vezetője tagja. Ebben az évben minden állásából elbocsátották, és kizárták a pártból. 1956 nyaratól a *Hétfői Hírek* rovatvezetője. 1956. október 23-án részt vett a Rádió ostromában, október 24-én megalapította az *Igazság* című lapot. November 4-e után az *Élünk* c. illegális újság szerkesztője. Részt vett a november 23-ai néma tüntetés és a december 4-ei nőtüntetés szervezésében. 1956. december elején tartóztatták le. Első fokon 4 év börtönbüntetésre, másod fokon halálra ítélték. Nemzetközi tiltakozás után az ítéletet felfüggesztették, és új eljárásban életfogytiglanra ítélték. 1963-ban amnesztiával szabadult. 1967 és 1989 között a *Sportfogadás* szerkesztője. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapítója. 1991 után az újrainduló *Igazság* és *Élünk*, valamint a *Vagyok* szerkesztője.

Pongrácz Gergely (Szamosújvár, 1932 – Kiskunmajsa, 2005)

Agronómus. Az erdélyi településről 1945-ben költözött családjával Magyarországra. Takarmánygazdálkodási előadóként és a ceglédi városi tanács főállattenyésztőjeként dolgozott. 1956. október 25-étől vett részt a Corvin köz harcaiban, fontos tárgyalásokon vett részt a magyar katonai vezetéssel. November 1-jén választották meg a Corvin köz főparancsnokának. November végén hagyta el az országot. Bécsben részt vett a Magyar Forradalmi Tanács, Chicagóban pedig a Magyar Szabadságharcos Szövetség tevékenységében (ez utóbbinak 1957-től alelnöke, 1967-től elnöke volt). Az Egyesült Államokban biztosítási ügynökként tevékenykedett, és sertéstelepet tartott fenn. 1990-ben tért vissza először Magyarországra, 1991-ben végleg hazaköltözött. Az 1956-os Magyarok Világszövetsége budapesti elnöke, a POFOSZ tiszteletbeli elnöke, majd elnökhelyettese volt. Létrehozta az 1956-os Pesti Srác Alapítványt, valamint a marispusztai (kiskunmajsai) '56-os Múzeumot. 2003-ban részt vett a Jobbik Magyarországiért Mozgalom alapításában.

Rácz Sándor (Hódmezővásárhely, 1933 – Budapest, 2013)

Szerszámkészítő. A gimnázium elvégzése után műbútorasztalosként tanult. A forradalom idején a Beloiannis gyárban dolgozott szerszámkészítőként, október 29-én bevásztották a gyár munkástanácsába. November 16-án a Nagy-Budapesti Központi Munkástanács elnökévé választották. E minőségében Kádár Jánossal, a kormány tagjaival és szovjet katonai vezetőkkel tárgyalt. December 11-én az Országházban tárgyalás helyett letartóztatták. 1958 márciusában életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban az amnesztiával szabadult, és a Híradástechnikai Szövetkezetnél helyezkedett el. A '70-es évektől tartott előadásokat magánlakásokon az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéről. 1988. március 15-én hajnalban őrizetbe vették, hogy ne lehessen jelen és ne beszélhessen az ellenzéki megmozdulásokon. 1988-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapítója. 1989. június 16-án beszédet mondott Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén. 1989-ben a Magyar Október Párt köztársaságielnök-jelöltje, 2003-tól haláláig a Magyarok Világszövetsége tiszteletbeli elnöke volt.

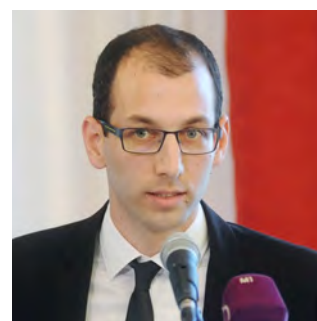
Wittner Mária (Budapest, 1937)

Gépíró, varrónő, politikus. Gépíróként dolgozott Szolnokon és Kunhegyesen. Október 23-án a Rádió ostrománál csatlakozott a felkeléshez, október 24-étől a Corvin közben tevékenykedett. A Vajdahunyad utcai csoport tagja. November 4-én megsebesült, és a Péterfy Sándor utcai kórházba került. Még ebben a hónapban elhagyta az országot, de hamar visszatért. 1957 júliusában letartóztatták. Első fokon halálra, második fokon életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Az amnesztiával sem szabadult, csak 1970-ben hagyhatta el a börtönt. Varrónőként és takarítónőként dolgozott. A rendszerváltás után több '56-os szervezet munkájában vett részt. 2006 és 2014 között a FIDESZ országgyűlési képviselője.

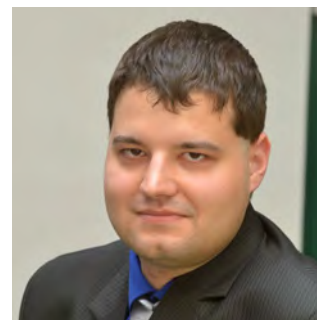
A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Körösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ ARCHÍVUM

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:

Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:

Riba András, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

A Magyar Demokratikus Ellenzék koszorúja a Petőfi téri
Petőfi szobornál, 1988. március 15.

Forrás: Fortepan, képszám: 61584 / Hodosán Róza adományozó.